

Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey
Journal of VOSST

ISSN: 2687-3478

ISPARTA
UYGULAMALI BİLİMLER
ÜNİVERSİTESİ

**Yıl: 5 Sayı: 11
NİSAN 2023**

TÜRKİYE MESLEKİ VE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

(Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey – Journal of VOSST)

ISSN: 2687-3478

Nisan 2023, Yıl: 5, Sayı:11

SAHİBİ

Prof.Dr. Yılmaz ÇATAL

Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi adına

SORUMLU MÜDÜR

Öğr.Gör. Halit TOPTAŞ (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)

EDİTÖRLER

Baş Editör: Prof.Dr. Ömer Kürşad TÜFEKÇİ (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)

Dr.Öğr.Üyesi Bülent ÖZGÜL (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)

EDİTÖR YARDIMCILARI

Dr.Öğr.Üyesi Meriç PEHLİVAN (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)

Dr.Öğr.Üyesi Tuğrul HOCAOĞLU (Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)

Öğr.Gör.Dr. Adnan SELMAN (Süleyman Demirel Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU

Prof.Dr. Hidayet Hale KÜNÜÇEN, Başkent Üniversitesi

Prof.Dr. Hulusi DOĞAN, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Prof.Dr. Timuçin KODAMAN, Süleyman Demirel Üniversitesi

Prof.Dr. Ömer Kürşad TÜFEKÇİ, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Doç.Dr. Murad Alpaslan KASALAK, Akdeniz Üniversitesi

HAKEM KURULU

- Prof.Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof.Dr. Hulusi DOĞAN, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof.Dr. Timuçin KODAMAN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr. Kemaleddin TAŞ, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr. Murat Ali DULUPÇU, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr. Fatma YETİM, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof.Dr. Ümit AKCA, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr. Atila GÜL, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr. Sevim ATEŞ CAN, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof.Dr. Hüseyin GÜL, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet FİDAN, Selçuk Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa ÖZTÜRK, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr. Hakan DEMİRGİL, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr. Hakan Mehmet KİRİŞ, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr. Ömer Kürşad TÜFEKÇİ, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Prof.Dr. Müge DEMİR AYRAL, İstanbul Medipol Üniversitesi
Prof.Dr. Didar BÜYÜKER İŞLER, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof.Dr. İhsan KÜRELİ, Gazi Üniversitesi
Prof.Dr. Hayri ÇAPRAZ, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Murad Alpaslan KASALAK, Akdeniz Üniversitesi
Doç.Dr. Nezihe TÜFEKÇİ, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Baran ARSLAN, Harran Üniversitesi
Doç.Dr. Elvettin AKMAN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Çiğdem AKMAN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Murşit İŞİK, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Gürkan AKDAĞ, Mersin Üniversitesi
Doç.Dr. Ahmet Buğra HAMŞIOĞLU, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç.Dr. Mustafa GENÇ, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Turan KOCABIYIK, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Uğur KURTARAN, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç.Dr. Sevcan YILDIZ, Akdeniz Üniversitesi
Doç.Dr. Aykut SEZGİN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Mustafa SOBA, Uşak Üniversitesi
Doç.Dr. Salih MEMİŞ, Giresun Üniversitesi
Doç.Dr. Hasan Hüseyin UZUNBACAK, Süleyman Demirel Üniversitesi

Doç.Dr. Hakan AKYURT, Giresun Üniversitesi
Doç.Dr. Mehmet DİNÇ, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç.Dr. Mehmet YİĞİT, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç.Dr. Erdal EKE, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Cihad ŞENTÜRK, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi
Doç.Dr. Mustafa NAL, Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi
Doç.Dr. Selen IŞIK MADEN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Eylem BAYRAKÇI, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç.Dr. Oğuz NEBİOĞLU, Akdeniz Üniversitesi
Doç.Dr. Esra VONA KURT, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç.Dr. Günseli GÜÇLÜTÜRK BARAN, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç.Dr. Gözde İKİZER, TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi
Doç.Dr. Ali TEHCİ, Ordu Üniversitesi
Doç.Dr. Ali Kemal NURDOĞAN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Gonca MANAP DAVRAS, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Doç.Dr. Süha ÇELİKKAYA, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Ülkü KÜÇÜKKURT, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç.Dr. Güler YANIK, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç.Dr. Neslihan ÜLTAY, Giresun Üniversitesi
Doç.Dr. Mehmet Akif ALTUNAY, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Adem YILMAZ, Kastamonu Üniversitesi
Doç.Dr. Yener AKMAN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç.Dr. Eser ÜLTAY, Giresun Üniversitesi
Doç.Dr. Hatice SARI GÖK, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Meral BÜYÜKYAZICI, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Perihan EREN BANA, Yeni Yüzyıl Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Onur DEMİREL, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Gürkan KALKAN, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Yunus GÜLCÜ, Fırat Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Adeviye ERDOĞAN, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Ali Barış KAPLAN, İbn Haldun Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Hatice ÖZCAN, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Şerife DURMAZ, Akdeniz Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Gökhan TURHAN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Abdülmelik ARAS, Iğdır Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Öznur AYDIN, Akdeniz Üniversitesi

Dr.Öğr.Üyesi Nurcan YAĞMURLU, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Fulya SARPER, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Derya TOKSÖZ KILIÇ, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Hasan ŞENOL, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Özel SİLSÜPÜR, Trabzon Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Okan BÜTÜNER, Düzce Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Tahsin IŞIK, Kırklareli Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Ümit ALPEREN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Seda EFE, Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Tuğrul HOCAOĞLU, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Bülent ÖZGÜL, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Meriç PEHLİVAN, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Mustafa ÖZYÜCEL Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Ferhat ÖZBAY, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi İrfan SEKTİOĞLU, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Oktay TATLICIOĞLU, Dicle Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Abdülselami SARIGÜL, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi
Öğr.Gör.Dr. Adnan SELMAN, Süleyman Demirel Üniversitesi
Öğr.Gör.Dr. Murat Yusuf UÇAN, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Öğr.Gör.Dr. Günseli GÜMÜŞEL, Atılım Üniversitesi
Öğr.Gör. Erdoğan ATEŞ, Süleyman Demirel Üniversitesi
Öğr.Gör. Özlem AKARÇAY, Karatay Üniversitesi
Öğr.Gör. Çağlar ÇİÇEK, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Halis ÖZERK, Uzman Psikolog

İndeksler / Indexes:

Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi aşağıdaki veri tabanları/bibliyografya/indeksler tarafından taranmaktadır:

Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey are indexed in the following databases/bibliographies/indices:

İletişim: Tel: 0246 4414334 – 0246 4417016 E-posta: journalofvosst@gmail.com

TÜRKİYE MESLEKİ VE SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

(Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey – Journal of VOSST)

Nisan 2023, Yıl: 5, Sayı: 11

İÇİNDEKİLER

- YALVAÇ'TA YAŞANAN BİR FELAKET: 1952 BÜYÜK ÇARŞI YANGINI**
Nuri KÖSTÜKLÜ.....1-11
- UNLU MAMUL ÜRETİCİLERİNDE HİJYEN ve SANİTASYON UYGULAMALARI: İSTANBUL İLİ KENT MERKEZİ ÖRNEĞİ**
Mustafa AKTURFAN, Ümit SORMAZ, Bülent ÇİFTKAYA.....12-24
- MARKAYA BAĞLI MÜŞTERİ MARKA EVANGELİSTİ OLUR MU?**
Erkan YILDIZ.....25-38
- BIST 100 ENDEKS VOLATİLİTESİNİN KOŞULLU DEĞİŞEN VARYANS MODELLERİ İLE İNCELENMESİ**
İlknur Ülkü ARMAĞAN.....39-52
- ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİ FEN EĞİTİMİ VE ÇOCUKLARIN BİLİŞSEL GELİŞİMİ**
Muammer Enes BAYAR.....53-66
- BAŞARILI YÖNETİCİLİĞİN NİTELİKLERİNDEN BİRİ OLARAK YARATICILIK: SAĞLIKTA YÖNETİCİ ADAYLARI**
Işıl KIROĞLU ARSLAN, Canan KILIÇ, Ebru SAMSA, Fatma TARHAN.....67-79
- MUHSİN YAZICIOĞLU'NUN SİYASİ HAYATI ve MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI**
Göktuğ ŞEKER.....80-89

Atf için / for cited: Köstüklü, N.(2023). Yalvaç'ta Yaşanan Bir Felaket: 1952 Büyük Çarşı Yangını. Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey, Yıl: 5, Sayı: 11, Nisan 2023, s.1-11.

YALVAÇ'TA YAŞANAN BİR FELAKET: 1952 BÜYÜK ÇARŞI YANGINI

Nuri KÖSTÜKLÜ*

ÖZET

23 Ağustos 1952 Cumartesi günü gece yarısından sonra Yalvaç çarşısında bir terzi dükkânından yangın çıkmış ve alınan bütün tedbirlere rağmen bastırılmayarak çarşının neredeyse yarısı yanmıştır. Bu felakette 5 ev ve 91 dükkân ve mağaza, içindeki eşyalarıyla birlikte tamamen yanmış ve pek çok Yalvaçlı işsiz kalmış, perişan olmuştur. Halkın ve resmi görevlilerin fedakâr çalışmaları ile, yangının tamamen ahşap olan mahalleye yayılması önlenmiş ise de ilçede neredeyse çarşı kalmamış ve geçimlerini küçük işletme ve ticaretle sağlayan belirli bir esnaf ve tüccar zümresi birdenbire yokluk ve sefaletle düşmüştür. Yangında ortaya çıkan zararı tespit için Kaymakamlıkça komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun incelemelerine göre dükkanlardaki zarar 859.650 TL, yanan evlerdeki zarar 32.500 TL olarak tespit edilmiştir. Bu zarar, o günün değer ölçülerine göre oldukça yüksek bir rakamı ifade etmektedir. Isparta Valiliği, yangının yaralarını sarmak için ilgili kurumlara müracaat etmiş ve yanan dükkânların yeniden inşası için, demir, çimento, kereste vb. inşaat malzemeleri temin etmiştir. Öte yandan, esnafın bankalara ve diğer kredi kurumlarına olan borçlarının da ertelenmesi ve uygun bir ödeme planına bağlanması sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yalvaç, Yangın, Yalvaç Çarşısı, 1952 Yalvaç Yangını, Yalvaç Esnafı.

JEL Sınıflandırma Kodları: N01, N95, N85, Z12.

A DISASTER IN YALVAÇ: THE 1952 GRAND BAZAAR FIRE

ABSTRACT

On Saturday, August 23, 1952, after midnight, a fire broke out in a tailor's shop in Yalvaç bazaar, and despite all the precautions taken, almost half of the bazaar burned down. In this disaster, 5 houses and 91 shops and stores, together with their belongings, were burned and many Yalvaç residents became unemployed and devastated. Although the fire was prevented from spreading to the completely wooden neighborhood with the devoted efforts of the people and officials, there was almost no market left in the district and a certain group of artisans and traders who made their living with small businesses and trade suddenly fell into poverty and misery. A commission was established to determine the damage caused by the fire. According to the investigations of this commission, the damage in the shops is 859,650 TL, the damage in the burned houses is 32,500 TL was detected. This loss represents a very high figure compared to the value measures of that day. Isparta Governor's Office applied to the relevant institutions to heal the wounds of the fire and needed iron, cement, timber, etc. for the reconstruction of the burned shops. provided construction materials. On the other hand, debts of tradesmen to banks and other credit institutions were also postponed and connected to an appropriate payment plan.

Keywords: Yalvaç, Fire, Yalvaç Bazaar, 1952 Yalvaç Fire, Yalvaç Shopkeepers.

JEL ClassificationCodes: N01, N95, N85, Z12.

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, A. Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Prof. Dr., nkostuklu@erbakan.edu.tr / ORCID: 0000-0003-4583-284X

GİRİŞ: YALVAÇ'IN TARİHÇESİNE KISA BİR BAKIŞ

Günümüzde Isparta'ya bağlı bir ilçe olan Yalvaç'ın, göller bölgesinin Türk-İslam iskânına açılışını müteakip önemli bir yerleşim merkezi olduğu bilinmektedir. Malazgirt zaferini takip eden süreçte 24 Oğuz boyundan Eğmürler, Salurlar ve Salur boyuna mensup Yalvaç toplulukları Pisidia Antiochia'sının batısına yerleşerek buraları yurt edindiler. Tabii ki bu süreçte Türk- Bizans hâkimiyet mücadelesi 1176 Myriokefalon Savaşına kadar devam etti¹. Ancak bu zaferden sonra Yalvaç yöresinde kesin Türk hâkimiyetinin sağlandığı söylenebilir. Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan döneminden itibaren bu yörede yeni bir Türk yerleşimi inşa edilmeye başlandı². Bu dönemde antik kent iskânsız metruk bir halde idi. 1299 tarihinde bölgede Selçuklu hâkimiyetinin sona ermesiyle Hamidoğulları Beyliği kuruldu. Yalvaç, Beyliğin 6 şehriden biri idi ve "Yalvaç" adına da literatürde Hamid devrinden itibaren rastlanmaktadır. Yalvaç'ın, Hamidoğullarından Osmanlı idaresine geçişiyle birlikte, adım adım geliştiği görülmektedir. 19.yy. başlarına ait Şeriye Sicillerindeki tevzi defterlerinde Hamid Sancağından talep edilen vergi ve asker sayısında en fazla dağılım Yalvaç'a yapılmıştır. Hatta Yalvaç'a düşen mükellefiyet sancak merkezi Isparta'dan bile fazla idi (Köstüklü, 1993a: 32-33)³. Bu durum, 1800'lü yılların başında kaza merkezi olarak Yalvaç'ın gerek nüfus, gerekse ekonomik olarak, Hamid sancağının önemli merkezlerinden biri olduğunu gösteriyor.

Kuruluşundan itibaren, Gayrimüslim yerleşik nüfusun olmadığı Yalvaç, sivilizasyon tesirlerinden de uzak oluşundan dolayı Türk-İslam kültür ve geleneğinin yoğunlaştığı tipik bir Osmanlı- Türk kaza merkezi haline gelmiştir. Türkistan'dan gelen oğuz geleneği yöredeki yer isimlerinde, örf-adet ve diğer kültürel unsurlarda kendini göstermiştir. Transit yol güzergâhı üzerinde bulunmayışı, Yalvaç'a kültürel olarak belki bazı avantajlar sağlamış olsa da 20.yy. başlarından itibaren mevcut gelişmeler, Yalvaç'ı ekonomik olarak tabir yerinde ise kendi yağıyla kavrulan bir kaza merkezi durumuna düşürmüştü idi. Yeterince tarım arazisinin olmayışı dericilik dışında öne çıkan iş sahasının bulunmayışı, yöre insanını bir taraftan küçük işletmeler sahasına yönlendirirken, eğitim ve okullaşmayı da teşvik etmiştir. Yalvaç'ta var olan klasik eğitim kurumlarının yanı sıra modern eğitim kurumları -mesela Yalvaç İdadisi- çevresindeki kazalara hatta bazı illere göre daha erken açılmış idi (Köstüklü, 1993b)⁴.

¹Miryokefalon savaşının yeri hakkında değişik görüşler bulunmaktadır. Osman Turan, savaş yerinin Kumdanlı civarı olduğunu söylerken (Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s.107), Abdülhalik Çay, Karamıkbeli civarını işaret etmektedir (M. Abdülhalik Çay, *Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası: Sultan II. Kılıç Arslan ve Karamıkbeli (Myriokefalon) Zaferi*, İstanbul 1984). Bazı araştırmacılar da Çivril civarında olduğunu söylemektedirler. Ancak en yeni çalışma olarak, Türk Tarih Kurumu tarafından 8-9 Mayıs 2017 tarihinde yapılan "*Miryokefalon Savaşının Yeri Çalıştayı*"nda bu konu ele alınmış ve yaygın kanaat olarak - Osman Turan'ın tespitini biraz daha netleştirerek- savaşın Kumdanlı'ya yakın Hoyran ve Eğirdir gölü arasındaki *Yenice Sivrisi* denen yerde olduğu ileri sürülmüştür (Ramazan Topraklı, "Kral Yolu, Kelene Hisarı ve Miryokefalon Savaşı'nın Yeri" (<https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/04/15-RamazanToprakli.pdf>)). Yalvaç yöresine yerleşim sırasında Bizanslılarla savaşlarda Hisarardı bölgesinde şehitler verildiği ve ilk Müslüman-Türk mezarlığının Aşağı Hisarardı (Masır) mezarlığı olduğu, burada bulunan mezar taşlarından anlaşılmaktadır. (Mezartaşı örnekleri için bkz., Naci Kum, *Yalvaç Armağanı-Yalvaç Tarih ve Coğrafyası- 1925*, yayına hazırlayan: Nuri Köstüklü- Ali Yüncü, Yalvaç Belediyesi yay., Ankara 2012, s.171, 174)

² Bu süreçte, metruk Pisidia- Antiocheia ören yerinden getirilen taş ve sütunlar, şehirdeki sivil ve dinî mimaride (mesela, Devlethan Camii ve Meydanoğlu Camii'nde) devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. (Nuri Köstüklü, *Yalvaç Tarihi Üzerine Araştırmalar- Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*, Yalvaç Belediyesi yay., Ankara 2010, s., 34- 49)

³ Mesela, Yunan İsyanı sırasında 13 Şubat ve 28 Mart 1823 tarihli kayıtlarda Hamid sancağından 100 nefer kalyoncu ve 13.077,5 kuruş talep edilmiş, dağılımda; Isparta'ya 9 nefer ve 1723,5 kuruş ayrılırken, sancak kazalarından en fazla olarak Yalvaç'a 17 nefer ve 2771 kuruş düşmüştür. (Nuri Köstüklü, *1820-1836 Yıllarında Hamid Sancağı ve Türkiye*, Selçuk Üniversitesi yay., Konya 1993, s.32-33)

⁴ Yalvaç'ta ortaöğretim tarihçesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Nuri Köstüklü, "Yalvaç'ta Ortaöğretim Tarihçesi", *Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan*, Samsun 1993, s.171-193; Nuri Köstüklü, *Yalvaç Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s.141- 164.

“Şark meselesi” kavramı çerçevesinde, Anadolu’daki Türk-islam varlığına ciddi tehditlerin yöneldiği süreçte, Yalvaç halkı vatan savunmasında üzerine düşeni yaparak, Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’de çok sayıda şehit vermiştir⁵. Daha Yunan’ın İzmir’i işgal ettiğinin haberinin alındığı gün 15 Mayıs’ta (1919), Yalvaç halkı ilgililere çektiği telgrafta “...*Vatan için ölmeye hazır olduklarını*” bildirerek milli refleksini ortaya koydu ve sonuna kadar milli hareketin yanında yer aldı (Köstüklü, 1999: 55). Cumhuriyet’in kalkınma hamlelerinde Yalvaç halkı kıt imkânlarına rağmen elinden gelen desteği verdi. Bir örnek vermek gerekirse, Yalvaç halkının topladığı bağış ile Türk Hava Kurumu 1928 veya bir-iki yıl sonra uçak aldı ve adını Yalvaç Uçağı olarak koydu (Köstüklü, 2010: 219).

Kuruluşundan itibaren kısa tarihine ve tipik bazı özelliklerine temas ettiğimiz Yalvaç, bazı dönemlerde acılar ve sıkıntılar yaşadı. Fazla gerilere gitmeden, I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele döneminde ülke genelinde olduğu gibi, Yalvaç’ta da salgın hastalıklar, özellikle tifo, tifüs, kolera toplu ölümlere yol açtı. Bazı tabii felaketler de Yalvaç’ı üzüntüye sevk etti. Mesela, 18 Eylül 1918 Çarşamba günü Elbengi ve Sücüllü köyleri civarına çok şiddetli yağmur ve dolu yağmış, bu afette Elbengi’de Emir oğlu Nebi’nin 4 yaşındaki kızı selde boğulmuş, çok sayıda küçük ve büyükbaş hayvan telef olmuş, Sücüllü ve civar köy harmanlarında binlerce kile hububat mahvolmuştu (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, DH. EUM. 6.Şb., 53-46). Benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Biz burada, Yalvaçlının hatırasında derin izler bırakan ama söylentilerden öte, literatürde henüz hakkında yazılı bir kayıt olmayan 1952 büyük Yalvaç çarşı yangınına tamamen arşiv belgeleri ışığında ele almak istiyoruz.

1. 1952 YALVAÇ ÇARŞI YANGINI

23 Ağustos 1952 Cumartesi günü gece yarısından sonra Yalvaç çarşısında bir terzi dükkânından yangın çıkmış ve alınan bütün tedbirlere rağmen bastırılmayarak çarşının neredeyse yarısı yanmış idi. Bu felakette 5 ev ve 91 dükkân ve mağaza, içindeki eşyalarıyla birlikte yanmış ve pek çok Yalvaçlı işsiz kalmış, perişan olmuştur. Halkın ve mülki ve mahalli idarecilerin teşebbüsleriyle, yangının tamamen ahşap olan mahalleye yayılması önlenmiş ise de düne kadar mamur olan ilçenin çarşısı harap bir hale gelmiştir. İlçede neredeyse çarşı kalmamış ve geçimlerini küçük işletme ve ticaretle sağlayan belirli bir esnaf ve tüccar zümresi birdenbire yokluk ve sefaletle düşmüş idi. Isparta Valisi bu tespitlerini bildirdiği ve Başbakanlığa arz ettiği 27 Ağustos 1952 tarihli raporunda felaketin büyüklüğüne işaret ederek zararın 1 milyon liraya ulaştığını ifade etmiş ve bu konuda ihtiyaçları ve talepleri bildirmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi (=CDABCA); Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -9). İhtiyaçlar ve yapılan yardımlara geçmeden önce, bu yangında kimlerin ne kadar zarar gördüklerine bakmak istiyoruz.

Yangının hemen sonrasında bir komisyon kurularak zarar-ziyan tespiti yapılmıştır. Tahrirat Kâtibi Kaymakam Vekili Süleyman Dülgerbakı, İlçe Jandarma Komutanı Adil Güven, Ziraat Mühendisi Emin Ateşli ve Belediye Kalfası Hamdi Demirel’den oluşan komisyon yangın mahallini bizzat gezerek ve gerekli incelemeleri yaparak dükkân sahipleri, kiracılar ve yanan evler hakkında ayrıntılı rapor hazırlamışlardır. Söz konusu komisyonun hazırladığı aşağıdaki listelerde yer alan mal sahipleri veya kiracıların isimlerinden yangının; Devlethan Camii (Eski Cami) - Hamidiye Camii (Yeni Cami)- Yağcılar Arastası- Çaybaşı Caddesi (Tütüncülerin eski evin bulunduğu yer- Şimdiki Urfa Sofrası bölgesi) dörtgenindeki alanda meydana geldiği anlaşılıyor.

⁵ Yalvaç Vefayâta Mahsus Vukûat Defterleri ve Milli Savunma Bakanlığı kayıtlarına göre Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele’de şehit olan Yalvaçlılar hakkında bkz., Nuri Köstüklü, “Çanakkale’de Şehit Olan Yalvaçlılar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart 2004, sayı:58; Nuri Köstüklü, “Milli Mücadele’de Yalvaç ve Şehit Olan Yalvaçlılar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Temmuz 2009, sayı:74; Nuri Köstüklü, *Yalvaç Tarihi Üzerine Araştırmalar*, s.165- 217.

Mal sahiplerinden ve bizzat mahallinde yapılan tahkikat sonucunda yanan dükkânlar ve zararlar aşağıdaki şekilde tespit edilmiştir.

Tablo 1. Yalvaç ilçesinde 23.8.1952 günü çarşıda çıkan yangına ait zarar tespit listesi

Dükkân Sahibinin Adı Soyadı	Dükkân Bedeli - Lira	Yanan Eşya Bedeli - Lira	Dükkân Adedi	Yekûn - Lira
Tevfik Sağlam	20000	16000	1	36000
Abdullah Şenel	20000	40000	1	60000
Tahsin Tütüncü	30000	15000	3	45000
Mehmet Menekşe	5000	40000	1	45000
Galip Gündoğan	3500	2000	1	5500
Nuh Aküzüm	5000	2000	1	7000
Abdullah Akel	16000	15000	2	31000
Mustafa Bakırcı	5000	-	1	5000
Mehmet Berber	8000	500	1	8500
Abdullah Başaran	3000	-	1	3000
Hatice Başaran	8000	-	1	8000
İhsan Ural	10000	-	1	10000
Durmuş Kamış	5000	-	1	5000
Hüsnü Kodal	3000	2500	1	5500
Hamdi Anılır	5000	2500	1	7500
Şeref Topçu	5000	3000	1	8000
Gültekin Altuğ	13000	-	3	13000
Zühra Gündoğan	3000	-	1	3000
Avni Adam	16000	-	3	16000
Nuh Dinçer	15000	10000	2	25000
Abdullah Kuyucu	10000	1000	2	11000
Mustan Karga	7000	9000	1	16000
Abdullah Kodal	6000	3000	1	9000
Hüseyin Altuğ	3000	-	1	3000
Yaşar Aksoy	5000	3000	1	8000
İhsan Mümtaz Boylu	4000	2000	1	6000
Şükrü Küçük	11000	-	3	11000
Adil Ulucan	4000	3000	1	7000
Hasan Tuzcu	6000	2000	1	8000
Mustafa Tuzcu Evlatları	6000	-	1	6000
Hidayet Şenol	2000	-	1	2000
Musa Yalvaç	6000	10000	1	16000
Mustafa Kuyucu varisleri	4000	-	1	4000
Süleyman Benli	10000	1000	1	11000
Ramazan Bıyıklı	10000	8000	1	18000
Ali Rıza Bıyıklı	6000	-	1	6000
İrfan Bakır	7000	-	1	7000
Ali Arslan	6000	-	1	6000
Arif Demiral	3000	2500	1	5500
İbrahim Demirtepe	8000	-	2	8000
Ramazan Çimen	5000	1500	1	6500
H. Hüseyin Arıduman	2000	-	1	2000
İsmail Nazlı	5000	2000	1	7000
Ziya Çalışkan	5000	3000	1	8000
Gülizar Zeybek	10000	-	1	10000

Sait Balcı	3000	-	1	3000
Sadık Mutaf	6000	10000	2	16000
Ömer Mutaf varisleri	6000	-	3	6000
Ramazan Yirik	3000	1000	1	4000
Avni Gündüz	5000	-	1	5000
Mustafa Atakan	1100	10000	1	11100
İsmail Tatlıcı	3000	2000	1	5000
Nail Dülgerbakı	2000	-	1	2000
Bolat Köstüklü	2000	2000	1	4000
Berber Emin varisleri	2000	-	1	2000
Emetullah Özüğür	1500	-	1	1500
Süleyman Sönmez	2000	-	1	2000
Şemsettin Tatlıcı	5000	-	2	5000
Sadık ve Nail Dülgerbakı	3000	-	2	3000
Ali Taş	3000	-	1	3000
Ahmet ve Rahmi Türker	8000	-	4	8000
Hasan Ali Başçay	9000	11000	3	20000
Mustafa Akgün	2500	-	1	2500
Ömer Selçuk	2500	-	2	2500
Tevfik Özsoy	2000	-	1	2000
YEKÜN	443100	235500	91	678600

Kaynak: CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -14

Burada görüldüğü üzere mal sahiplerinin de isimlerinin verildiği listede 91 dükkân tamamen yanmıştır. Yanan dükkân bedeli o günün değeri ile 443100 TL olarak tespit edilmiştir. Yanan eşya bedelinin verildiği 2. sütunda değer yazılmamış olanlar kiracılı olan dükkanlardır. Kiracıların zararları ile ilgili olarak ayrıca aşağıdaki liste oluşturulmuştur.

Tablo 2. Yalvaç ilçesinde 23.8.1952 günü çarşıda çıkan yangın neticesinde kiracıların yanmış olan eşya listesi bedeli

Kiracıların Adı Soyadı	Yanan eşya bedeli- Lira
Nedim Sivri	3000
Abdullah Özgir	200
Kazım Komsu	1000
H. İbrahim Arıduman	1000
Ali Kadayıfçı	300
Abdullah Yeşilçimen	1500
Mustafa Senirkentli	200
Bekir Menekşe	6000
Ramazan Bıyıklı	10000
Ali Bozduman	10000
Adil Tuzcu	6000
Nuh Vural	6000
Mustafa Kar	3500
M. Ali Mustanoğlu	6000
Hasan Çakır	750
Ata Karataş	10000
Hasan Berber	15000
Nail Bıyıklı	3000
Mustafa Erdoğan	3000
Enver Postal	4500
Sadık Başaran	8000

Halil Güldal	5000
Ramazan Duru	1500
Emin Kurucu	1500
Rüştü Işık	1500
Murat Kodal	4000
Rüştü Ertan	1000
Ahmet Büyükbayram	3000
Yusuf Ali Saygın	3000
İsmail Kurucu	3500
İbrahim Ekener	6000
Osman Sümer	2500
Mehmet Yurduşen	1000
Nuri Kızılay	4000
Sadık Arıcan	1500
Hasan Baran	1000
İsmail Ünsal	1000
Halil Tütüncü	2000
Ali Acar	2000
Mehmet Takavucu	1000
Kemal Saraç	600
Mehmet Ertan	3000
Mehmet Tütüncü	7000
M. Ali Erdoğan	500
Hayati Mustanoğlu ve Ziya Çalışkan	25000
YEKUN	181050

Kaynak: CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -12

Yanan 91 dükkânın yanı sıra, çarşıya yakın (eski Saray Mahallesine giden yol, Şimdiki Çarşı mahallesi Çaybaşı caddesi olarak bilinen yer, Urfa Sofrası adlı lokanta civarı) bazı evler de kısmen veya tamamen yanmış idi. Bu evlerle ilgili komisyon raporu şöyledir:

Tablo 3. Yalvaç ilçesinde 23.8.1952 günü çarşıda çıkan yangın neticesinde kısmen veya tamamen yanan ev zarar ziyan listesi

Adı Soyadı	Kısmen yanan ev zararı - Lira	Tamamen yanan ev zararı - lira	Ev eşyası zararı - Lira	Yekûn-Lira
Nuri Arıcan	-	5000	1000	6000
Mehmet Arıcan	-	5000	2000	7000
Yusuf Arıcan	-	5000	-	5000
Hasan Hüseyin Varisleri	-	5000	-	5000
Hasan Tütüncü	-	6000	2000	8000
Muzaffer ve Halil Tütüncü	1500	-	-	1500
YEKÛN	1500	26000	5000	32500

Kaynak: CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -13

Bu tespitte görüleceği üzere 5 ev tamamen yanmış 1 ev de kısmen zarar görmüştür. Yanan evlerden ikisinin ev eşyası zararı olmadığına göre, bu evlerde ya oturan yoktu veya yangın başladığında eşyaları tahliye edilmiş olmalıdır. Ama şu bir gerçek ki, dükkanların yanı sıra evlerde de 32.500 Liralık ciddi bir zarar oluşmuş idi. Kayda geçen bütün bu zararların toplamı 892.150 TL olduğu görülmektedir. Muhtemelen hesapta olmayan bazı zararlar da dikkate alınacak olursa Isparta Valisinin yangından 4 gün sonra 27 Ağustos'ta Başbakanlığa gönderdiği arzda belirttiği 1 milyon liraya yakın bir zararın neredeyse doğrulandığı anlaşılmaktadır.

Isparta Valiliği yaraların sarılması için ihtiyaçlar ve yapılması gerekenler hakkında 27 Ağustos 1952 tarihinde ilgili kurumlara müracaatlarda bulunmuş ve bu taleplerin bir an önce yerine getirilmesi hususu aynı tarihte Vali imzasıyla Başbakanlığa da aşağıdaki ifadelerle arz edilmiştir.

“Bu vatandaşlarımızın ızdıraplarının azaltılması ve bugün düştükleri zor durumdan kurtarılması ve gerekse normal iş hayatına süratle intibak ve kıştan önce mamur bir kasaba manzarası sağlanması için yapılması düşünülen ticarethanelerin faaliyet ve hizmetlerini sağlamak ve geçimlerini desteklemek gayesine matuf olarak binaların süratle inşası kararlaştırılmış olmakla beraber davanın sosyal ekonomi bakımından da tervici (desteklenmesi) lüzumuna kani bulunduğunuzdan bu işin yüksek himaye ve yakın alakalarıyla kısa bir zamanda tahakkuk edeceğine inanarak aşağıda sıraladığım tedbirlerin sağlanmasına müsaade ve yüksek müzaheretlerinizi istirham ederim.

İhtiyaçlarımızın başlıcaları şunlardır:

1- Dükkân ve mağazaları yanmış olanlardan Ziraat, İş ve Osmanlı Bankası gibi, kredi müesseselerine borçlu olup da günü gelmiş ve yaklaşmış olanların bu borçlarının mevcut mevzuat ve imkân dâhilinde uzatılması veya tecili (ilgili bankalara keyfiyet 27.8.952 tarih ve 2350/109 sayılı yazı ile bildirilmiştir).

2- Yaptıkları iş ve ticaret hacmi derecesinde mahalli Ziraat Bankasından 200.000 liralık yeni bir kredi açılması ve plasman (yatırım) sağlanması (Keyfiyet Ziraat Bankası Genel Müdürlüğüne 27/8/952 tarihinde yazılmıştır)

3- Dükkânları /mağazaları yanıp da yeniden işyeri tesis etmek isteyen vatandaşların bu arzularının kıştan önce tahakkuk ve sağlanmasına imkân vermek üzere Emlak ve Kredi Bankasından veya yapı bakımından kredi veren diğer mali müesseselerden uzun vadeli kredi temini (Keyfiyet Emlak ve Kredi Bankası Genel Müdürlüğüne 27/8/ 952 tarihle yazılmıştır)

4- Kasabanın yapılmış bir imar planı mevcut olduğundan şirin ve bahçelik bir ilçe olan Yalvaç'ın şimdilik bu kısmında tatbiki gereken şehir planının alakalı arsa istimlakleri yapılmasına da zaruret görüldüğünden Yüksek Makamlarınca tensip buyrulacak mali müessese veya İller Bankasından istimlake tahsis olunmak üzere ilçe belediyesi namına istikrazda bulunulması (istimlak edilecek arsalar tespit ettirilmektedir).

5- Yapılacak binalara sarf edilmek üzere mevzuun önemi de göz önünde tutularak şimdilik 60 tonluk bir çimento tahsisi yapılması Vilayetçe Ekonomi Bakanlığı nezdinde teşebbüse geçilmiş ise de bunun da süratle sevki için kıymetli delaletlerinizi (Keyfiyet 26/8/ 952 tarih ve 704 sayı ile Ekonomi Bakanlığımıza tellenmiştir)

6- Binaların yangın talimatnamesine uygun olarak inşası için 8-10 milimlik 30 ton yuvarlak demirin Karabük'ten özel surette tahsisi ile (Keyfiyet 27/8/ 952 tarihli yazı ile İşletmeler Bakanlığına arz olunmuştur)

7- Yapılacak inşaatın ahşap kısmında kullanılacak kerestenin de ilçeye yakın ormandan felaketzedelere verilmesi için Orman Genel Müdürlüğü nezdindeki emirlerinizle (Keyfiyet 27/8/ 952 tarihli yazı ile bilgi için Tarım Bakanlığımıza, gereği için de Orman Genel Müdürlüğüne yazılmıştır)

8- Mevcut olduğunu öğrendiğimiz ve kısmen dahi yardım olacağını sandığımız bir miktar çivinin de Kızılay Genel Merkezince İlçe Kızılay Şubesi namına sevkinin temin buyurulması (Keyfiyet 27/8/ 952 tarihli yazı ile Türkiye Kızılay Derneği Genel Merkez Başkanlığına yazılmıştır.)

İşin ve bu harap sahanın mamureler diyarına süratle benzetilmesi düşünce ve mütalaasıyla keyfiyeti tasvibinize arz eder kıymetli müzaheret ve alakanızın devamını derin ve üstün saygılarımla dilerim. 27/ 8/ 1952

Isparta Valisi - İmza”

(CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -9)

Başbakanlık, Isparta Valiliğinden gelen bu talebi, “durumun incelenerek gerekli yardımların yapılması ve sonucundan bilgi verilmesi” ricası ile ilgili kurumlar; İçişleri Bakanlığına, Bayındırlık Bakanlığına, Tarım Bakanlığına, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığına, İşletmeler Bakanlığına, Kızılay Derneği Genel Merkezi Başkanlığına 11 Eylül 1952 tarihinde gönderdiği bir yazı ile bildirmiştir (CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -2).

Hemen yangın sonrasında başlayan Yalvaç çarşı yangınının yaralarını sarmaya yönelik bütün bu çabalar kısa sürede meyvesini vermeye başlamıştır. Türkiye Kızılay Derneği, “Yalvaç çarşısında vuku bulan yangın dolayısıyla muhtaç duruma düşen vatandaşların acil ihtiyaçlarına sarf olunmak üzere” daha yangından 3 gün sonra 26 Ağustos’ta Yalvaç şubesine 5000 TL. göndermiş, ancak çivi yardımı yapılamayacağı hususunu 12 Eylül’de Isparta Valiliğine bildirmiş ve bütün bu gelişmeleri de 20 Eylül 1952 tarihi itibarıyla Başbakanlık makamına arz etmiştir (CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -7)⁶.

İşletmeler Bakanlığı, yanan dükkân ve evlerin yeniden inşası için Valiliğin talep ettiği 8 ve 10 milimetrelik demirlerin Karabük’te üretilmediğinden bahisle ancak Karabük mamulü 12 ve 14 milimetrelik demirlerin tahsis edilebileceğini buna göre ihtiyacın yeniden bildirilmesini Isparta Valiliğine yazmıştır. Isparta Valiliğinin bu çerçevedeki yeni talebi üzerine Karabük Demir Çelik Fabrikasından Yalvaç çarşısı ve yanan evlerin inşası için 50 ton 12 milimetrelik demir ayrılmış ve durum Başbakanlığa da arz edilmiştir (CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -6, 3).

Tarım Bakanlığı da maliyet bedeli üzerinden 350 m³ keresteyi Eğirdir Orman İşletmesi İstasyonu istif yerinden Isparta Valiliğine tahsis etmiştir (CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -5)⁷.

Bayındırlık Bakanlığı, yanan meskenlerin inşa ve onarımı için mesken sahiplerine yardım olarak bu yılın bütçesinden Bakanlar Kurulu kararı ile Kızılay Derneğine devredilen ödenekten Isparta Valiliği’ne 4500 Lira gönderilmesi kararını alarak durumu ilgililere bildirmiştir (CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -4) .

Yine çok önemli bir ihtiyaç olarak, yanan çarşının yeniden inşası için Valilikçe Ekonomi ve Ticaret Bakanlığından talep edilen 60 ton çimentonun, Bakanlığın dağıtım yetkisi dâhilinde ancak 38.200 tonunun tahsisi yapılabilmiş ve durum 4 Eylül’de Isparta Valiliğine iletilmiştir (CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -2)⁸.

Yanan dükkân ve evlerin yeniden inşası yönündeki bu gayretlerin yanı sıra, yangının bir diğer acı sonucu da yangından zarar gören dükkân sahiplerinin bankalara olan borçları meselesi idi. Isparta Valiliğinin Başbakanlığa arz ettiği yukarıda bahsedilen 27.8.1952 tarihli raporunda vurgulandığı üzere, yangından zarar gören esnafın bankalara ve diğer kredi kurumlarına olan borçlarının ilgili mevzuat dâhilinde uzatılması veya tecili talep edilmiştir. İlgili komisyon yangında zarar gören şahısların bankalara ve Tarım Kredi Kooperatifine olan borçlarını aşağıda verilen şekliyle bir liste halinde çikarmıştır.

⁶ Türkiye Kızılay Derneği Genel Merkezi Başkan V. İstanbul Milletvekili Bedri Nedim Göknil’in Yüksek Başbakanlığa gönderdiği 20 Eylül 1952 tarihli yazısı.

⁷ Tarım Bakanlığı’nın Başbakanlık Yüksek Makamına gönderdiği 27.09.1952 tarihli arzı.

⁸ Ekonomi ve Ticaret Bakanı Enver Güreli imzası ile Başbakanlığa arz edilen 18.12.1952 tarihli yazı.

Tablo 4. 23/8/1952 günü çarşıda çıkan yangın neticesinde dükkan, mağaza ve eşyaları yanan şahısların bankalara olan borçlarını gösterir liste

<i>Adı Soyadı</i>	<i>Osmanlı Bankası Lira</i>	<i>İş Bankası - Lira</i>	<i>Ziraat Bankası Lira</i>	<i>634 Nolu Tarım Kredi Kooperatifi</i>	<i>YEKUN</i>
Hamdi Anılır	-	1500	-	-	1500
Mustafa Erdoğan	3000	2800	2000	350	8150
Tevfik Sağlam	-	3000	6750	500	10250
Abdullah Şenol	-	4000	3200	-	7200
Ramazan Bıyıklı	-	2500	-	-	2500
Mehmet Tütüncü	-	3500	1500	-	5000
Abdullah Kızılay	-	2000	-	-	2000
Mehmet Tuna	-	2000	-	-	2000
Ramazan Yirik	1500	-	-	-	1500
Mustafa Akgün	-	2000	1500	-	3500
Kadir Kurucu	-	1500	250	150	1900
Abdullah Akel	-	1500	650	150	2300
Nuh Naci Dinçer	-	-	2500	-	2500
Adil Ulucan	-	-	-	150	150
Nuh Aküzüm	-	-	-	60	60
M. Ali Erdoğan	-	-	-	150	150
Mevlüt Demirkılıç	-	-	-	250	250
Mümtaz Boylu	-	-	-	150	150
Emin Boylu	-	-	-	150	150
Abdullah Pekmezci	-	-	-	200	200
İsmail Ünsal	-	-	-	120	120
Nail Bıyıklı	-	-	-	150	150
İsmail Nazlı	-	-	-	100	100
Rıza Türker	-	-	-	30	30
Nuri Yalvaç	-	-	-	2000	2000
Hayati Mustanoğlu	-	-	-	360	360
M. Ali Mustanoğlu	-	-	-	360	360
Mehmet Dülger	-	-	-	250	250
YEKUN	4500	26300	18350	5630	54780

Kaynak: CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -11

Görüleceği üzere, yangından zarar gören Yalvaç esnafının çoğu İş Bankası ve Ziraat Bankası olmak üzere bankalara ve Tarım Kredi Kooperatifine toplam 54780 TL. borcu bulunmaktadır. Valilik hem ilgili bankalara hem de Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı ile Başbakanlığa, esnafa ödeme kolaylığı sağlanması yönünde talepte bulunmuş idi. Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'nın Başbakanlığa gönderdiği yazıda bu konuda yapılanlar şu şekilde belirtilmektedir:

“a- İş Bankası borçları bulunan şahıslara usul ve mevzuat dâhilinde lüzumlu kolaylığın yapılması için Akşehir şubesine talimat verildiği,

b- Osmanlı Bankası, iki ticaret evi hakkındaki iş'arımızın (tebligatımızın) not edildiği,

c- Ziraat Bankası, 634 sayılı Yalvaç Tarım Kredi Kooperatifine borçlu olup yangından zarar görenlere ait 7530 Liralık borcun vade bitimi tarihinden itibaren bir yıl müddetle ertelendiği ve bankaya olan borçlarının da mevzuata göre ertelenmesi için Yalvaç Ajansına gerekli talimat verildiği ve Ajansın 425.000 lira olan 1951/52 dönemi Kooperatif plasmanının 1952/53 devresi için 125.000 lira arttırılarak 550.000 liraya çıkarıldığı,

d- Türkiye Emlak Kredi Bankası, yangından zarar görenlere gerekli yardımın yapılması hususunda Antalya Şubesine talimat verildiği” (CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -2)

Bu yazışmalardan da anlaşılacağı üzere, yangından zarar gören esnafın bankalara olan borçları konusunda mevzuat dâhilinde yardımcı olunmaya çalışılmıştır.

SONUÇ

Toplumların hafızasında çok derin izler bırakan önemli olaylar vardır. Bu önemli olaylar arasında sevinçler olduğu gibi, felâketler de bulunmaktadır. 23 Ağustos 1952 Cumartesi gününü Pazara bağlayan gece Yalvaç çarşısında çıkan yangın da Yalvaçlıların hafızasında unutulamayacak bir iz bırakmıştır. Söz konusu yangında, Devlethan Camii - Hamidiye Camii- Yağcılar arastası ve Tütüncüler evi (şimdiki Çaybaşı Caddesi civarı) dörtgeninde bulunan çarşı alanı tamamıyla ve Devlethan Camiinin batısı civarında bulunan Arıcan ve Tütüncü ailelerine ait beş ev tamamen ve bir ev de kısmen yanmış idi. Tabii ki bu büyük yangının zararı, dönemin değeri ile 1 milyon liraya yaklaşmış bulunuyordu. Bu zarar, kapalı bir ekonomiye sahip tabir yerinde ise kendi yağı ile kavrulan bir ilçe için çok büyük sosyal ve ekonomik yaralara yol açmıştır. Geçimini ticaretle karşılayan küçük dükkân sahipleri, birden işsiz kalmış hatta Yalvaç dışına çalışmaya gidenler, başka yerlerde rızkını temin etmeye çalışanlar olmuştur.

Dönemin Isparta Valisi, bu yaranın sarılabilmesi için ilgili Bakanlıklardan ve Türk Kızılay'ından yardım talep etmiş ve çarşının yeniden inşası yönünde hummalı bir faaliyet başlamıştır. Yazışmalardan, bir ay içerisinde önemlimumkarda demir, çimento, kereste vb. inşaat malzemeleri temin edildiği anlaşılıyor. Muhtemelen kısa sürede çarşının yeniden imarı yolunda çalışmalar başlamıştır. Bu arada, yangından zarar gören esnafın İş Bankası, Ziraat Bankası, Osmanlı Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifi'ne olan borçları için de bazı kolaylıklar sağlanmış ve ilgili mevzuat çerçevesinde yeni ödeme planları hazırlanmıştır.

Arşiv belgelerine göre ilgili komisyonun oluşturduğu zarar-zıyan tespit listelerinden, kimlerin ne kadar zarara uğradığı anlaşılmaktadır. Bu veriler bize, 1950'li yıllarda Yalvaç esnafının ekonomik durumu veyadaha geniş bir ifade ile Yalvaç halkının sosyo-ekonomik ve kültürel durumu hakkında da bir fikir vermektedir. Söz konusu verilerin kent tarihi açısından önemli olduğunu düşünüyoruz. Öte yandan, bir ay gibi kısa süre içinde yaraların büyük ölçüde sarılmaya çalışılması, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'den ekonomik yıkıntılarla henüz çıkmış bir milletin inşa ettiği genç Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal devlet politikasını anlama bakımından da anlamlı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

I-Arşiv Belgeleri

- 1- Cumhurbaşkanlığı- Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (= CDABCA); Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -2
- 2- CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -3
- 3- CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15-4
- 4- CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -5
- 5- CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -6
- 6- CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -7
- 7- CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -8
- 8- CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -9
- 9- CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -10
- 10- CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -11
- 11- CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -12
- 12- CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -13
- 13- CDABCA; Fon Kodu:30.10.0.0, Kutu:120, Dosya: 857, Gömlek:15 -14
- 14- Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, DH. EUM. 6.Şb., 53-46

II- Kitaplar, Makaleler, internet kaynakları

- Çay, M.A. (1984), Anadolu'nun Türkleşmesinde Dönüm Noktası: Sultan II. Kılıç Aslan ve Karamıkbeli (Myriokefalon) Zaferi, İstanbul: Orkun Yay.
- Köstüklü, N. (1993a), *1820-1836 Yıllarında Hamid Sancağı ve Türkiye*, Konya: Selçuk Üniversitesi yay.,
- Köstüklü, N. (1993b), "Yalvaç'ta Ortaöğretimin Tarihçesi", *Prof. Dr. Bayram Kodaman'a Armağan*, Samsun: s.171-193.
- Köstüklü, N. (1999), *Milli Mücadele'de Denizli Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi yay.
- Köstüklü, N. (2004), "Çanakkale'de Şehit Olan Yalvaçlılar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Mart sayı:58, s. 299- 322.
- Köstüklü, N. (2009) "Milli Mücadele'de Yalvaç ve Şehit Olan Yalvaçlılar", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, sayı:74, s. 235- 252.
- Köstüklü, N. (2010), *Yalvaç Tarihi Üzerine Araştırmalar (Tanzimat'tan Cumhuriyet'e)*, Ankara: Yalvaç Belediyesi yay.
- Kum, N. (2012), *Yalvaç Armağanı-Yalvaç Tarih ve Coğrafyası- 1925*, yayına hazırlayan: Nuri Köstüklü- Ali Yüncü, Ankara: Yalvaç Belediyesi yay.
- Turan, O. (1971), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu yay.
- <https://www.ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2022/04/15-RamazanToprakli.pdf>.(Erişim tarihi: 10. 02. 2023)

Atf için / for cited: Akturfan, M., Sormaz, Ü., Çiftkaya, B. (2023). Unlu Mamul Üreticilerinde Hijyen ve Sanitasyon Uygulamaları: İstanbul İli Kent Merkezi Örneği. Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey, Yıl: 5, Sayı: 11, Nisan 2023, s.12-24.

UNLU MAMUL ÜRETİCİLERİNDE HİJYEN VE SANİTASYON UYGULAMALARI: İSTANBUL İLİ KENT MERKEZİ ÖRNEĞİ

Mustafa AKTURFAN*

Ümit SORMAZ**

Bülent ÇİFTKAYA***

ÖZET

Türk mutfak kültürü içerisinde ekmeğin geçmişten günümüze en önemli besin maddeleri arasında yer almaktadır. Evlerde şebit (yufka) kültürü ile başlayan gelenek günümüzde unlu mamul üreticileri tarafından pasta, poğaç, simit, gevrek vb. ürünlerin geliştirilmesiyle devam etmektedir. Bu işletmelerde satılan ürünler günün her öğününde tüketilebilen toplumun günlük gıda ve enerji ihtiyacını karşılayan ürünlerdir. Bu kapsamda unlu mamul işletmelerinin toplumun hijyen ve sanitasyon beklentisini karşılayacak nitelikte olması gerekmektedir. Bu bağlamda gerçekleştirilen çalışma İstanbul il merkezinde faaliyet gösteren unlu mamul işletmelerinin hijyen ve sanitasyon uygulamalarını belirlemek ayrıca hijyen ve sanitasyon kurallarına uyulup uyulmadığını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışma İstanbul ilinde faaliyet gösteren turizm ve yiyecek içecek işletmelerinde yürütülmüştür. Araştırmanın evreni İstanbul ilinde faaliyet gösteren farklı işletme türlerinde görev yapan unlu mamuller üretim personeli oluşturmaktadır. İşletme türleri olarak unlu mamuller üretim personelinin en çok istihdam edildiği ekmekçilik ve unlu mamuller işletmeleri, otel işletmeleri ve restoran işletmeleri seçilmiştir. Araştırmada; daha fazla çalışana ve işletmeye ulaşabilmek amacıyla nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği uygulanmıştır. Araştırma kapsamında elde edilen veriler, bir istatistik paket programında değerlendirilmiştir. Araştırma sonunda işletme hijyen uygulamalarının otel ve restoran işletmelerinde “yüksek düzeyde bilgi ve uygulama” seviyesinde; ekmekçilik ve unlu mamuller işletmelerinde ise “orta düzeyde bilgi ve uygulama” seviyesinde olduğu; otel ve restoran işletmelerinde çalışan unlu mamuller üretim personelinin hijyen uygulamalarının “yüksek düzeyde bilgi ve uygulama” seviyesinde olduğu; ekmekçilik ve unlu mamuller işletmelerinde çalışan unlu mamuller üretim personelinin “orta düzeyde bilgi ve uygulama” seviyesinde olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: HACCP, Hijyen, Sanitasyon, İstanbul, Unlu Mamul.

JEL Sınıflandırma Kodları: L21, L64, L84.

HYGIENE AND SANITATION APPLICATIONS IN BAKERY PRODUCTS MANUFACTURERS: THE CASE OF ISTANBUL CITY CENTER

ABSTRACT

Bread is one of the most important nutrients in Turkish cuisine culture from past to present. The tradition, which started with the şebit (phyllo dough) culture in homes, is now produced by bakery producers such as cakes,

* Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Öğr.Gör., mustafaakturfan@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3918-9894

** Necmettin Erbakan Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Doç.Dr., usormaz@erbakan.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7514-1500

*** Milli Eğitim Bakanlığı, Bahçelievler Mustafa Nevzat Pısak Mesleki Eğitim Merkezi, Öğretmen, mnpmesem@hotmail.com, ORCID: 0009-0007-9674-7633

pastries, bagels, crisps, etc. continues to develop products. The products sold in these businesses are products that can be consumed at every meal of the day and meet the daily food and energy needs of the society. In this context, bakery product enterprises should be qualified to meet the hygiene and sanitation expectations of the society. The study carried out in this context aims to determine the hygiene and sanitation practices of the bakery products operating in the city center of Istanbul and to determine whether the hygiene and sanitation rules are followed. For this purpose, the study was carried out in tourism and food and beverage businesses operating in Istanbul. The universe of the research consists of bakery products production personnel working in different types of businesses operating in Istanbul. Bakery and bakery products enterprises, hotel enterprises and restaurant enterprises, where bakery product production personnel are mostly employed, were selected as business types. In the research; In order to reach more employees and businesses, the survey technique, one of the quantitative research methods, was applied. The data obtained within the scope of the research were evaluated in a statistical package program. At the end of the research, it was determined that the business hygiene practices in hotel and restaurant businesses were at the level of "high level of knowledge and practice"; in bakery and bakery products businesses, it is at the level of "intermediate knowledge and practice"; the hygiene practices of the bakery products production personnel working in the hotel and restaurant establishments are at the level of "high level of knowledge and practice"; It has been determined that the bakery products production personnel working in bakery and bakery products are at the "intermediate level of knowledge and application" level.

Keywords: HACCP, Hygiene, Sanitation, Istanbul, Bakery Products.

JEL Classification Codes: L21, L64, L84.

GİRİŞ

Son zamanlarda insanların yaşam kalitesini daha iyi duruma getirme isteği beslenme konusunda bilgilendirme düzeyini arttırmaktadır. Beslenme doğumdan itibaren fizyolojik ihtiyaçların giderilmesi ve gelişmenin devamı için elzemdir (Onurlubaş vd., 2015: 61). İnsanlar beslenme ihtiyaçlarını hayvansal ve bitkisel besinler tüketerek karşılamaktadır. Bu besinler arasında et, yumurta, süt, sucuk; domates, soğan, biber, fasulye vb. yiyecekler yer almaktadır. Beslenme için tüketilen besinlerin büyüme, gelişme ve sağlığın devamına olan faydalarının yanında fizyolojik, psikolojik, sosyolojik ve ekonomik faydaları da vardır (Timurkaan vd., 2011: 5).

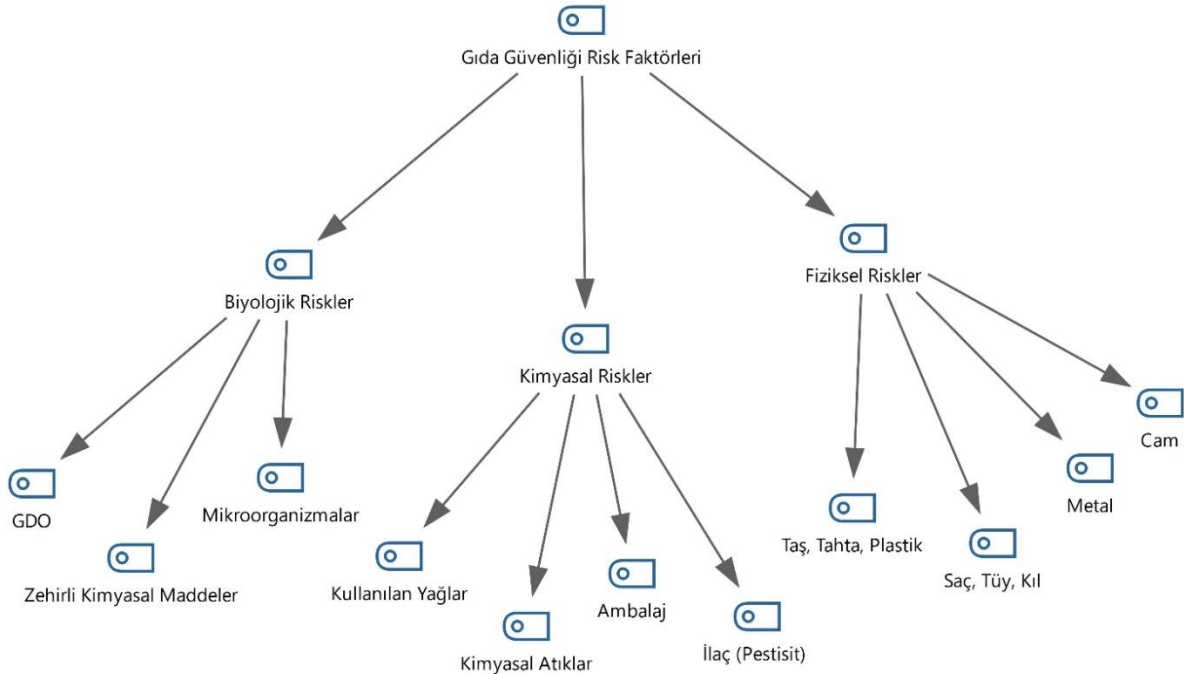
Yapılan araştırmalar beslenme hakkında bilgi eksikliği sonucunda yeterli ve dengeli beslenmenin gerçekleşmediği buna bağlı olarak öğrenme güçlüğü ve mental bozukluk gibi birçok rahatsızlığın ortaya çıktığını göstermektedir (Vançelik vd., 2007: 242). Bu kapsamda yeterli ve dengeli beslenmenin sürdürülebilir olması için protein, karbonhidrat, yağ, mineral ve vitamin içeren besin maddelerinin günlük diyetinde tüketilmesi gerekmektedir (Sezgin vd., 2023: 604). Protein eksikliğinde marasmus ve kwashiorkor, A vitamini yetersizliğinde gece körlüğü, D vitamini eksikliğinde raşitizm, C vitamini eksikliğinde skorbut hastalığı, Niasin eksikliğinde pellegra hastalığı, folik asit eksikliğinde megaloblastik anemi ve B₁ yetersizliğinde beriberi hastalığı besin öğelerinin yetersiz ve dengesiz alınımıyla ortaya çıkan en yaygın rahatsızlıklar arasında yer almaktadır (Ünsal, 2019: 8).

Beslenme bireysel bir ihtiyaç olduğu gibi toplumu ilgilendiren sosyal bir olgudur. Bu bağlamda beslenme ile ilgili toplumsal sorunlar incelendiğinde temel sorunlar arasında gıda üretimi, tedarik zinciri ve lojistik yetersizlikler, ekonomik dağılımdaki düzensizlikler, kültürel unsurlar, geniş aile yapısı, çevre şartları ve gıda işletmelerinden kaynaklı sağlık sorunları yer almaktadır (Baysal, 2020: 12). Günümüzde kentsel yaşamın artması, teknolojik gelişmeler, yoğun iş temposu, kadının iş hayatında daha fazla yer alması, zamanın kıstıtlı olması, sosyalleşmek ve insanların boş vakitlerinde farklı lezzetleri tatma isteği nedeniyle beslenme ihtiyacını gıda işletmelerinde gerçekleştirmektedir (Ertürk, 2018: 1219). Gıda işletmesi "*Kâr amaçlı olsun veya olmasın kamu kurum ve kuruluşları ile gerçek veya tüzel kişiler tarafından işletilen, gıdaların üretildiği, işlendiği, muhafaza edildiği, depolandığı, dağıtıldığı, nakledildiği, satıldığı, servis edildiği herhangi bir aşaması ile ilgili herhangi bir faaliyeti yürüten tesis*" olarak tanımlanmaktadır (Resmi Gazete, 2011). Gıda işletmeleri toplu

beslenme hizmeti verilen hastane, okul, yemek fabrikası, otel veya restoran olabileceği gibi ekmek fırını ve unlu mamul üreten yerlerde olabilir (Sezgin ve Artık, 2015: 57).

Günlük beslenme davranışı incelendiğinde ekmek, yufka, simit, poğaç, kek, pasta ve çeşitli böreklerin üretildiği unlu mamullerin en çok iletişim kurulan gıda işletmeleri arasında olduğu görülmektedir (Çerkezköy Ticaret ve Sanayi Odası, 2017: 35). Bu bağlamda unlu mamul işletmelerinin güvenli gıda üretmeleri insan sağlığı açısından önem arz etmektedir. Özellikle gerekli hijyen ve sanitasyon kurallarını karşılamayan işletmeler sağlık açısından risk teşkil etmektedir (Ekinci, 2022: 1). Unlu mamul üreten işletmelerde gıda güvenliği riskleri arasında biyolojik, fiziksel ve kimyasal etkenler yer almaktadır (Erkmen, 2010: 221). Gıda güvenliği açısından unlu mamul işletmelerinde tespit edilebilecek riskler Şekil 1’de belirtilmiştir.

Şekil 1. Gıda Güvenliği Risk Faktörleri

Kaynak: Sevim, 2019: 24

İşletmelerde gıda güvenliği risk kaynakları arasında ise personel, ekipman, çevre (ortam), gıda, ambalaj, muhafaza koşulları, ısı, lojistik vb. unsurlar yer almaktadır (Parlak, 2020:74). Gıda güvenliği tedbirleri yetersiz kaldığında buna bağlı olarak gelişen hastalıklar bulunmaktadır. Son zamanlarda halk sağlığı açısından en çok şikâyet edilen gıda kaynaklı hastalıkların başında gıda zehirlenmeleri gelmektedir. Gıda zehirlenmelerinin ana kaynağı olarak hijyen ve sanitasyon şartlarının uygun olmayışı gösterilmektedir (Ekinci, 2022: 2). Hijyen ve sanitasyon sağlığın korunması ve devamı için vücudu ve çevreyi temiz tutarak hastalık yapan unsurların ortamdan uzaklaştırılması olarak tanımlanmaktadır. Bir başka ifade ile sağlık için temizlik önlemlerinin alınması ve uygun koşulların sağlanmasıdır (Cevizci ve Önal, 2009: 75). Bu koşulların sağlanması için hijyen ve sanitasyon kurallarına uyulmalıdır. Bu kurallara uymayan işletmeler müşteri memnuniyetsizliğine bağlı olarak satışlarında azalma, prestij kaybı, personel tatminsizliği ve yasal cezalar gibi olumsuzluklarla karşılaşmaktadır. Türkiye’de gıda güvenliğinden Tarım ve Orman Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı sorumludur. Uluslararası gıda güvenliği sistemleri arasında HACCP (Hazard Analysis and Critical Control Point - Tehlike Analizi ve Kritik Kontrol Noktaları), ISO 22000, BRC (British Retail Consortium), IFS (International Food Standards) ve FSSC 22000 yer almaktadır (Özkan, 2021: 49).

Türkiye’de 2008 yılından itibaren gıda işletmelerinin HACCP kontrol ve denetim esaslarına tabi tutulmasına geçilmiştir (Ekinci, 2022: 3). Bu bağlamda gerçekleştirilen çalışma İstanbul il merkezinde faaliyet gösteren unlu mamul işletmelerinin hijyen ve sanitasyon uygulamalarını, belirlemek ayrıca mevzuata göre hijyen ve sanitasyon kurallarına uyulup uyulmadığını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda nicel araştırma yöntemi tercih edilen çalışmada veri toplama yöntemi olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler bir istatistik programı ile analiz edilmiştir. Verilerin analizi sonunda işletme hijyen uygulamalarının otel ve restoran işletmelerinde “yüksek düzeyde bilgi ve uygulama” seviyesinde; ekmekçilik ve unlu mamuller işletmelerinde ise “orta düzeyde bilgi ve uygulama” seviyesinde olduğu; otel ve restoran işletmelerinde çalışan unlu mamuller üretim personelinin hijyen uygulamalarının “yüksek düzeyde bilgi ve uygulama” seviyesinde olduğu; ekmekçilik ve unlu mamuller işletmelerinde çalışan unlu mamuller üretim personelinin “orta düzeyde bilgi ve uygulama” seviyesinde olduğu tespit edilmiştir. Buna göre unlu mamuller üretim personeli başta olmak üzere tüm gıda üreticileri personelin belirli aralıklarla verilecek eğitimler ile hijyen bilgi, tutum ve davranışları geliştirilmeli, hijyen uygulamaları bakanlık dışında uzman veya yetkilendirilmiş kişilerce denetlenmesi önerilmektedir.

1. LİTERATÜR İNCELEMESİ

İlgili alan yazın incelendiğinde gıda işletmelerinde hijyen ve sanitasyon uygulamalarını konu edinen bazı çalışmalar arasında Çetin ve Şahin (2017); Can (2008); Özkaya ve Oğan (2018); Parlak (2020); Demir ve Yağız (2022); Sezgin ve Artık (2015); Gökteş (2019); Cömert vd. (2008); Kurşun (2004); Yücel ve Turan (1993); Dolmacı ve Bulgan (2018); Mert (2019); Değirmencioğlu ve Çiçek (2004) yer aldığı görülmektedir. Araştırmaların personel hijyeni, işletmelerin hijyenik durumları, otel işletmeleri mutfağında HACCP uygulamaları, gıda işletmelerinde hijyen, gıda güvenliği, ekipman hijyeni, personel bilgi düzeyi, öğrencilerin hijyen ve sanitasyon alışkanlıkları, toplu beslenme sistemlerinde hijyen uygulamaları üzerine yoğunlaştığı tespit edilmiştir.

Gerçekleştirilen “*Unlu Mamul Üreticilerinde Hijyen ve Sanitasyon Uygulamaları: İstanbul İli Kent Merkezi Örneği*” çalışması ile benzerlik gösterdiği düşünülen bazı çalışmalar şu şekildedir:

Erkan (2009), “*İstanbul İlinde Faaliyet Gösteren Ekmek Fırınlarnın Mevcut Durumlarının İncelenmesi*” başlıklı çalışmasında İstanbul ilinde faaliyet gösteren ekmek fırınlarının hijyen, personel, teknoloji ve genel özelliklerini incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma sonunda ekmek fırınlarının küçük ve orta ölçekli işletmeler olduğunu, fırıncılığın son zamanlarda ilgi gören bir meslek olmadığını, fırıncılığın sektörde çalışanlar tarafından zor bir meslek olarak tanımlandığını, sektörde yeni gelişmelerin yeteri kadar takip edilmediğini, çalışan işçilerin büyük bir bölümünün üniforma ve maske kullanmadığını belirtmiştir.

Ekinci (2022), “*Unlu Mamul Üreticilerinde Hijyen ve Sanitasyon Uygulamaları: Antalya İli Kent Merkezi Örneği*” adlı çalışmasında Antalya kent merkezinde faaliyet gösteren unlu mamul işletmelerinde hijyen ve sanitasyon kural ve uygulamalarını, personellerin bilgi düzeylerini tespit etmeyi ve sektörde görev yapan çalışanlara farkındalık sağlamayı amaçlamıştır. Çalışma sonunda çalışanların hijyen konusundaki bilgilerinin ve algılarını orta seviye ve üstünde olduğunu ifade etmiştir. Araştırmaya katılan işletmelerin çoğunluğunda HACCP ve ISO 22000 belgelerinin olmadığı; ancak bu sistemler işletmelerde bulunsaydı farklı veriler elde edileceğini belirtmiştir.

Sevim (2019), “*Ekmek Fırınlarnında Gıda Güvenliği Riskleri ve Güvenli Ekmek Üretimi İçin Hijyen ve Sanitasyon Uygulamaları*” başlıklı çalışmasında kritik kontrol noktalarını belirleyerek güvenli ekmek üretmek için ekmek fırınlarının hijyen ve sanitasyon uygulamalarında taşıması gereken nitelikleri tespit etmeyi amaçlamış ve çalışma sonunda gıda güvenliği konusunda risk oluşturan faktörlerin başında personel ve ekipman hijyeni yetersizliği ile hammaddenin güvenli tedarikçiden alınmayışı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca personelin hijyen ve sanitasyon kuralları konusunda eğitilmesi, işletmelerin uygun fiziki yapıya kavuşturulması ve denetimlerin artırılması gerektiği ifade etmiştir.

Göktaş (2019), “İstanbul’da Bazı Gıda İşletmelerinde Hijyenik Kalitenin Saptanması” adlı çalışmasında İstanbul ilinde bazı gıda işletmelerini görsel kontrollere ağırlık vererek hijyenik kalitesini tespit etmeyi amaçladığı çalışma sonunda et ve balık lokantası gibi işletmelerde 2350 kritik kontrol noktasını incelediğini, personel ve ekipman hijyeni yetersizliği gibi konularda uygunsuzluğun yüksek oranda olduğunu belirtmiştir.

Oğur ve Gültekin (2022), “Bitlis İli Merkez İlçesindeki Ekmek Fırınlarının Hijyenik Durumu ve Yönetmeliğe Uygunluğu” başlıklı çalışmalarında 50 adet işletmeyi teknoloji, hijyen, personel ve yönetmeliklere uygunluğu konularında değerlendirmiş ve çalışma sonunda bazı fırınların hijyenik kalitesinin yetersiz olduğu bundan dolayı da ilgili mevzuat hükümlerine göre düzenli denetlenmesi gerektiğini belirtmiştir.

Literatür araştırması hijyen ve sanitasyon kural ve uygulamalarının farklı araştırmalara konu edildiğini, halk sağlığı için elzem olduğunu, bu kurallara özen gösterilmediği takdirde gıda kaynaklı hastalıkların toplum sağlığını tehdit edeceğini göstermektedir. Bu doğrultuda farklı gıda işletmelerinde hijyen ve sanitasyon uygulamalarının araştırılması ve sosyolojik açıdan değerlendirilmesi toplumsal fayda için gereklidir.

2. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

2.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Bu araştırma, farklı turizm ve yiyecek ve içecek işletme türlerinde görev yapan unlu mamuller çalışanlarının hijyen ve sanitasyon uygulamalarını tespit etmek amacı ve elde edilen sonuçlar çerçevesinde bu sektör çalışanlarının hijyen ve sanitasyon uygulamalarının geliştirilmesi doğrultusunda öneriler geliştirilmek üzere yürütülmüştür. Bu amaç doğrultusunda çalışma İstanbul ilinde faaliyet gösteren turizm ve yiyecek içecek işletmelerinde yürütülmüştür. Araştırmanın evreni İstanbul ilinde faaliyet gösteren farklı işletme türlerinde görev yapan unlu mamuller üretim personeli oluşturmaktadır. İşletme türleri olarak unlu mamuller üretim personelinin en çok istihdam edildiği ekmekçilik ve unlu mamuller işletmeleri, otel işletmeleri ve restoran işletmeleri seçilmiştir.

2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evreni İstanbul ilinde faaliyet gösteren farklı işletme türlerinde görev yapan unlu mamuller üretim personeli oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda; İstanbul ilinin büyüklüğü ve işletmelere olan ulaşım zorluğu, İstanbul ilinde sayıca fazla işletmenin bulunması, bu işletmelerde çalışan bireylerin fazla zamanını almamak, ayrıca daha fazla çalışana ve işletmeye ulaşabilmek gibi nedenler göz önünde bulundurularak evren İstanbul ili Avrupa yakasında bulunan ilçelerde faaliyet gösteren ve bünyesinde unlu mamuller üretim personeli çalıştıran işletmeler ile sınırlı tutulmuştur. Araştırmanın örneklemini ise; İstanbul ilinin Avrupa yakasında bulunan ilçelerinde faaliyet gösteren işletmelerde görev yapan ve araştırmaya katılmaya gönüllü 442 unlu mamuller üretim personeli oluşturmaktadır.

2.3. Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Araçları

Araştırmada; daha fazla çalışana ve işletmeye ulaşabilmek amacıyla nicel araştırma yöntemlerinden anket tekniği uygulanmıştır. Uygulanan anket formu, daha önceki çalışmalarda (Sormaz ve Şanlıer, 2017; Ekinci, 2022) uygulanmış, geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş soruların derlenmesi ile oluşturulmuştur. Araştırmada kullanılan ankette yer alan bölümler ve Cronbach’s alpha değerleri şu şekildedir;

- (1) Mesleki bilgiler (Cronbach’s alpha: 0.635)
- (2) İşletme ile ilgili hijyen uygulamaları (Cronbach’s alpha: 0.879)
- (3) Unlu mamul çalışanlar ile ilgili hijyen uygulamaları (Cronbach’s alpha: 0.915)
- (4) Unlu mamul çalışanlarının COVID-19 ile ilgili hijyen algıları (Cronbach’s alpha: 0.943)

Araştırmada veri toplanmaya başlanmadan önce Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'nun 27.01.2023 tarih ve 02 sayılı toplantısında 17-28 karar sayısı ile etik kurul izni alınmıştır.

2.4. Verilerin Değerlendirilmesi

Anket formu, İstanbul ilinde faaliyet gösteren ve bünyesinde unlu mamuller üretim personeli istihdam eden farklı işletme türlerinde çalışan unlu mamuller üretim personeli araştırmacılar tarafından yüz yüze uygulanmıştır.

Araştırma kapsamında elde edilen veriler, bir istatistik paket programında değerlendirilmiştir. Katılımcılardan elde edilen demografik ve mesleki bilgilerin değerlendirilmesinde “yüzde dağılım”, işletme ile ilgili hijyen uygulamaları, unlu mamul çalışanlar ile ilgili hijyen uygulamaları ve unlu mamul çalışanlarının COVID-19 ile ilgili hijyen algıları sorularının değerlendirilmesinde “ANOVA” testi kullanılmıştır.

Anket formunda yer alan hijyen uygulamalarına yönelik sorular ve adedi şu şekildedir:

- İşletme hijyen uygulamaları (18 soru),
- Unlu mamul çalışanlarının hijyen uygulamaları (16 soru),
- Unlu mamul çalışanlarının COVID-19 ile ilgili hijyen algıları (3 soru).

Hijyen uygulamalarına yönelik sorulara verilen ifadelerin kodlanmasında “(1) Kesinlikle Katılmıyorum”, “(2) Katılmıyorum”, “(3) Kararsızım”, “(4) Katılıyorum”, “(5) Kesinlikle Katılıyorum” olacak şekilde 5’li Likert Ölçeği kullanılmıştır. Likert ölçeğinden elde edilen verilerin değerlendirilmesinde ortalama (M) ve standart sapma (SD) kullanılırken, ayrıca hijyen uygulamalarının düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olup olmadığının incelenmesi için varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Aritmetik ortalamaların hesaplanmasında kullanılan değişim aralığı şu şekildedir (Olçay ve Özekici, 2015):

- Değişim Aralığı = 5-1 = 4
- Değişim Aralığı = 4/5 = 0.80

Aritmetik ortalamaların aralık değerlerinin unlu mamuller üretim personelinin hijyen uygulama durumuna ne derece etkilediği Tablo 1’de belirtilen sonuç bölümüne göre belirlenmiştir. Bu kapsamda elde edilen veriler bir istatistik paket programında analiz edilerek değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır.

Tablo 1. Aritmetik Ortalamalara Karşılık Gelen Bilgi ve Uygulama Düzeyleri

Ağırlık	Seçenekler	Aritmetik Ortalamaların Ağırlık Değerleri	Sonuç
1	Kesinlikle Katılmıyorum	1.00 – 1.79	Düşük Düzeyde Bilgi ve Uygulama
2	Katılmıyorum	1.80 – 2.59	
3	Kararsızım	2.60 – 3.39	Orta Düzeyde Bilgi ve Uygulama
4	Katılıyorum Kesinlikle	3.40 – 4.19	Yüksek Düzeyde Bilgi ve Uygulama
5	Katılıyorum	4.20 – 5.0	

3. BULGULAR

Katılımcıların demografik bilgileri incelendiğinde; %71.9’unun erkek, %28.1’inin kadın olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %48.9’unun 41-60 yaş arasında, %74.4’ünün evli ve %58.1’inin ortaöğretim mezunu olduğu tespit edilmiştir (Tablo 2). Üzücü (2015) ve Erkan (2018) unlu mamuller sektöründe çalışan üretim personelinin daha çok erkek olduğunu, Ekinci (2022) unlu mamuller üretim personelinin %45.1’inin ve Üzücü (2015) %56.7’sinin ilköğretim mezunu olduğunu belirlemiştir.

Tablo 2. Demografik Bilgiler

	n	%
Cinsiyet		
Kadın	124	28.1
Erkek	318	71.9
Yaş		
25 yaş altı	29	6.6
25-40 yaş	135	30.5
41-60 yaş	216	48.9
61 yaş ve üstü	62	14.0
Medeni Durum		
Bekar	113	25.6
Evli	329	74.4
Eğitim Düzeyi		
İlköğretim	131	29.6
Ortaöğretim	257	58.1
Ön lisans	45	10.2
Lisans/Lisansüstü	9	2.1
TOPLAM	442	100.0

Katılımcılara ait mesleki bilgiler incelendiğinde; %52.9'unun ustalık/kalfalık belgesine sahip olduğu, %55.9'unun sektörde 21-30 yıl ve %44.8'inin şuan ki işletmesinde 21-30 yıldır çalışıyor olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların %43.0'ünün hijyen konusunda yeterli bilgiye "kısmen" sahip olduklarını düşündükleri belirlenirken, ekmekçilik ve unlu mamuller işletmelerinde çalışanların %55.9'unun "kısmen", otel işletmelerinde çalışanların %55.2'sinin ve restoran işletmelerinde çalışanların %56.8 "evet" cevabı vererek hijyen konusunda kısmen yeterli bilgiye sahip olduklarını düşündükleri tespit edilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Mesleki Bilgileri

	Ekmekçilik ve Unlu Mamüller İşletmesi		Otel İşletmesi		Restoran İşletmesi		TOPLAM	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Mesleki Eğitim Düzeyleri								
Mesleki diploma	14	6.2	58	43.3	15	18.5	87	19.7
Ustalık/kalfalık belgesi	148	65.2	42	31.3	44	54.3	234	52.9
Mesleki kurs bitirme belgesi	22	9.7	21	15.7	13	16.1	56	12.7
Herhangi bir belgesi yok	43	18.9	13	9.7	9	11.1	65	14.7
Sektörde Çalışma Süresi								
10 yıldan az	12	5.3	19	14.2	12	14.8	43	9.7
11-20 yıl	40	17.6	27	20.2	20	24.7	87	19.7
21-30 yıl	136	59.9	70	52.2	41	50.6	247	55.9
31 yıl ve üzeri	39	17.2	18	13.4	8	9.9	65	14.7
Şu anki İşletmede Çalışma Süresi								
10 yıldan az	25	11.0	24	17.9	19	23.5	68	15.4
11-20 yıl	86	37.9	42	31.3	23	28.4	151	34.2
21-30 yıl	105	46.3	59	44.0	34	41.9	198	44.8
31 yıl ve üzeri	11	4.8	9	6.8	5	6.2	25	5.6
Hijyen Uygulamaları Konusunda Yeterli Bilgiye Sahip Olma								
Evet	54	23.8	74	55.2	46	56.8	174	39.4
Kısmen	127	55.9	42	31.3	21	25.9	190	43.0
Hayır	46	20.3	18	13.5	14	17.3	78	17.6
TOPLAM	227	51.4	134	30.3	81	18.3	442	100.0

Katılımcıların işletme hijyen uygulamaları bilgileri genel olarak incelendiğinde; en az yılda bir kez sağlık kontrolünden geçtikleri ($p<0.001$), işletmenin bakanlık dışında bir kuruluş tarafından da düzenli olarak denetlendiği ($p<0.05$), kontrol mekanizmasının (gıda mühendisi, danışman, danışmanlık firması gibi) olduğu ($p<0.001$) ve HACCP, ISO 2200 gibi güvenlik sistemlerinin olduğu ($p<0.05$) ve personelin bu sistemlerin faydalı olduğuna inandığı ($p<0.05$), eğitimler verildiği ($p<0.01$), üretim alanlarının küf tutmayan malzemeden yapıldığı ($p<0.05$), hijyenle ilgili görsellerin ($p<0.01$) ve el yıkama lavabosunda talimatların olduğu ($p<0.001$), hastalanan personele iyileşene kadar izin verildiği ($p<0.001$), işletmede haşeratlara rastlanmadığı ($p<0.001$), soyunma odaları ($p<0.05$), soyunma dolapları ($p<0.001$), aydınlatma ($p<0.05$) ve havalandırmanın yeterli olduğu, çöp kutuları boşaltıldıktan sonra yıkandığı ($p<0.05$) ve personelin işletmede yaşanabilecek gıda zehirlenmesinin işletmenin itibarını zedeleyebileceğini düşündükleri ($p<0.001$) tespit edilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. İşletme Hijyen Uygulamaları

	Ekmekçilik ve Unlu Mamüller İşletmesi	Otel İşletmesi	Restoran İşletmesi	F	p
	M ± SD	M ± SD	M ± SD		
En az yılda bir kez kendim ya da işletmem tarafından sağlık kontrolünden geçirim	2.37±1.21	4.43±0.74	3.35±1.30	32.675	0.000
İşletmemiz bakanlık dışında özel bir kuruluş tarafından düzenli olarak denetlenmektedir	3.30±0.61	4.77±1.14	3.88±0.60	9.627	0.035
İşletmemizde herhangi bir kontrol mekanizması vardır (gıda mühendisi, danışman, danışmanlık firması vb.)	3.21±0.87	4.69±1.13	3.66±1.01	16.632	0.000
İşletmemizde düzenli veya ara ara eğitim verilmesi faydalı olur	3.14±1.19	4.82±1.18	3.53±0.67	12.123	0.005
İşletmemizde HACCP, ISO 22000 vb. gıda güvenliği sistemi vardır	3.44±0.32	4.90±1.44	4.25±1.08	11.275	0.018
İşletmemizde HACCP, ISO 22000 vb. gıda güvenliği sisteminin işletmeye faydası vardır	3.28±0.27	4.74±1.21	3.64±1.01	7.854	0.044
İşletmenin zemin, duvar, tavanları kolay temizlenebilir küftutmayan malzemeden yapılmıştır	3.49±0.52	4.55±1.02	3.71±0.60	7.650	0.048
El yıkama talimatı lavabonun üzerinde asılıdır	3.30±1.05	4.70±1.18	4.25±0.66	13.481	0.000
Hijyenle ilgili görsel levhalar vardır	3.33±1.29	4.61±1.16	4.05±1.22	10.716	0.002
Personel hastalandığı takdirde izin verilir, hastalığı süresince işe gelmesi önlenir	2.15±1.25	4.51±1.06	3.26±1.17	29.844	0.000
İşletmemizde fare, hamam böceği gibi canlılar bulunmaktadır	3.13±1.31	1.33±0.50	2.56±1.14	18.836	0.000
Soyunma odaları üretim alanından bağımsız, düzenli ve temizdir	3.45±0.63	4.71±1.04	3.88±0.41	7.675	0.047
Soyunma odalarında dolap sayısı yetersizdir	3.88±1.24	1.58±0.58	2.80±1.55	16.958	0.000
Hammade deprese nem almaktadır, havası nemlidir	3.67±0.85	1.71±1.03	2.53±1.14	19.372	0.000
Aydınlatma sistemi yeterli değildir	3.24±1.32	4.68±0.60	4.20±1.17	8.437	0.032
Havalandırma sistemi yeterlidir	3.37±0.60	4.59±1.44	3.91±0.52	5.547	0.066
Çöp kutuları boşaltıldıktan sonra yıkanır ve çöp poşeti takılarak kullanılır	3.20±1.24	4.38±0.90	3.51±1.06	8.759	0.026
Gıda zehirlenmesi bir işletmenin itibarını zedeleyemez	3.62±1.08	1.95±0.78	2.66±1.11	14.904	0.000

Tablo 4’de katılımcıların işletme hijyen uygulamaları bilgileri işletme bazında incelendiğinde ise; ekmekçilik ve unlu mamuller işletmelerinde unlu mamuller üretim personelinin yılda bir kez sağlık kontrolünden geçirme durumunun (2.37±1.21) ve personelin hastalanması durumunda iyileşene kadar

izin verme durumunun (2.15 ± 1.25) düşük düzeyde uygulama seviyesinde olduğu, işletmenin bakanlık dışında özel bir kuruluş tarafından düzenli olarak denetlenme (3.30 ± 0.61), işletmede her hangi bir kontrol mekanizması varlığı (3.21 ± 0.87), düzenli veya ara ara eğitim verilmesinin faydalı olması (3.14 ± 1.19), işletmede HACCP, ISO 22000 gibi gıda güvenlik sistemlerinin işletmeye faydası (3.28 ± 0.27), el yıkama talimatının lavabonun üzerinde asılı durması (3.30 ± 1.05), hijyenle ilgili görsel levhaların olması (3.33 ± 1.29), işletmede haşeratın olması (3.13 ± 1.31), aydınlatma sisteminin (3.24 ± 1.32) ve havalandırma sisteminin (3.37 ± 0.60) yeterli olması ve çöp kutularının boşaltıldıktan sonra yıkanması ve poşet takılarak kullanılması (3.20 ± 1.32) durumlarına orta düzeyde uygulama seviyesinde olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde restoran işletmelerinin işletme ile ilgili hijyen uygulamalarında personelin yılda bir kez sağlık kontrolünden geçirme durumu (3.35 ± 1.30) ve personel hastalandığında izin verilmesi ve iyileşene dek işe gelmesinin önlenmesi durumunda (3.26 ± 1.17) orta düzeyde uygulama seviyesinde olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların unlu mamuller üretim personelinin hijyen uygulamaları genel olarak incelendiğinde; çalışanların ellerinde meydana gelen kesikler ve yaraları bant ile kapattıkları ($p < 0.001$), tuvalet çıkışında ellerini hijyenik şekilde yıkadıkları, öksürüp hapşırıldıktan ve sigara içtikten sonra ellerini yıkadıkları ($p < 0.05$), ellerini kurulamak için ortak havlu kullanmadıkları ($p < 0.001$), çöp ve atıklar attıktan sonra ellerini yıkadıkları, tarihi geçmiş ürünlerin kullanımının uygun olmadığını ($p < 0.001$) ve küflenmiş gıdaların küflü kısımlarını atıp kalan kısımları tüketebileceğine inanmadıkları ($p < 0.001$), işe başlamadan önce takıları çıkardıkları ($p < 0.05$), üretim alanında sigara ve çay içmedikleri ve yiyecek yemedikleri, uniformalarını haftada bir yıkayıp ütüledikleri ($p < 0.05$), tırnaklarını sürekli kısa ve temiz tuttukları ($p < 0.05$), uniformaları ile dışarı çıkmadıkları ($p < 0.05$), perakende satış yaparken eldiven taktıkları ($p < 0.001$), hijyen eğitimi ve belgesini aldıkları ($p < 0.001$) ve fayda sağladığına inandıkları ($p < 0.001$) tespit edilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Unlu Mamul Üretim Personelinin Hijyen Uygulamaları

	Ekmeçilik ve Unlu Mamüller İşletmesi	Otel İşletmesi	Restoran İşletmesi	F	p
	M ± SD	M ± SD	M ± SD		
Ellerimdeki küçük kesik ve yaralarımın yarabantları ile kapatırım	2.15±1.24	4.80±0.44	3.11±0.91	24.340	0.000
Her tuvalet çıkışında ellerimi hijyenik şekilde yıkarım (sıcak sabunlu su ile eller bilek hizasından itibaren parmak aralıkları iyice ovularak yıkayıp 20 sn)	4.05±1.18	4.87±0.31	4.33±0.83	3.217	0.789
Öksürüp hapşırıldıktan veya sigara içtikten sonra ellerimi yıkarım	3.68±0.72	4.43±0.77	3.90±1.08	7.952	0.040
Ellerimi kurulamak için iş arkadaşlarımla birlikte temizliğine dikkat ettiğimiz ortak havluyu kullanırım	4.12±1.33	2.56±1.14	1.98±1.15	31.454	0.000
Çöp ve atıkları elledikten sonra ellerimi yıkamam	2.54±1.30	1.73±1.09	2.18±0.98	4.029	0.723
Tarihi geçmiş ürünlerde, tat ve koku da değişme yoksa kullanılmasında sakınca yoktur	3.88±0.81	1.69±0.66	2.81±1.03	20.624	0.000
Küflenmiş gıdaların küflü kısımları atılıp kalan kısmı tüketilebilir	3.48±1.40	1.35±0.21	2.49±0.82	17.629	0.000
İşe başlamadan önce takılarımı çıkarırım (küpe, kolye, saat..)	3.14±0.95	4.33±0.57	4.08±1.12	9.879	0.026
Üretim alanında sigara içerim	3.06±1.92	2.18±1.10	2.40±0.55	2.782	0.865
Üretim alanında çay içerim yiyecek yerim	3.72±0.66	2.35±1.04	3.03±1.07	3.272	0.771

İş kıyafetlerimi (üniformamı) haftada 1 yıkarak ütülüyüm	3.22±1.11	4.81±1.87	3.92±0.15	10.493	0.020
Tırnaklarımı sürekli kısa ve temiz tutarım	3.59±1.16	4.62±0.44	4.10±1.14	8.271	0.034
İşyerinde giydiğim elbise ile dışarıya çıkarırım	3.91±1.27	2.85±0.73	2.22±1.24	12.286	0.003
Parekende satış yaparken eldiven takarım	2.80±0.74	4.48±1.03	3.73±1.22	17.566	0.000
Hijyen eğitimi ve hijyen belgesi aldım	2.46±0.70	4.50±1.18	3.91±0.82	23.375	0.000
Hijyen eğitimi ve hijyen belgesi almak bana çok fayda sağladı	2.24±1.11	4.62±0.81	3.74±1.06	25.821	0.000

Katılımcıların unlu mamuller üretim personelinin hijyen uygulamaları bilgileri işletme bazında incelendiğinde ise; ekmekçilik ve unlu mamuller işletmelerinde görevli unlu mamuller üretim personelinin ellerinde küçük kesikler ve yaraları bant ile kapatma durumlarının (2.15±1.24) düşük düzeyde bilgi ve uygulama seviyesinde olduğu; işe başlamadan önce takıların çıkarılması (3.14±0.95), üretim alanında sigara içilmesi (3.06±1.92) ve üniformaların haftada bir yıkayıp ütülenmesi (3.22±1.11) durumlarının orta düzeyde bilgi ve uygulama seviyesinde olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca, restoran işletmelerinde görevli unlu mamuller üretim personelinin ellerinde küçük kesikler ve yaraları bant ile kapatma durumlarının (3.11±0.91) ve üretim alanında çay içip yiyecek yeme durumlarının (3.03±1.07) orta düzeyde bilgi ve uygulama seviyesinde olduğu bulgulanmıştır. Otel mutfaklarında çalışan yiyecek üretim personelinin el yıkama oranının Kabacık (2008) %93.1 ve Sargın (2005) %74.5 ile yüksek seviyede olduğunu, Arslan ve Çakıroğlu (2004) aşçıların el yıkama oranının %44.1 ile orta seviyede olduğunu belirlemiştir. Ancak, Kınacı ve Çetiner (2013) otel işletmelerinde çalışan personelin belirli durumlar ellerini yıkamalarını yeterli bulurken genel olarak yetersiz bulmuştur. Ayrıca, Sargın (2005) ve Kabacık (2008) otel mutfaklarında çalışan aşçıların iş üniformasını her gün temizlediğini, Ural (2007) personelin büyük bir kısmının kendisine ait havlusunu kullandığını tespit etmiştir.

Tablo 6'da unlu mamuller üretim personelinin COVID-19 ile ilgili hijyen uygulamaları genel olarak incelendiğinde; çalışanların COVID-19'un işletmelere getirdiği zorunlulukların işletmelere fayda sağladığını düşündükleri, ekmekçilik ve unlu mamuller işletmeleri çalışanları ile restoran işletmeleri çalışanları COVID-19'un işletmelere getirdiği zorunlulukların işletmelere ekstra maliyet getirdiklerini düşünürken otel işletmeleri çalışanlarının düşünmedikleri ($p<0.01$), pandemi bitse dahi alınan bu hijyen önlemlerinin devam etmesi gerektiğine inandıkları ($p<0.05$) tespit edilmiştir (Tablo 6). İkinci (2022) unlu mamuller üretim personelinin COVID-19'un işletmelere getirdiği zorunlulukların işletmeye fayda sağladığını (3.87±1.20) ve pandemi süreci bitse bile alınan bu hijyen önlemlerinin devam etmesi gerektiğini (4.21±1.22) düşündüklerini belirlemiştir.

Tablo 6. Unlu Mamul Üretim Personelinin COVID-19 İle İlgili Hijyen Uygulamaları

	Ekmekçilik ve Unlu Mamüller İşletmesi	Otel İşletmesi	Restoran İşletmesi	F	p
	M ± SD	M ± SD	M ± SD		
COVID-19'un işletmelere getirdiği zorunluluklar işletmeye fayda sağlamıştır	3.71±1.08	4.73±1.71	4.05±1.05	4.825	0.738
COVID-19'un işletmelere getirdiği zorunluluklar işletmede ekstra maliyetlere neden olmuştur	4.02±1.15	2.51±0.90	3.66±1.29	11.451	0.005
Pandemi bitse bile bu hijyen önlemleri devam etmelidir	3.45±0.80	4.66±1.22	4.30±1.03	9.563	0.036

SONUÇ ve ÖNERİLER

İstanbul ilinde faaliyet gösteren farklı işletmeler ki çalışan unlu mamuller üretim personelinin hijyen uygulamalarının tespiti amaçlanan bu çalışmada; işletme hijyen uygulamalarının otel ve restoran işletmelerinde “yüksek düzeyde bilgi ve uygulama” seviyesinde ve ekmekçilik ve unlu mamuller işletmelerinde ise “orta düzeyde bilgi ve uygulama” seviyesinde olduğu, otel ve restoran işletmelerinde çalışan unlu mamuller üretim personelinin hijyen uygulamalarının “yüksek düzeyde bilgi ve uygulama” seviyesinde olduğu, ekmekçilik ve unlu mamuller işletmelerinde çalışan unlu mamuller üretim personelinin “orta düzeyde bilgi ve uygulama” seviyesinde olduğu belirlenmiştir.

Unlu mamuller sektörü üretim bölümünde çalışan personelin, hijyen davranışlarının hijyen algılarına en fazla etki eden konu; çalışan personelin hijyen konusundaki bilgilerinin yeterli olup olmaması durumudur (Ekinci, 2022). Çalışmamızda; otel ve restoran işletmelerinde görev yapan unlu mamul üretiminde çalışan personelin genel olarak hijyen uygulamalarının yüksek seviyede olduğu, ekmekçilik ve unlu mamuller işletmelerinde görev yapan unlu mamul üretiminde çalışan personelin genel olarak hijyen uygulamalarının orta seviyede olduğu bulgulanmıştır. Ansari-Lari vd. (2010) İran’da faaliyet gösteren et işleme tesislerinde görev yapan 97 gıda personelinin, Abdul-Mutalib vd. (2012) Malezya’da faaliyet gösteren restoranlarda görevli 64 yiyecek üretim personelinin, Sharif vd. (2013) Ürdün’de askeri hastanelerde yiyecek ve içecek hizmetinde görev yapan 200 yiyecek üretim personelinin, Bamidele vd. (2015) Nijerya’da faaliyet gösteren kafeteryalarda görevli 235 yiyecek üretim personelinin, Giritlioğlu ve Kızılcık (2016) Kahramanmaraş’ta 213 dondurma üretim personelinin, Shuvo (2018) Bangladeş’te bisküvi endüstrisinde çalışan üretim personelinin gıda hijyenine dair bilgi, tutum ve uygulama düzeylerinin “yüksek” seviyede olduğunu tespit etmiştir. Bununla birlikte; Gomez-Neves vd. (2007) Portekiz’de %89.0’nun gıda hijyeni ve HACCP konusunda eğitilmiş oldukları gıda üreticilerinin personellerin hijyen ve HACCP bilgi düzeylerinin “orta” düzeyde olduğunu, Ekinci (2022) Antalya’da 173 unlu mamul üreticisinin hijyen konusunda kişisel algılarının ve bilinç düzeylerinin “orta” seviyede ve üzerinde olduğunu, Jianu vd. (2012) Batı Romanya’da farklı yiyecek ve içecek işletme türlerinde çalışan 198 yiyecek üretim personelinin gıda güvenliğine dair bilgi düzeyinin istenilen düzeylerde olmadıklarını tespit etmiştir. Benzer şekilde farklı ülkelerde yapılan benzer çalışmalar gıda üretim personelinin gıda güvenliğine dair bilgi düzeyinin orta ya da yetersiz olduğunu ve bu personele gıda hijyenine dair bilgi, tutum ve uygulama düzeylerinin artırılmasına dair önerilerde bulunulmuştur. Ayrıca; Aral (2019) yiyecek üretim personelinin mesleki tecrübeleri ile hijyen bilgi düzeyleri arasında bir ilişkinin olmadığı, Ekinci (2022) hijyen bilgisi yeterli olduğunu düşünen yiyecek üretimi çalışanlarının, hijyen ve sanitasyon konusunda daha dikkatli ve daha hassas olduğunu vurgulamaktadır.

Tüm bu sonuçlar kapsamında; unlu mamuller üretim personeli başta olmak üzere tüm gıda üreticileri personelin belirli aralıklarla verilecek eğitimler ile hijyen bilgi, tutum ve davranışları geliştirilmeli, hijyen uygulamaları bakanlık dışında uzman veya yetkilendirilmiş kişilerce denetlenmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdul-Mutalib, N. A., Abdul-Rashid, M. F., Mustafa, S., Amin-Nordin, S., Hamat, R. A. ve Osman, M. (2012). “Knowledge, Attitude and Practices Regarding Food Hygiene and Sanitation of Food Handlers in Kuala Pilah, Malaysia”, *Food Control*, 27(2), 289-293.
- Ansari-Lari, M., Soodbakhsh, S. ve Lakzadeh, L. (2010). “Knowledge, Attitudes and Practices of Workers on Food Hygienic Practices in Meat Processing Plants in Fars, Iran”, *Food Control*, 21(3), 260-263.
- Aral, C.T. (2019). Tekirdağ İlinde Faaliyet Gösteren Hazır Yemek Üretim ve Toplu Tüketim Sektöründe Çalışanların Bilgi Düzeylerinin Ölçülmesi ve Çalışanlarda El Hijyen Analizi, Yüksek Lisans Tezi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.
- Aslan, S., ve Çakıroğlu, P. (2004). Aşçıların besin güvenliği konusundaki bilgileri ve bu konuda verilecek eğitimin bilgi düzeylerine etkisinin incelenmesi. *Mesleki Eğitim Dergisi*, 6(11), 134-149.

- Bamidele, J. O., Adebimpe, W. O., Oladele, E. A. ve Adeoye, O. A. (2015). "Hygiene Practices Among Workers in Local Eateries of Orolu Community in South Western Nigeria", *Annals of Medical and Health Sciences Research*, 5(4), 235-240.
- Baysal, A. (2020). *Beslenme*, Ankara: Hatiboğlu Yayınları.
- Can, S. (2008). *Küçük Ölçekli Otel İşletmelerinin Mutfak Departmanlarında Çalışan Personelin Hijyen ve Sanitasyon Alışkanlıkları (Erdek Yöresinde Bir Uygulama)*, Yüksek Lisans Tezi Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Cevizci, S., ve Önal, A. E. (2009). Halk sağlığı açısından hijyen ve iyi üretim uygulamaları. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 66(2), 73-82.
- Cömert, M., Durlu, F. Ö. ve Şanlıer, N. (2008). "Otelde Gıda Güvenliği", *Türkiye*, 10, 121-123.
- Çerkezköy Ticaret ve Sanayi Odası. (2017). *Un ve Unlu Mamuller Sektör Raporu*, https://www.cerkezkoytso.org.tr/uploads/docs/cerkezkoy_tso_un_ve_unlu_mamuller_sektor_raporu.pdf, (Erişim Tarihi: 10 Şubat 2023).
- Çetin, S. A. ve Şahin, B. (2017). "Gıda Güvenliğinde Risk Faktörleri ve Hijyenin Önemi", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5/Special issue2, 310-321.
- Değirmencioğlu, N. ve Çiçek, D. (2004). "Otel İşletmelerinin Mutfağında Personel Hijyeni ve HACPP Uygulamaları", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 21-35.
- Demir, H. ve Yağız, A. (2022). *Toplu Beslenme Hizmeti Veren Kurum Mutfağında Çalışan Personelin Hijyen ve Sanitasyon Açısından İncelenmesi: İstanbul Örneği*, C. Evereklioğlu ve M. Erten (Ed.), *Sağlık Bilimlerinde Güncel Araştırmalar Cilt*, Ankara: Gece Kitaplığı
- Dolmacı, N. ve Bulgan, G. (2018). "Turizmde Gıda Güvenliğinin Bir İnsan Hakkı Olan Sağlık Hakkı Açısından Taşıdığı Önem", *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek1), 234-250.
- Ekinci, H.D. (2022). *Unlu Mamul Üreticilerinde Hijyen ve Sanitasyon Uygulamaları: Antalya İli Kent Merkezi Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta.
- Erkan, A. S. (2009). İstanbul ilinde faaliyet gösteren ekmek fırınlarının mevcut durumlarının incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ.
- Erkan, F. (2018). *Ankara'da Faaliyet Gösteren Süt İşletmelerinin Sahip Oldukları HACCP ve Kalite Güvence Sistemleri, Yönetici ve Çalışanlarının Bilgi ve Uygulama Düzeylerinin Belirlenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Isparta.
- Erkmen, O. (2010). "Gıda Kaynaklı Tehlikeler ve Güvenli Gıda Üretimi", *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 53(3), 220-235.
- Ertürk, M. (2018). "Tüketicilerin Dışarıda Yemek Yeme Nedenleri", *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 17(3), 1203-1224.
- Giritlioğlu, İ. ve Kızılcık, O. (2016). "Turizme Hizmet Sunan Pastane İşletmelerinde Çalışan Dondurma Üretim Personelinin Hijyen ve Gıda Güvenliğine İlişkin Bilgi ve Uygulama Düzeyi Üzerine Bir Araştırma", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 301-319.
- Gomes-Neves, E., Araújo, A. C., Ramos, E. ve Cardoso, C. S. (2007). "Food handling: Comparative Analysis of General Knowledge and Practice in Three Relevant Groups in Portugal", *Food control*, 18(6), 707-712.
- Göktaş, M. A. (2019). *İstanbul'da Bazı Gıda İşletmelerinde Hijyenik Kalitenin Saptanması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İstanbul.
- Jianu, C. ve Chis, C. (2012). "Study on The Hygiene Knowledge of Food Handlers Working in Small and Medium-Sized Companies in Western Romania", *Food Control*, 26(1),151-156.
- Kabacık, M. (2008). *Dört ve Beş Yıldızlı Otel Mutfaklarında Çalışan Personelin Gıda Güvenliği Konusundaki Bilgilerinin Saptanması*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kımacı, B. ve Çetiner, H. (2013). "Gaziantep'te Dört ve Beş Yıldızlı Otellerin Restoranlarında Çalışan Personelin Kişisel Hijyen Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma", *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 1(1), 21-28.
- Kurşun, Ö. (2004). "Gıda İşletmelerinde Tehlike Analizi ve Kritik Kontrol Noktalarına Göre Gıda Güvenliği", *Akademik Gıda*, 2(5), 5-6.
- Mert, S. B. (2019). *Hazır Yemek Mutfağında Gıda Personeli Hijyen Algısının Gıda Güvenliği ve Halk Sağlığı Üzerine Etkisinin Araştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kars.
- Oğur, S. ve Gültekin, M.S. (2022). "Bitlis İli Merkez İlçesindeki Ekmek Fırınlarının Hijyenik Durumu ve Yönetmeliğe Uygunluğu", *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (41), 187-201.

- Olca, A. ve Özekici, Y. K. (2015). “Yiyecek-İçecek İşletmelerinde Hizmet Hataları, Telafi Yöntemleri ve Müşteri Memnuniyeti İlişkisi (Gaziantep Örneği)”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 41(8), 1254-1268.
- Onurlubaş, E., Doğan, H.G. ve Demirkıran, S. (2015). “Üniversite Öğrencilerinin Beslenme Alışkanlıkları”, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 32(3), 61-69.
- Özkan, R. (2021). “Toplu Beslenme Sistemlerinde Kullanılan Gıda Kalite Güvence Sistemleri”, Türkiye Sağlık Araştırmaları Dergisi, 2(3), 45-56.
- Özkaya, F. D. ve Oğan, Y. (2018). “Yiyecek İçecek İşletmelerinde Hijyen-Sanitasyon; Artvin Çoruh Üniversitesi Örneği”, Uluslararası Artvin Sempozyumu, 18-20.
- Parlak, T. (2020). “Gıda Ürünleri Üretiminde Hijyen Kavramına Farklı Bir Bakış”, Ohs Academy, 3(2), 73-101.
- Resmî Gazete. (2011). <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=15594&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>, (Erişim Tarihi: 07 Şubat 2023).
- Sargın, Y. (2005). Ankara'daki Dört ve Beş Yıldızlı Otellerde Çalışan Yiyecek ve İçecek Personelinin Hijyen Bilgileri ve Uygulamalarının İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Sharif, L., Obaidat, M. M. ve Al-Dalalah, M. R. (2013). “Food Hygiene Knowledge, Attitudes and Practices of The Food Handlers in The Military Hospitals”, Food and Nutrition Sciences, 4(03), 245-251.
- Sevim, M.G. (2019). Ekmek Fırınlarda Gıda Güvenliği Riskleri ve Güvenli Ekmek Üretimi İçin Hijyen ve Sanitasyon Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.
- Sezgin, A.C. ve Artık, N. (2015). “Toplu Tüketim Yerlerinde Gıda Güvenliği ve HACCP Uygulamaları”, Journal of Tourism and Gastronomy Studies 3/2 (2015)56-62.
- Sezgin, A.C., Eroğlu, F.E. ve Şanlıer, N. (2023). “Sürdürülebilir Beslenme Modellerinin Karşılaştırılması”, Turkish Journal of Agriculture-Food Science and Technology, 11(3), 603-616.
- Sormaz, Ü. ve Şanlıer, N. (2017). “Zorunlu Hijyen Eğitiminin Yiyecek İçecek Hizmetleri Personelinde Hijyen Alışkanlıklarına, Davranışlarına ve Bilgi Düzeylerine Etkisi”, Journal of Human Sciences, 14(2), 1356-1369.
- Shuvo, S. (2018). “Assessing Food Safety and Associated Food Hygiene And Sanitary Practices in Food Industries: A Cross-Sectional Study on Biscuit Industry of Jessore, Bangladesh”, Nutrition & Food Science, 48(1) 11-124.
- Timurkaan, H.S., Timurkaan, S., Özen, G., Meriç, F., Uğraş, S. ve Çoban, D.Ç. (2011). “Spor ve Beslenme”, M.Güllü (Ed.) Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Ural, D. (2007). Konaklama İşletmelerinde Çalışan Personelin Kişisel Hijyen Bilgileri ve Uygulamaları Üzerine Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Ünsal, A. (2019). “Beslenmenin Önemi ve Temel Besin Öğeleri”, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 2(3), 1-10.
- Üzücü, A. (2015). Toplu Beslenme Hizmeti Veren Kurumlarda Besin ve Personel Hijyeni Bilgi Düzeyi ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma (Kayseri İl Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Vançelik, S., Önal, S. G., Güraksın, A. ve Beyhun, E. (2007). “Üniversite Öğrencilerinin Beslenme Bilgi ve Alışkanlıkları İle İlişkili Faktörler”, TSK Koruyucu Hekimlik Bülteni, 6(4), 242-248.
- Yücel, A. ve Turan, G. (1993). “Bursa Yöresinde Bulunan Değişik Gıda İşletmelerinin Hijyenik Durumları Üzerinde Araştırmalar”, Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 10(1), 29-39.

Atf için / for cited: Yıldız, E. (2023). Markaya Bağlı Müşteri Marka Evangelisti Olur mu? Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey, Yıl: 5, Sayı: 11, Nisan 2023, s.25-38.

MARKAYA BAĞLI MÜŞTERİ MARKA EVANGELİSTİ OLUR MU?

Erkan YILDIZ*

ÖZET

Müşteri marka bağlılığı, tüketicilerin işletmelerle olan ilişkilerinde satın alınan ötesine geçen psikolojik davranışlar olarak ifade edilir. Marka evangelizmi, müşterilerin deneyimledikleri ve beklentilerinin karşılandığı markayı çevresindeki diğer müşterilere tavsiye etme davranışlarıdır. Müşteri ilgisi de firmanın değer yaratma sürecine duyulan ilgidir. Bu çalışmada, bilişsel süreç, düşkünlük ve harekete geçirme boyutlarından oluşan müşteri marka bağlılığının marka evangelizmi üzerindeki etkileri test edilmiştir. Bununla birlikte müşteri ilgisinin düzenleyici rolü araştırılmıştır. Online alışveriş sitelerini kullanan müşteriler bu araştırmanın evreni olarak belirlenmiştir. Katılımcılara kolayda örnekleme yöntemi ile ulaşılmıştır. Anketi tam olarak dolduran 400 katılımcıya ait veriler analiz edilmiştir. Araştırma modelinin analiz edilmesinde kısmi en küçük kareler yol analizi kullanılmıştır. Veriler SmartPLS 4 istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir. Doğrulayıcı faktör analiziyle verilerin geçerlik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Araştırma hipotezleri yapısal eşitlik modellemesiyle sınanmıştır. Analiz sonuçları, düşkünlük ve harekete geçirme boyutlarıyla müşteri ilgisinin marka evangelizm üzerinde anlamlı ve aynı yönlü etkilere sahip olduğunu ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda müşteri ilgisinin, bilişsel süreç boyutuyla marka evangelizm arasında pozitif; harekete geçirme boyutuyla marka evangelizm arasında ise negatif yönlü düzenleyici etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Müşteri Marka Bağlılığı, Marka Evangelizm, Müşteri İlgisi.

JEL Sınıflandırma Kodları: M30, M31.

CAN A ENGAGED CUSTOMER BECOME A BRAND EVANGELİST?

ABSTRACT

Customer brand engagement is expressed as psychological behaviors that go beyond purchasing in consumers' relationships with businesses. Brand evangelism is the behavior of customers to recommend the brand that they experience and meet their expectations to other customers around them. Customer interest is the interest in the value creation process of the firm. In this study, the effects of customer brand engagement, which consists of cognitive process, affection and activation dimensions, on brand evangelism were tested. However, the moderator role of customer involvement has been explored. Customers using online shopping sites were determined as the universe of this research. Participants were reached by convenience sampling method. The data of 400 participants who filled out the questionnaire completely were analyzed. Partial least squares path analysis was used to analyze the research model. The data were analyzed using the SmartPLS 4 statistical program. Validity and reliability analyzes of the data were made with confirmatory factor analysis. The research hypotheses were tested by structural equation modeling. The results of the analysis revealed that customer involvement with affection and activation dimensions had significant and same-sided effects on brand evangelism. At the same time, there is a positive moderation between the cognitive process dimension of customer involvement and brand evangelism; It has been determined that there is a negative moderation effect between the activation dimension and brand evangelism.

Keywords: Customer Brand Engagement, Brand Evangelism, Customer Involvement.

JEL Classification Codes: M30, M31.

* Başkent Üniversitesi, Kahramankazan Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Doç.Dr.,
eryildiz967@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4398-5378

Makale Geliş Tarihi / Received : 10.04.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted : 02.05.2023

DOI: 10.46236/jvosst.1280396

GİRİŞ

Firmalar, günümüzün rekabetçi ortamında müşterileri çekmek ve elde tutmak için çaba harcamak zorundadır. Harcanan çabayla sonuç alınabilmesi, müşterilerin istek ve ihtiyaçlarının doğru şekilde anlaşılabilmesine bağlıdır. Bunun içinde müşterilerle etkin bir iletişim kurmaya ihtiyaç vardır. Etkin bir iletişimle müşteriyi odak noktasına alan, müşteri ihtiyaçlarını karşılayabilecek ürünleri tasarlayan, ürün tasarım aşamalarında özellikle kritik faaliyetlere müşteriyi dahil edebilen firmalar, rekabet açısından her zaman bir adım önde olacaklardır. Bu sayede firmaların pazarda yer aldıkları markalarına yönelik bağlılık oluşmasının zemini oluşturulabilecektir.

Müşteri marka bağlılığı, markaya yönelik beklentilerin ötesine geçen davranışsal bir tezahür olarak ifade edilir. Bağlılık, firmaların tekliflerine müşterilerin katılımıyla aktif bir etkileşime evrilir (Waarden vd., 2023). Müşteri marka bağlılığı; bilişsel, davranışsal ve duygusal boyutları birleştiren çok boyutlu bir yapıdır. Müşterilerin marka ve marka topluluklarıyla etkileşimli bir ilişki içinde olmaya yönelik psikoloji eğilimleridir (Palmatier vd., 2007). Sim vd. (2022), müşterilerde markaya yönelik bağlılık oluşturabilmenin müşteri eğilimlerini anlamakla olabileceğini öne sürer. Markaya yönelik memnuniyet ve sadakat algısı müşteri marka bağlılığının öncülleri olarak değerlendirilir. Müşterilerin markaya yönelik sadakati arttıkça markaya olan bağlılıkları da artma eğiliminde olacaktır (Pansari ve Kumar, 2017).

Marka evangelizmi, müşterilerin marka hakkındaki olumlu görüşlerini yaymaları ve diğer müşterileri markayı kullanmaya ikna etmeleri olarak ifade edilir (Nyadzayo vd., 2020). Evangelizm algısı olan müşterilerin markaya yönelik bağlılıklarının seviyesi oldukça ileridir. Marka evangelizminin önemli ve etkili olmasını sağlayan husus, evangelist müşterinin marka hakkında sürekli olarak olumlu görüşlerini çevresine yaymasıdır. Bu davranışla birlikte daha da kritik olan, diğer müşterileri kendi markasını kullanmaları yönündeki ikna çabalarıdır (Cestare vd., 2019). Dwyer vd. (2015)'ne göre ikna çabalarına rakip markalar hakkında olumsuz algı oluşmasını sağlayacak söylemlerde dahildir. Becerra ve Badrinarayanan (2013)'a göre marka evangelizmi, markayı satın alma ve marka hakkındaki olumlu tavsiyeleri yayma davranışlarının dahil olduğu, bir markaya yönelik aktif sesli destektir.

Müşteri ilgisi, markanın müşterilere sunduğu vaatlerin kendileri için önemi ve uygunluğu hakkındaki algıları olarak ifade edilebilir. Müşteriler marka adı altında vaat edilenleri kendileri için uygun, anlamlı, önemli ve değerli olduğunu hissettiklerinde markayla yaşadıkları deneyimlere önem verirler (Millissa ve To, 2021). Olumlu deneyime sahip müşteri, marka personeliyle bilgi paylaşır, iyileştirmeler için önerilerde bulunur, gerektiğinde de firmanın çalışmalarına aktif katılım sağlamaya isteklidir (Behnam vd., 2021).

Türkçe yazında araştırmada kullanılan değişkenlerle ilgili çalışmaların yetersiz olması bu çalışmanın dayanak noktasını oluşturmuştur. Bu araştırmayla müşteri marka bağlılığı boyutlarının marka evangelizm üzerindeki etkileri test edilmiştir. Bununla birlikte, müşteri marka bağlılığı boyutlarıyla marka evangelizm arasındaki ilişkide müşteri ilgisinin düzenleyici rolü araştırılmıştır.

Online alışveriş mecrası müşteriler tarafından uzun süredir kullanılmaktadır. Ancak 2019 yılıyla beraber yaşanmaya başlanan ve hala günümüzde etkilerinin tam anlamıyla geçmediği pandemi şartları, online alışveriş sıklığını ve miktarını ciddi oranlarda arttırmıştır. Online alışveriş bir nedenle tercih etmeyen müşterilerde pandemi koşulları nedeniyle bu mecraları kullanmak zorunda kalmışlardır.

Bilim insanlarının “dünyanın eskisi gibi olmayacağı” öngörülerinde ifade ettikleri gibi yaşamın birçok alanı değişmiş ve değişmeye de devam etmektedir. Online alışveriş hacminde yaşanan artışlar da bu yönde değişimlerden birisi olarak ifade edilebilir. Belirtilen nedenlerle bu çalışmada online alışveriş sitelerinden alışveriş yapan müşteri deneyimlerinin araştırılması tercih edilmiştir.

1. LİTERATÜR ÖZETİ

1.1. Müşteri Marka Bağlılığı

Müşteri marka bağlılığı, pazarlama literatüründe hem ekonomik hem de rekabetçi performansı iyileştirmek için stratejik bir hedef olarak geliştirilmiş (Islam ve Rahman, 2016) ve ilişkisel pazarlamanın daha geniş kapsamlı bir türü olarak (Buran ve Koçak, 2019) ortaya konulmuştur. Müşteri marka bağlılığı, tüketicilerin birlikte deneyimlerini paylaşma davranışlarına dayanır (Vargo, 2009). Müşteri marka bağlılığı, tüketicilerin işletmelerle olan ilişkilerinde satın alınan ötesine geçen psikolojik davranışlardır. Müşteriler kendilerini motive eden faktörler sonucunda işletme lehine yönelik davranışlarda bulunmaktadır (van Doorn vd., 2010). Nyadzayo vd. (2020)'ne göre, müşteri marka bağlılığı, marka değeri ve marka sadakati gibi markalaşma stratejilerinin öncülüdür.

Müşterilerin sağladığı geri bildirimlerle müşteri marka bağlılığı, işletmelere daha yüksek pazar payı, gelir ve kâr olarak katkı sağlamaktadır (Pansari ve Kumar, 2017). Müşteri marka bağlılığı, geniş bir potansiyel müşteri grubu için bir dalga etkisi yaratır ve böylece onları işletmenin ürün veya hizmetini deneyimlemeye teşvik eder. Ayrıca müşteri geri bildirimleri, işletmenin ürün veya hizmetlerini iyileştirmelerine ve yeni ürün geliştirme için fikirler üretmelerine yardımcı olur (Kim vd., 2021).

Yazında müşteri marka bağlılığının farklı boyutlardan oluştuğu ifade edilmektedir. So vd. (2014) otel ve havayolu müşterileri üzerin yaptıkları çalışmada müşteri marka bağlılığı için beş boyutlu bir yapı kullanmışlardır. Yazarlara göre boyutlar; özdeşleşme, heyecan, ilgilenme, özümseme ve etkileşimdir. Harrigan vd. (2017) turizm sektöründe yaptıkları araştırmada müşteri marka bağlılığı için tanımlama, etkileşim ve özümseme boyutlarından oluşan bir yapı öne sürmüşlerdir. Yazında müşteri marka bağlılığı için yaygın olarak kullanılan bilişsel süreç, düşkünlük ve harekete geçirme boyutlarından oluşan üç boyutlu bir yapıdır (Patterson vd., 2006; Mollen ve Wilson, 2010; Cheung vd., 2011; Vivek vd., 2012; Hollebeek vd., 2014). Bu çalışmada da yaygın olarak kullanılan bu üç boyut kullanılmıştır.

Bilişsel süreç boyutu, bir müşterinin sürekli dikkat, özümseme ve konsantrasyonla deneyimlediği bir dizi kalıcı ve aktif zihinsel durumlardır (Dessart vd., 2015). Aynı zamanda proaktif müşterilerin odaklarındaki marka ile marka hakkındaki bilişsel kaynaklara yönelik iki yönlü etkileşimdir (Bowden, 2009; Hollebeek, 2011). Bu nedenle, ilham verici bir bilişsel düşünce markayla ilgili detaylı bilgiler öğrenmenin anahtarı olabilir. Bu sayede müşteriler, markanın çeşitli uygulamalarıyla markaya yönelik daha detaylı bilgi sahibi olabilirler. Bu durum doğal olarak müşterilerin markaya olan ilgisini arttırmaya yardımcı olur (Nyadzayo vd., 2020).

Hollebeek vd. (2014)'ne göre düşkünlük boyutu, müşteri/marka etkileşiminde markayla ilgili olumlu etkinin derecesidir. Müşterilerin marka hakkındaki olumlu hisleri markayla duygusal bağlar kurmasına yardımcı olur (Oing ve Haiying, 2021). Düşkünlük kavramsal olarak marka etkisine benzemekle birlikte farklı olarak değerlendirilmektedir. Marka etkisi, bir markanın deneyimlenmesi sonucunda olumlu duygusal tepkilerin ortaya çıkarılması potansiyelidir (Chaudhuri ve Holbrook, 2001). Düşkünlüğün altında yatan ise olumlu etkileşimin gücüdür.

Harekete geçirme boyutu da müşteri/marka etkileşiminde müşterinin enerjisini, çabasını ve markaya harcadığı zamanı ifade eder. Müşteri marka bağlılığının davranışsal yönünü temsil eder (Hollebeek vd., 2014). Van Doorn vd., (2010) bilim insanlarının müşteri marka bağlılığının davranışsal yönüne daha fazla odaklanıldığını öne sürer.

1.2. Marka Evangelizm

Matzler vd. (2007)'ye göre marka evangelizmi, müşterilerin deneyimledikleri ve beklentilerinin karşılandığı markayı çevresindeki diğer müşterilere tavsiye etme davranışlarıdır. Yazarlar, tavsiye davranışlarına rakip markalardan caydırma eylemlerinin de dahil olduğunu iddia eder. Evangelist müşterilerin davranışları firmalardan bağımsızdır ve gönüllülük esasına dayanır (Dwyer vd., 2015). Marka evangelisteleri için markanın; gönüllü satış elçileri, aşığı, tutkunu, partizanı, sözcüsü, fanatığı,

düşkün ve hayranı gibi kavramlar kullanılmaktadır (Matzler vd. 2009; Doss, 2013; Singh, 2015; Choudhury, 2019).

Müşterilerin belirli bir markaya olan ilgisi yüksek olduğunda, bu evanjelik davranışlara yol açar (Algesheimer vd., 2005) ve pazarlamacıların ilgisini en çok bu grup müşteriler çeker (Göktaş ve Erdoğan Tarakçı, 2020). Markaya bağlı müşteriler, marka hakkında paylaşımlarda bulunurlar ve duygusal olarak başkalarına yardım etmeye istek duyarlar (Kull ve Heath, 2005). Evangelistler, ilgilendikleri, sevdikleri ve etkileşimde buldukları markaları diğer müşterilerin kullanmaları için ikna etmek için çaba sarf eden markanın aşığı tüketicilerdir (Pimentel ve Reynolds; 2004; Swimberghea vd., 2018). Evangelistler, markalar hakkındaki kişisel önerilerini; ailelerine, yakın çevrelerine ve iş arkadaşlarına sunar (Smilansky, 2009). Arkonsuo vd. (2014) evangelizmi, markayla ilk deneyim sonucu başlayan ve sonuçta evangelizme dönüşen bir yolculuk olarak ifade eder. Evangelistler, diğer müşterilerinde kendi kullandığı markayı kullanmalarından gurur duyacak kadar markaya bağlıdırlar (Raj vd., 2013).

Marka evangelizmi, ağızdan ağıza iletişimin daha güçlü ve evrimleşmiş bir seviyesidir (Pichler ve Hemetsberger, 2007; Doss, 2013). Markanın kendilerine herhangi bir bedel ödemediği ama markanın reklamını yapan sözcüleri vardır. Bu sözcülerin marka hakkındaki olumlu paylaşımları da potansiyel müşterileri teşvik etmektedir. Ağızdan ağıza iletişim, kullanılan markayı diğer müşterilere tavsiye etmeyi içeren bir davranışken, marka evangelizmi tavsiyenin ötesinde geçen markanın potansiyel müşterilere propagandasının yapılmasıdır (Brady vd., 2012). Evangelistler, benzer ürünleri pazarlayan diğer markalardan uzak dururlar (Park vd., 2013). Conley ve Fishman (2006), ağızdan ağıza iletişimi bir iskelet, evangelizmi de bu iskelete verilen ruh olarak betimlemiştir.

Rusticus (2006) marka evangelizm piramidiyle, kavramın üç aşamalı olduğunu ortaya koymuştur. Yazara göre, piramidin birinci aşamasında “markayı benimseyenler”, ikinci aşamasında “markaya hayran olanlar” ve üçüncü aşamasında da “marka evangelistleri” yer almaktadır. Markayı benimseyen müşteriler, markayla ilgili deneyimlerinden tatmin olanlardır ve markanın müşteri portföyünün en büyük kitlesini bu grup tüketiciler oluşturur. Markaya hayran olan müşterilerin tatmin seviyeleri daha üst düzeydedir. Dolayısıyla bu grubun markaya beğenisi ve bağlılıkları vardır. Marka evangelistleri ise, en yüksek tatmine sahip müşterilerdir. Diğer iki gruba oranla bu grup müşteriler potansiyel müşterileri markayı kullanmaya teşvik etmek için çaba ve enerji harcarlar. Dolayısıyla markanın en değerli müşteri grubudurlar.

Marka evangelizmi marka bilinirliğinin oluşmasına zemin hazırlar. Marka bilinirliği de marka farkındalığının en üst seviyesi olarak ifade edilir. Markaya yönelik farkındalık algısı müşterilerin satın alma sürecinde diğer markalara oranla markayı avantajlı bir konuma sokar. Öncelikli fark edilen, hatırlanan ve tanınan markalar rekabet konumlarını güçlendirir (Romaniuk ve Sharp, 2004; Yapraklı vd., 2020).

1.3. Müşteri İlgisi

Anning-Dorson (2019)’a göre müşteri ilgisi, firmanın değer yaratma sürecine duyulan ilgidir. Busser ve Shulga (2019) ilginin, müşterinin tutum ve davranışlarını etkileyebilecek güçte psikografik bir yapı olduğunu öne sürer. Zhang vd. (2015)’ne göre psikografik yapı; özveri, özümseme ve etkileşim ile karakterize edilebilir. Siddique ve Hussein (2019) müşteri ilgisinin; fiziksel, duygusal ve zihinsel girdiyi ifade ettiğini öne sürer.

Güçlü marka yaratmanın birçok aktörü olmakla beraber bu aktörler içerisinde müşterilerin ayrı bir öneme sahip olduğu bilinmektedir (Brodie vd., 2009; Schlager vd., 2011). Bununla birlikte yeni ürün ve hizmet geliştirme sürecinde müşteri ilgisi stratejik bir zorunluluktur (Cornelius ve Gokpınar, 2019). Brodie vd. (2011) yüksek müşteri ilgisinin; satışların ve kârlılığın artması ile rekabet avantajı sağlayacağını, Busser ve Shulga (2019)’da davranışsal ve tutumsal sadakat oluşmasına etki edeceğini öne sürer.

Silpakit ve Fisk (1985)'e göre müşteri ilgisinin; zihinsel, fiziksel ve duygusal çaba ile katılımdan oluşan üç boyutu vardır. Kelley vd. (1990) ise boyutları; teknik kalite (müşteri davranışı) ve fonksiyonel kalite (müşteri ve çalışan arasındaki etkileşim) olarak iki başlık altında açıklamışlardır.

Gerçek bir müşteri ilgisi:

- Etkin temas,
- Müşterinin durumunu anlamak,
- Zengin ve ilgili içerik sağlamak,
- Kolaylık sağlamak,
- Müşterilerle olan tüm temas noktalarında çevrimiçi ve çevrimdışı iletişim,

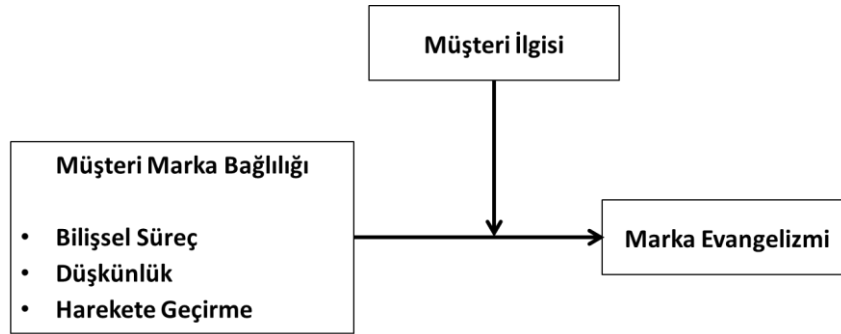
sağlayabilmeye bağlıdır (Schmidt, 2011).

2. METODOLOJİ

2.1. Araştırma Model ve Hipotezleri

Literatür bağlamında geliştirilen model Şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

Araştırma modeli doğrultusunda test edilecek hipotezler aşağıda sunulmuştur.

H₁: Bilişsel süreç boyutuyla marka evangelizmi arasında anlamlı ve aynı yönlü ilişki vardır.

H₂: Düşkünlük boyutuyla marka evangelizmi arasında anlamlı ve aynı yönlü ilişki vardır.

H₃: Harekete geçirme boyutuyla marka evangelizmi arasında anlamlı ve aynı yönlü ilişki vardır.

H₄: Müşteri ilgisiyle marka evangelizmi arasında anlamlı ve aynı yönlü ilişki vardır.

H₅: Bilişsel süreç boyutuyla marka evangelizmi arasındaki ilişkide müşteri ilgisinin düzenleyici rolü vardır.

H₆: Düşkünlük boyutuyla marka evangelizmi arasındaki ilişkide müşteri ilgisinin düzenleyici rolü vardır.

H₇: Harekete geçirme boyutuyla marka evangelizmi arasındaki ilişkide müşteri ilgisinin düzenleyici rolü vardır.

Türkiye'de online alışveriş sitelerini kullanan müşteriler bu çalışmanın evreni olarak belirlenmiştir. Araştırma değişkenlerine yönelik algıları ve demografik bilgileri ölçebilmek için dört bölümden oluşan anket formu kullanılmıştır. Anketin birinci bölümünde cinsiyet, yaş, eğitim, gelir ve alışveriş için kullanılan siteleri belirlemeye yönelik sorular yer almıştır. İkinci bölümde müşteri marka bağlılığı, üçüncü bölümde marka evangelizm, dördüncü bölümde de müşteri ilgisi algılarına yönelik ifadeler yer almıştır. Örneklem çerçevesi oluşturma imkânı olmadığı için katılımcılara tesadüfi olmayan

örnekleme tekniklerinden kolayda örnekleme yöntemi ile ulaşılmış ve kullanılabilir 400 anket verisi elde edilmiştir.

Katılımcıların müşteri marka bağlılığı algıları için Nyadzayo vd. (2020)'nin çalışmasında kullanılan ölçekten yararlanılmıştır. Müşteri marka bağlılığı; bilişsel süreç, düşkünlük ve harekete geçirme boyutları olmak üzere üç boyuttan ve 10 ifadeden oluşmaktadır. Bilişsel süreç ve harekete geçirme boyutları üçer ifadeyle, düşkünlük boyutu da dört ifadeyle ölçülmüştür. Marka evangelizm ve müşteri ilgisine yönelik algılar için de Papista vd. (2018)'nin çalışmasında kullanılan ölçek kullanılmıştır. Değişkenler tek boyutlu olup marka evangelizmi beş, müşteri ilgisi de dört ifadeyle araştırılmıştır. Araştırma değişkenleri ölçmek için 5'li Likert Ölçeği kullanılmıştır (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 5=Kesinlikle Katılıyorum).

2.2. Ölçeklerin Geçerlik ve Güvenirlik Analizleri

Araştırma değişkenleri için oluşturulan ölçüm modeli ile doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Yapılan faktör analiziyle değişkenlerin birleşme ve ayrışma geçerliği ile iç tutarlık güvenirligi araştırılmıştır. Birleşme geçerliği için değişkenleri ölçen ifadelerin faktör yükleriyle açıklanan ortalama varyans (AVE=Average Variance Extracted) katsayıları hesaplanmıştır. İç tutarlık güvenirligi içinde Cronbach's Alfa ve birleşik güvenirlik (CR=Composite Reliability) katsayıları kontrol edilmiştir. Hair vd. (2006; 2022)'ne göre; ifadelerin faktör yüklerinin $\geq 0,70$; değişkenlerin Cronbach's Alfa ve CR katsayılarının $\geq 0,70$; AVE değerinin de $\geq 0,50$ eşik değerlerine ulaşması gerekmektedir. Ölçüm modeli sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Yapı	İfade	Faktör Yüğü	Cronbach's Alfa	CR	AVE	
Müşteri Marka Bağlılığı	Bilişsel Süreç	MMB1	0,841	0,825	0,895	0,740
		MMB2	0,888			
		MMB3	0,850			
	Düşkünlük	MMB4	0,768	0,879	0,918	0,736
		MMB5	0,898			
		MMB6	0,895			
		MMB7	0,865			
	Harekete Geçirme	MMB8	0,886	0,890	0,931	0,819
		MMB9	0,922			
		MMB10	0,906			
Marka Evangelizm	ME1	0,872	0,916	0,937	0,749	
	ME2	0,834				
	ME3	0,904				
	ME4	0,868				
	ME5	0,848				
Marka İlgisi	Mİ1	0,912	0,926	0,947	0,817	
	Mİ2	0,918				
	Mİ3	0,878				
	Mİ4	0,907				

Yapıların, Cronbach's Alfa katsayılarının 0,825 ile 0,926 arasında; CR katsayılarının da 0,895 ile 0,947 arasında gerçekleşmiş olması nedeniyle iç tutarlılık güvenirliliğinin sağlandığı söylenebilir. Tablodaki değerler incelendiğinde, faktör yüklerinin 0,768 ile 0,922 arasında; AVE değerlerinin de 0,736 ile 0,819 arasında olması nedeniyle birleşme geçerliliğinin sağlandığı belirtilebilir.

Ayrışma geçerliği için hesaplanan HTMT katsayıları Tablo 2'te gösterilmiştir. Hesaplanan HTMT katsayılarının 0,85'in altında olması nedeniyle ayrışma geçerliliğinin sağlandığı söylenebilir (Henseler vd., 2015).

Tablo 2. HTMT Katsayıları

	Bilişsel Süreç	Düşkünlük	Harekete Geçirme	Marka Evangelizm	Müşteri İlgisi
Bilişsel Süreç					
Düşkünlük	0,776				
Harekete Geçirme	0,758	0,803			
Marka Evangelizm	0,625	0,728	0,798		
Müşteri İlgisi	0,582	0,675	0,741	0,799	

3. BULGULAR

3.1. Demografik Özellikler

Tablo 3'te ankete katılan cevaplayıcıların demografik özellikleri gösterilmiştir.

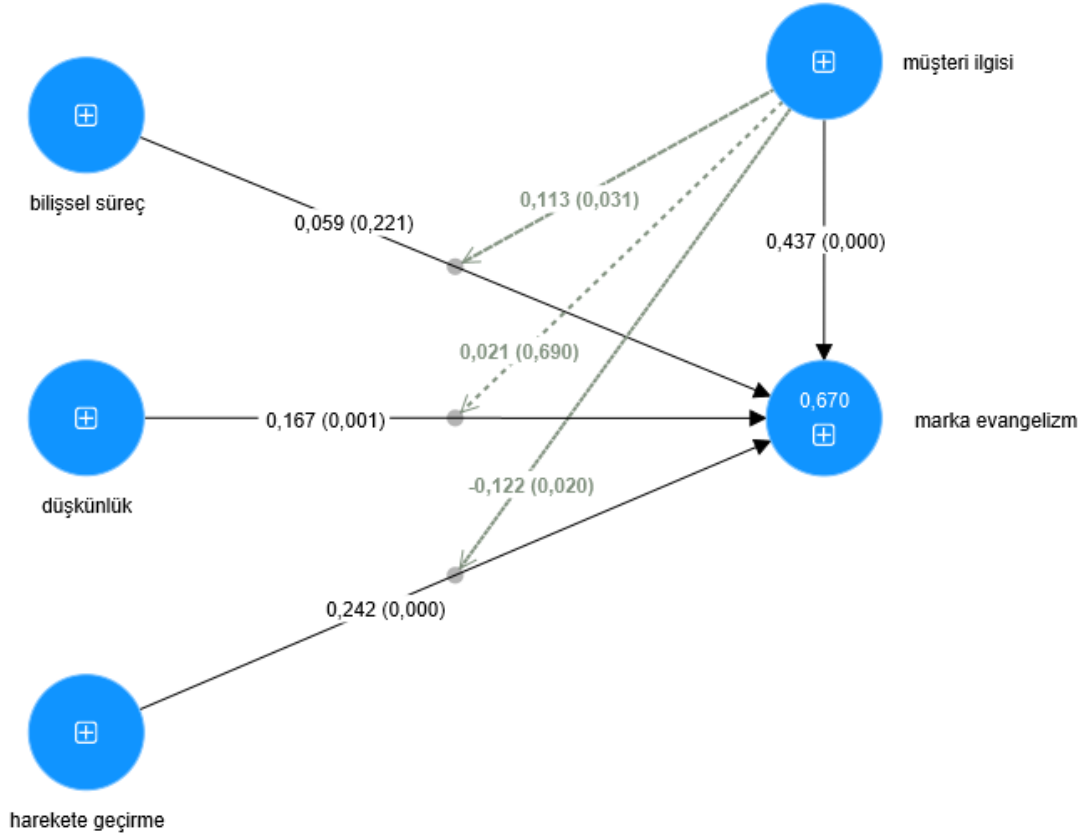
Tablo 3. Demografik Bilgiler

Demografik Özellik		Frekans	Yüzde	Demografik Özellik		Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	271	67,8	Yaş	18-25	68	17,0
	Erkek	129	32,3		26-35	158	39,5
	Toplam	400	100,0		36-45	139	34,8
Eğitim	Lise ve Altı	75	18,8		46 ve üzeri	35	8,8
	Lisans	248	62,0		Toplam	400	100,0
	Lisansüstü	77	19,3		Alışveriş Sitesi	hepsiburada	110
	Toplam	400	100,0	n11		98	24,5
Gelir	2500 TL ve altı	32	8,0	gittigidiyor		90	22,5
	2501-5000 TL	80	20,0	trendyol		66	16,5
	5001-7500 TL	76	19,0	Diğer		36	9,0
	7501-10000 TL	69	17,3	Toplam		400	100,0
	10001 TL ve üstü	143	35,8				
	Toplam	400	100,0				

3.2. Yapısal Model Sonuçları

Araştırma modeli doğrultusunda geliştirilen hipotezlerin test edilmesi için oluşturulan model Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Yapısal Eşitlik Modeli

Araştırma modelinin analiz edilmesinde kısmi en küçük kareler yol analizi kullanılmıştır. Veriler SmartPLS 4 istatistik programı kullanılarak analiz edilmiştir (Ringle vd., 2022; Yıldız, 2021). PLS algoritmasıyla VIF (Variance Inflation Factor) katsayıları ve R^2 ; PLSpredict analiziyle de tahmin gücünü (Q^2) katsayısı hesaplanmıştır. Tablo 4'te; VIF, R^2 ve Q^2 değerleri gösterilmiştir.

Tablo 4. Yapısal Model Katsayıları

Yapı	VIF	R^2	Q^2
Bilişsel Süreç	2,202	0,670	0,650
Düşkünlük	2,630		
Harekete Geçirme	3,319		
Müşteri İlgisi	2,021		
Müşteri İlgisi x Bilişsel Süreç	2,322		
Müşteri İlgisi x Düşkünlük	2,747		
Müşteri İlgisi x Harekete Geçirme	2,929		

Tablo 4'teki VIF katsayılarının 2,021 ile 3,319 arasında gerçekleştiği görülmektedir. Dolayısıyla araştırma değişkenleri arasında doğrusallık problemi olmadığı ifade edilebilir (Hair vd., 2022). Tablodaki R^2 değeri incelendiğinde, marka evangelizm değişkeninin %67 oranında açıklandığı tespit edilmiştir. Tablo 4'teki Q^2 katsayısı sıfırdan büyük olduğu için araştırma modelinin marka evangelizm üzerinde tahmin gücüne sahip olduğu söylenebilir.

Araştırma hipotezleri 5000 alt örneklem kullanılarak yeniden örnekleme tekniğiyle test edilmiş ve sonuçlara Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5. Yapısal Model Etki Katsayıları

Yapı	β	Standart Sapma	t değeri	p değeri	Güven Aralığı (%95)
Bilişsel Süreç	0,059	0,048	1,225	0,221	-0,036; 0,151
Düşünlük	0,167	0,050	3,345	0,001	0,070; 0,265
Harekete Geçirme	0,242	0,060	4,038	0,000	0,131; 0,364
Müşteri İlgisi	0,437	0,050	8,759	0,000	0,340; 0,540
Müşteri İlgisi x Bilişsel Süreç	0,113	0,052	2,163	0,031	0,016; 0,223
Müşteri İlgisi x Düşünlük	0,021	0,053	0,398	0,690	-0,087; 0,119
Müşteri İlgisi x Harekete Geçirme	-0,122	0,053	2,320	0,020	-0,219; -0,011

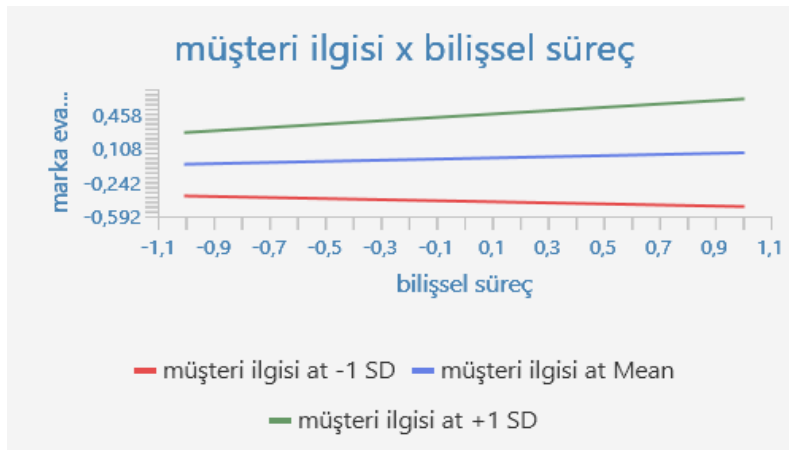
Tablodaki değerler incelendiğinde marka evangelizm üzerinde; düşünlük ($\beta=0,167$; $p<0,01$) ve harekete geçirme ($\beta=0,242$; $p<0,01$) boyutları ile müşteri ilgisinin ($\beta=0,437$; $p<0,01$) anlamlı etkilerinin olduğu anlaşılmıştır. Bu bulgular ışığında araştırmanın 2, 3 ve 4 numaralı hipotezleri desteklenmiş, 1 numaralı hipotez ise desteklenmemiştir.

Bir değişkenin düzenleyici etki rolüne sahip olabilmesi için, değişkenin bağımsız ve bağımlı değişkenler arasındaki ilişkilerin şiddetini ve/veya yönünü değiştirmesi beklenir. Düzenleyici etkilerin test edilebilmesi için bağımsız ve düzenleyici değişkenler kullanılarak etkileşim terimleri oluşturulur. Düzenleyici değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkileri anlamlı olmasa bile etkileşim terimlerinin bağımlı değişkenler üzerindeki etkileri anlamlı ise düzenleyici etkinin varlığından söz edilebilir (Yıldız, 2021).

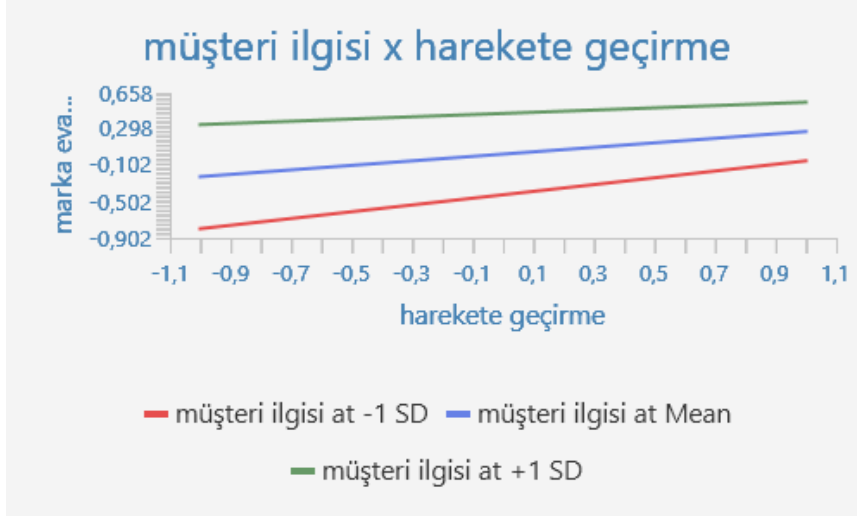
Araştırma modelinde müşteri ilgisinin düzenleyici rolünü test etmek için, etkileşim terimleri oluşturulmuştur. Tablo 5'teki etkiler doğrultusunda müşteri ilgisinin; bilişsel süreç ($\beta=0,113$; $p<0,05$) ve harekete geçirme ($\beta=-0,122$; $p<0,05$) boyutlarıyla marka evangelizmi arasındaki ilişkide düzenleyici rolünün anlamlı olduğu, düşünlük boyutuyla marka evangelizmi arasındaki ilişkide ise düzenleyici rolünün anlamsız ($p>0,05$) olduğu tespit edilmiştir. İfade edilen bulgulara göre araştırmanın 5 ve 7 numaralı hipotezleri desteklemiş, 6 numaralı ise hipotezi ise desteklenmemiştir.

Anlamlı olan düzenleyici etkilere yönelik olarak SmartPLS programı tarafından oluşturulan eğitim grafikleri Şekil 3 ve Şekil 4'te gösterilmiştir.

Şekil 3. Müşteri İlgisi x Bilişsel Süreç x Marka Evangelizm Eğitim Grafiği

Şekil 4. Müşteri İlgisi x Harekete Geçirme x Marka Evangelizm Eğim Grafiği

Eğim grafikleri müşteri ilgisi değişkeninin ortalaması ile ± 1 standart sapma değerlerine göre oluşturulmuştur. Eğim grafiklerindeki doğruların paralel olmaması tespit edilen düzenleyici etkilerin anlamlılığı olarak ifade edilebilir.

Şekil 3'teki eğitim grafiği incelendiğinde, müşteri ilgisinin değişik seviyelerine göre düşünlük boyutuyla marka evangelizm arasındaki ilişkinin aynı yönde devam ettiği görülmektedir. Marka evangelizmine yönelik algıların müşteri ilgisinin yüksek seviyelerinde daha yüksek, müşteri ilgisinin düşük seviyelerinde daha düşük olarak gerçekleşeceği söylenebilir.

Şekil 4'teki eğim grafiği incelendiğinde de müşteri ilgisinin değişik seviyelerine göre harekete geçirme boyutuyla marka evangelizm arasındaki ilişkinin aynı yönde devam ettiği görülmektedir. Ancak bir seviyeden sonra grafiklerin kesişeceği ve pozitif ilişkinin negatife döneceği belirtilebilir.

SONUÇ

Araştırma sonuçları müşteri marka bağlılığı boyutlarından düşünlük ve harekete geçirme boyutlarıyla, müşteri ilgisinin marka evangelizm üzerindeki etkilerinin anlamlı olduğunu, bilişsel süreç boyutunun ise marka evangelizm üzerindeki etkisinin istatistiksel açıdan anlamsız olduğunu ortaya çıkarmıştır. Marka evangelizm üzerindeki etkilerin büyüklükleri; müşteri ilgisi, harekete geçirme ve düşünlük boyutları sırasıyla olduğu gözlemlenmiştir.

Bu sonuçlar ışığında, online alışveriş yapılan sitelerin web sayfalarının, müşteriler tarafından kolaylıkla kullanılabilen ilgi çekici tasarımlara sahip olması gerektiği söylenebilir. Bu sayede alışveriş eyleminin aynı zamanda müşteriye keyif veren bir aktiviteye dönebileceği ifade edilebilir. Böylece müşteri ilgisinin artabileceği öngörülebilir. Bu bağlamda, online alışveriş hizmeti sunan firmaların site kullanımlarına yönelik müşteri değerlendirmelerini tespit etmeleri önerilebilir. Özellikle site kullanım sıklığı yoğun olan müşterileri site tasarım, güncelleme vb. faaliyetlere dahil etmeleri gerektiği söylenebilir. Böylece müşterilerin firmalara olan ilgililerinin artabileceği ifade edilebilir. Firmaya ilgisi artan müşterilerin firmanın ve markanın evangelisti olması yolunda önemli kazanımlar elde edilebileceği öngörülebilir. Evangelist müşterilerin markaya olan bağlılık algıları sayesinde, markayla ilgili olumlu görüşlerini çevresindeki diğer müşterilere aktaracakları, diğer müşterileri markayı kullanmak için teşvik edecekleri, gerekirse rakip markaları kötüleyecekleri düşünüldüğünde, firmaların sahip olacakları rekabet avantajının ne denli değerli olacağı aşikardır.

Marka evangelizm değişkeninin %67 gibi yüksek bir oranda açıklanması, açıklanma oranındaki en büyük etkinin müşteri ilgisinden kaynaklanmış olması yapılan tespitleri destekler nitelikte bir sonuç olarak değerlendirilmektedir.

Bilişsel süreç ve harekete geçirme boyutlarıyla marka evangelizm arasında tespit edilen müşteri ilgisinin düzenleyici rolü araştırmanın önemli olan diğer bir bulgusu olarak düşünülmektedir. Bilişsel süreç boyutunun marka evangelizm üzerinde temel bir etkisi olmamasına rağmen müşteri ilgisinin düzenleyici rolü sayesinde marka evangelizm üzerinde pozitif yönde bir etki mevcuttur. Özellikle müşteri ilgisine yönelik algıların yüksek seviyelerinde marka evangelizm üzerindeki etkinin daha fazla olacağı gözlemlenmiştir.

Harekete geçirme boyutunun marka evangelizm üzerindeki temel etkisinde yol katsayısı $\beta=0,304$; düzenleyici etkinin dahil olduğu modelde basit etki yol katsayısı da $\beta=0,242$ olarak pozitif yönlü tespit edilmiştir. Harekete geçirme boyutuyla marka evangelizm arasındaki düzenleyici etkinin yol katsayısı ise $\beta=-0,122$ olarak negatif gözlemlenmiştir. Düzenleyici etkiye yönelik eğim grafiği incelendiğinde özellikle müşteri ilgisinin düşük seviyelerinde mevcut pozitif yönde etkinin negatif yöne evrileceği görülmektedir.

Tespit edilen düzenleyici etkilere yönelik bulgular, müşterilerin markalara yönelik ilgilerinin yüksek seviyede olmak zorunda olduğunu ortaya koymuştur. Ortaya çıkan sonuçlar bağlamında, mevcut müşterileriyle uzun süreli ilişkiler kurmak, kurulan ilişkileri geliştirmek isteyen firmaların, yeni ürün geliştirme, mevcut ürünlerde değişikliğe gitme vb. faaliyetlere müşterilerini dahil etmeleri gerektiği ifade edilebilir.

Verilerin anlık olarak toplanması, kolayda örnekleme tekniğinin tercih edilmesi, uygulamanın sınırlı zaman aralığında tek sektörde yapılmış olması bu çalışmanın kısıtları olarak belirtilebilir. Gelecek araştırmalarda, farklı sektörlerde benzer çalışmalarının yapılmasının yazına ve ilgili sektöre katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Algesheimer, R., Dholakia, U. M. ve Herrmann, A. (2005), "The Social Influence Of Brand Community: Evidence From European Car Clubs", *Journal of Marketing*, 69(3), 19-34. <https://doi.org/10.1509/jmkg.69.3.19.66363>
- Anning-Dorson, T. (2019), "Innovation, Customer Involvement, and Competitiveness of Service Firms Across India And The UK", *Cross Cultural ve Strategic Management*, 26(4), 567-585.
- Arkonsuo, R., Kaljund, K. ve Leppiman, A. (2014), "Consumer Journey From First Experience To Brand Evangelism", *Research in Economics and Business: Central and Eastern Europe*, 6(1), 5-28.
- Becerra, E. P. ve Badrinarayanan, V. (2013), "The Influence of Brand Trust and Brand Identification on Brand Evangelism", *Journal of Product and Brand Management*, 22(5/6), 371-383.
- Behnam, M., Hollebeek, L. D., Clark, M. K. ve Farabi, R. (2021), "Exploring Customer Engagement in the Product vs. Service Context", *J. Retailing Consum. Serv.*, 60, 102456.
- Bowden, J. L. H. (2009), "The Process of Customer Engagement: A Conceptual Framework", *Journal of Marketing Theory and Practice*, 17(1), 63-74.
- Brady, M. K., Voorhees, C. M. ve Brusco, M. J. (2012), "Service Sweethearting: Its Antecedents and Customer Consequences", *Journal of Marketing*, 76, 81-98.
- Brodie, R. J., Hollebeek, L. D., Juric, B. ve Ilic, A. (2011), "Customer Engagement: Conceptual Domain, Fundamental Propositions, and Implications for Research", *Journal of Service Research*, 14(3), 252-271.
- Brodie, R. J., Whittome, J. R. M. ve Brush, G. J. (2009), "Investigating the Service Brand: A Customer Value Perspective", *Journal of Business Research*, 62(3), 345-355.

- Buran, İ. ve Koçak, A. (2019), "Sanal Marka Topluluklarında Tüketici Katılımı", *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 24, 273-302.
- Busser, J.A. ve Shulga, L. V. (2019), "Involvement in Consumer-Generated Advertising: Effects of Organisational Transparency and Brand Authenticity on Loyalty And Trust", *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31(4), 1763-1784.
- Cestare, T. A., College, W. ve Ray, I. (2019), "The Tribes We Lead: Understanding the Antecedents and Consequences of Brand Evangelism Within the Context of Social Communities", *Journal of Marketing Development and Competitiveness*, 13(4), <https://doi.org/10.33423/jmdc.v13i4>.
- Chaudhuri, A. ve Holbrook, M. B. (2001), "The Chain of Effects from Brand Trust and Brand Affect to Brand Performance: The Role of Brand Loyalty", *Journal of Marketing*, 65(2), 81-93. <https://doi.org/10.1509/jmkg.65.2.81.18255>.
- Cheung, C. M., Lee, M. K. ve Jin, X. (2011), "Customer Engagement in an Online Social Platform: A Conceptual Model and Scale Development", *International Conference on Interaction Sciences*.
- Choudhury, M., Mishra, B. B. ve Mohanty, P. K. (2019), "An Empirical Study of Brand Evangelism for Recommending Cars-A Qualitative & Systematic Review of Literature", *International Journal of Technical Research & Science*, 4(3), 1-12.
- Conley, C. ve Fishman, E. F. (2006), *Marketing That Matters 10 Practices To Profit Your Business and Change The World*. Berrett-Koehler Publishers: 1st Edition, Oakland, California, U.S.A
- Cornelius, P. B. ve Gokpinar, B. (2019), "The Role of Customer Investor Involvement in Crowdfunding Success", *Management Science*, 66(1), 1-21, <https://doi.org/10.1287/mnsc.2018.3211>.
- Dessart, L., Veloutsou, C. ve Morgan-Thomas, A. (2015), "Consumer Engagement in Online Brand Communities: A Social Media Perspective", *Journal of Product and Brand Management* 24(1), 28-42.
- Doss, S. K. (2013), "Spreading the Good Word: Toward an Understanding of Brand Evangelism", *Journal of Management and Marketing Research*, 14, 1-15.
- Dwyer, B., LeCrom, C. ve Greenhalgh, G. P. (2018), "Exploring and Measuring Spectator Sport Fanaticism", *Communication & Sport*, 6(1), 58-85. <https://doi.org/10.1177/2167479516679411>.
- Göktaş, B. ve Erdoğan Tarakçı, İ. (2020), "Marka Evangelizminin Satın Alma Bağımlılığı, Satın Alma Niyeti ve Tavsiyede Bulunma Üzerindeki Etkisi: Taraftar Ürünleri Örneği", *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 126-145, <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.832>.
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E. ve Tatham, R. L. (2006), *Multivariate Data Analysis*. Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M. ve Sarstedt, M. (2017), *Primer on Partial Least Square Structural Equations Modeling (PLS-SEM)*. (2nd Ed.), Sage, Thousand Oaks.
- Harrigan, P., Evers, U., Miles, M. ve Daly, T. (2017), "Customer Engagement with Tourism Social Media Brands", *Tourism Management*, 59, 597-609, <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.09.015>.
- Henseler, J., Ringle, C. M. ve Sarstedt, M. (2015), "A New Criterion For Assessing Discriminant Validity in Variance-Based Structural Equation Modelling", *Journal of the Academy of Marketing Science*, 43, 115-135.
- Hollebeek, L. D. (2011), "Demystifying Customer Brand Engagement: Exploring the Loyalty Nexus", *Journal of Marketing Management*, 27(7-8), 785-807.
- Hollebeek, L. D., Glynn, M. S. ve Brodie, R. J. (2014), "Consumer Brand Engagement in Social Media: Conceptualization, Scale Development and Validation", *Journal of Interactive Marketing*, 28(2), 149-165. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2013.12.002>.
- Islam, J. U. ve Rahman, Z. (2016), "The Transpiring Journey of Customer Engagement Research in Marketing: A Systematic Review of The Past Decade", *Management Decision*, 54(8), 2008-2034.
- Kelley, S. W., Donnelly, J. J. H. ve Skinner, S. J. (1990), "Customer Participation in Service Production and Delivery", *Journal of Retailing*, 66(3), 315-335.
- Kim, E-H., Yoo, D. ve Doh, S-J. (2021), "Self-Construal on Brand Fan Pages: The Mediating Effect of Para-Social Interaction and Consumer Engagement on Brand Loyalty", *Journal of Brand Management*, <https://doi.org/10.1057/s41262-020-00211-9>.
- Kull, A.J. ve Heath, T. B. (2015), "You Decide, We Donate: Strengthening Consumer-Brand Relationships Through Digitally Co-Created Social Responsibility", *International Journal of Research in Marketing*, 22(1), 78-92.

- Matzler, K. Pichler, E. ve Hemetsberger, A. (2009), "Passionate Devotees or Knowledgeable Brand Experts: Who Drives Evangelism?" American Marketing Association / Winter Educators' Conference Proceedings, 239-241.
- Matzler, K., Pichler, E.A. ve Hemetsberger, A. (2007), "Who Is Spreading The Word? The Positive Influence of Extraversion on Consumer Passion and Brand Evangelism", Marketing Theory and Applications, 18(1), 25-32
- Millissa, F.Y. ve To, W. M. (2021), "Effect of Customer Involvement on Co-Creation of Services: A Moderated Mediation Model", Journal of Retailing and Consumer Services, 63, 102660. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102660>.
- Mollen A. ve Wilson H. (2010), "Engagement, Telepresence and Interactivity in Online Consumer Experience, Reconciling Cholastic and Managerial Perspectives", Journal of Business Research, 63, 919-25.
- Nyadzayo, M. W., Leckie, C. ve Johnson, L. W. (2020), "The Impact of Relational Drivers on Customer Brand Engagement and Brand Outcomes", Journal of Brand Management, 27(5), 561-578.
- Oing, T. ve Haiying, D. (2021), "How to Achieve Consumer Continuance Intention Toward Branded Apps-From the Consumer-Brand Engagement Perspective", Journal of Retailing and Consumer Services, 60, 102486.
- Palmatier, R. W., Scheer, L. K., Houston, M. B., Evans, K. R. ve Gopalakrishna, S., (2007), "Use of Relationship Marketing Programs in Building Customer-Salesperson and Customerfirm Relationships: Differential Influences on Financial Outcomes", Int. J. Res. Market, 24(3), 210-223.
- Pansari, A. ve Kumar, V. (2017), "Customer Engagement: The Construct, Antecedents, and Consequences", Journal of the Academy of Marketing Science, 45(3), 294-311.
- Park C. W., Eisingerich, A. B. ve Park, J. W. (2013), "Attachment-Aversion (AA) Model of Customerbrand Relationships", Journal of Consumer Psychology, 23, 229-248.
- Patterson, P., Yu, T. ve Ruyter, K. D. (2006), Understanding Customer Engagement in Services, Proceedings of the Australian and New Zealand Marketing AcademyConference: Advancing Theory, Maintaining Relevance, Brisbane, December 6-8.
- Pichler, E. A. ve Hemetsberger, A. (2007), Who is Spreading the Word? The Positive Influence of Extraversion on Consumer Passion and Brand Evangelism. Proceedings of the 2007 AMA Winter Educators' Conference, 18, 25-32.
- Pimentel, R. W. ve Reynolds, K. E. (2004), "A Model for Consumer Devotion: Affective Commitment with Proactive Sustaining Behaviors", Academy of Marketing Science Review, 5, 1-45.
- Raj, M. P. M., Sasikumar, J. ve Sriram, S. (2013), "A Study on Customers Brand Preference in Suvs and Muvs: Effect of Marketing Mix Variables", International Refereed Research Journal, 4(1), 48-58.
- Ringle, C. M., Wende, S. ve Becker, J.-M. (2022), SmartPLS 4. Boenningstedt: SmartPLS. Retrieved from <https://www.smartpls.com>.
- Romaniuk, J. ve Sharp, B. (2004), "Conceptualizing and Measuring Brand Saliency", Marketing Theory, 4(4), 327-342.
- Rusticus, S. (2006), Creating Brand Advocacy. In Kirby, J., ve Marsden, P. (Eds.) Connected Marketing: The Viral, Buzz and Word of Mouth Revolution. Oxford: Elsevier, Ltd.
- Schlager, T., Bodderas, M., Maas, P. ve Cachelin, F. L. (2011), "The Influence of the Employee Brand on Employee Attitudes Relevant for Service Branding: An Empirical Investigation", Journal of Services Marketing, 25(7), 497-508.
- Schmidt, S. (2011), "The Rules of Customer Engagement", <http://agilecommerce.com/2011/08/08/the-rules-of-customer-engagement>. Erişim Tarihi: 01.07.2020
- Siddique, L. ve Hussein, B. (2019), "Enablers and barriers to customer involvement in agile software projects in the Norwegian software industry: The Supplier's perspective", The Journal of Modern Project Management, 7(2), DOI NUMBER: 10.19255/JMPM02009.
- Silpakit, P. ve Fisk, R. P. (1985), Participating the Service Encounter: A Theoretical Framework. Service Marketing in a Changing Environment, American Marketing Association, Chicago, 117-121.
- Sim, M., Conduit, J., Plewa, C. ve Hentzen, J. K. (2022), "Customer Engagement with Service Providers: An Empirical Investigation of Customer Engagement Dispositions", Eur. J. Market, 56(7), 1926-1955.
- Singh, N. (2015), "Evangelism Marketing: the Evolution of Consumer Fidelity", Journal of Marketing & Communication, 11(1), 3-14.
- Smilansky, S. (2009), Experiential Marketing: A Practical Guide To Interactive Brand Experiences. Philadelphia: Kogan Page Ltd.
- So, K. K. F., King, C. ve Sparks, B. (2014), "Customer Engagement with Tourism Brands: Scale Development and Validation", Journal of Hospitality & Tourism Research, 38(3), 304-329.

- Swimberghea, K., Darratb, M. A., Beala, B. D. ve Astakhovaa, M. (2018), "Examining A Psychological Sense Of Brand Community in Elderly Consumers", *Journal of Business Research*, 82, 171–178.
- van Doorn, J., Lemon, K. N., Mittal, V, Nass, S., Pick, D., Pirner, P. ve Verhoef, P. C. (2010), "Customer Engagement Behavior: Theoretical Foundations and Research Directions", *Journal of Service Research*, 13(3), 253-266.
- Vargo, S. L. (2009), "Towards a Transcending Conceptualization of a Relationship: A Service-Dominant Perspective", *Journal of Business and Industrial Marketing*, 26 (5/6), 373-379.
- Vivek, S. D., Beatty, S. E. ve Morgan, R. M. (2012), "Customer Engagement: Exploring Customer Relationships Beyond Purchase", *Journal of Marketing Theory and Practice*, 20(2), 122-146.
- Waarden, L. M., Bruwer, J. ve Galan J. P. (2023), "Loyalty Programs, Loyalty Engagement and Customer Engagement with the Company Brand: Consumer-Centric Behavioral Psychology Insights from Three Industries", *Journal of Retailing and Consumer Services*, 71, 103212.
- Yapraklı, T. Ş., Keser, E. ve Ünalın, M. (2020), "Marka Güveni ve Marka Özdeşleşmesinin Marka Evangelizm Üzerindeki Etkisi", *UIİİD-IJEAS*, 27, 35-54.
- Yıldız, E. (2021), *SmartPLS ile Yapısal Eşitlik Modellemesi Reflektif ve Formatif Yapılar*. 2.Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zhang, T. C., Kandampully, J., ve Bilgihan, A. (2015), "Motivations For Customer Engagement in Online Co-Innovation Communities (OCCs): A Conceptual Framework", *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 6(3), s. 311-328. <https://doi.org/10.1108/JHTT-10-2014-0062>.

Atf için / for cited: Armağan, İ.Ü. (2023). BIST 100 Endeks Volatilitésinin Koşullu Değişen Varyans Modelleri ile İncelenmesi. Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey, Yıl: 5, Sayı: 11, Nisan 2023, s.39-52.

BIST 100 ENDEKS VOLATİLİTESİNİN KOŞULLU DEĞİŞEN VARYANS MODELLERİ İLE İNCELENMESİ

İlknur Ülkü ARMAĞAN*

ÖZET

Ülke ekonomilerinin gelişiminin ve ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için önemli göstergelerden biri finansal piyasalardır. Finansal piyasalar fon arz eden ve fon talep eden ekonomik birimleri finansal aracılar yardımıyla bir araya getirerek fon akışını gerçekleştirmektedir. Bu nedenle finansal piyasaların etkin çalışması ve istikrarı ülke ekonomileri için önem kazanmaktadır. Fakat finansal piyasalarda yaşanan krizler, anomaliler ve fiyat dalgalanmaları piyasaların işleyişini etkilemektedir. Piyasalarda görülen fiyat dalgalanmaları finansal varlık fiyatlarının ortalama değerinden ani sapması, volatilité olarak tanımlanmaktadır. Volatilité finansal varlık fiyatlarının risk seviyesini göstermektedir. Bu nedenle varlık fiyatlarında görülen volatilitenin izlenmesi ve modellenmesi gerekmektedir. Böylece piyasalarda risk yönetimi yapılabilmekte, piyasa aktörlerine daha güvenli bir yatırım ortamı sunulabilmekte, piyasaların istikrarı sağlanabilmektedir. Çalışmada, Borsa İstanbul 100 Endeksinin 03.02.1986-30.12.2022 tarihleri arasındaki günlük verileri kullanılarak volatilitésini modellenmektedir. Literatür incelendiğinde Endeks getirilerinin volatilitésini üzerine yapılan analizler bulunmaktadır. Fakat volatilitenin koşullu değişen varyans modelleriyle incelendiği ve geniş bir veri setinin kullanıldığı çalışmanın literatüre katkı sağlaması amaçlanmaktadır. Araştırmada değişen varyans sorunu için farklı modeller oluşturulmaktadır. Model sonuçlarının seçim kriterleri değerlendirildiğinde en uygun model olarak GARCH(2,1) tercih edilmektedir. Böylece Endeks volatilitésini incelenen dönemde seçilen koşullu değişen varyans yöntemiyle daha iyi açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Piyasalar, Borsa İstanbul, Volatilité, Koşullu Değişen Varyans, ARCH GARCH Modelleri.

JEL Sınıflandırma Kodları: B23, C58, D53, G10, G20.

INVESTIGATION OF BIST 100 INDEX VOLATILITY WITH CONDITIONAL HETEROSCEDASTICITY MODELS

ABSTRACT

One of the important indicators for economic growth is financial markets. Financial markets bring together those who supply funds and those who demand funds through financial intermediaries, enabling fund flows. Therefore, the effective functioning of financial markets is important for country economies. However, crises, anomalies, and price fluctuations in financial markets affect the markets. Fluctuations seen in markets, defined as the sudden deviation of financial asset prices from their average value, are called volatility. Volatility shows the risk level of financial asset prices. Therefore, it is necessary to monitor and model the volatility seen in asset prices. In this way, risk management can be performed in markets, a safer investment environment can be provided, and market stability can be ensured. In the study, the volatility of the Borsa Istanbul 100 Index is modeled using daily data between 03.02.1986-30.12.2022. When the literature is reviewed, analyses on the volatility of the index returns can be found. However, it is aimed that the study, which examines volatility with conditional

* Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Keçiborlu Meslek Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Dr.Öğr.Üyesi, ulkuarmagan@isparta.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0542-0007

heteroscedasticity models and uses a large data set, will contribute to the literature. In the study, different models are created for the problem of changing variance. When the selection criteria of model results are evaluated, GARCH(2,1) is preferred as the most suitable model. Thus, the volatility of the index is better explained with the selected conditional heteroscedasticity method during the examined period.

Keywords: Financial Markets, Borsa Istanbul, Volatility, Conditional Heteroscedasticity, ARCH GARCH Models.

JEL Classification Codes: B23, C58, D53, G10, G20.

GİRİŞ

Finansal piyasalardaki menkul kıymet fiyatlarında görülen ani değer artışları ve değer kayıpları finansal yatırımcının yatırım kararlarını etkilemektedir. Hızlı değişim menkul kıymet fiyatlarının ortalama getiriden sapmasına neden olmakta ve volatilitiyi artırmakta, finansal yatırımcı için varlıkları fiyatlamak zorlaşmaktadır. Bu değişim yatırımcının finansal piyasalarda aldığı riski de artırmaktadır. Çünkü finansal yatırımcılar finansal yatırım kararlarını varlıkların beklenen değeri ve risk düzeyini dikkate alarak vermektedir (Nofsinger, 2014, s.2,71). Bu nedenle de risk düzeyinin göstergesi olan volatilité, yani finansal varlıklarının getirilerinin varyansı önem kazanmaktadır. Dolayısıyla finansal piyasalarda menkul kıymetlerin beklenen getirilerinin doğru tahmin edilebilmesi için volatilitenin de modellenmesi gerekmektedir. Volatilitenin modellenmesi için de tercih edilen zaman aralığı baz alınarak, veri setine uygun olarak farklı yöntemler kullanılabilir. Geleneksel ekonometrik modellemelerde varyansın zamandan bağımsız, sabit olduğu kabul edilmekte (homoskedasticity) ve finansal verilerin analizinde doğrusal yöntemler kullanılmaktadır (Aydın, 2004, s.xi,2). Fakat Engle (1982)'ın yaptığı çalışmalar zaman serilerinin varyansının değişken olduğunu, model seçiminde veri setinin özelliklerinin dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle volatilitenin modellenmesinde genellikle doğrusal olmayan koşullu değişken varyans (Autoregresif Conditional Heteroskedasticity, ARCH) modelleri tercih edilmektedir. Bunlar da kendi içinde simetrik ve asimetrik koşullu değişken varyans modelleri olarak ayrılmaktadır. Zaman serilerinin değişken varyansını modellemek için kullanılan ARCH modeli daha sonra Bollerslev (1986) tarafından geliştirilmiş koşullu değişken varyans (Generalized Autoregressive Conditional Heteroscedasticity, GARCH) modeline genişletilmiştir. Böylece geliştirilen modellerle finansal varlığın değişen varyansı doğru şekilde modellenmekte, finansal piyasalarda yatırım kararlarının en önemli etkenlerinden olan riski daha doğru hesaplanabilmektedir. Çünkü finansal yatırımcılar portföylerine tercih ettikleri varlıkların ve toplam portföylerinin kümülatif riskini bilmek istemektedir. Bu da volatilitenin modellenmesiyle, risk yönetimi kavramını ön plana getirmektedir. Aktif bir risk yönetimi süreci ile finansal varlıkların ortalama değerden sapmaları anlık olarak takip edilebilmekte, doğru yatırım stratejileriyle uygun pozisyonların alınması sağlanabilmektedir.

Çalışmada, öncelikle volatilité ve risk kavramları tanımlanarak, bu kavramların finansal piyasalar ve yatırımcı için önemi açıklanmaktadır. Daha sonra konuyla ilgili ulusal ve uluslararası benzer çalışmalar verilmekte ve volatilitenin modellenmesinde kullanılan yöntemler incelenmektedir. Çalışmanın analiz kısmında ise Borsa İstanbul 100 (BIST 100) Endeksinin 03 Şubat 1986-30 Aralık 2022 tarihleri arasındaki günlük kapanış verileri kullanılarak logaritmik getirileri hesaplanmakta ve endeksin volatilitesi koşullu değişken varyans yöntemleri ile modellenmektedir. Analizde kullanılan veri seti için farklı modeller tahmin edilmekte fakat seçim kriterleri dikkate alınarak uygun model olarak GARCH(2,1) seçilmektedir.

1. VOLATİLİTE VE RİSK

Finansal piyasalarda belirsizlik ve risk altında yatırım kararı veren yatırımcılar finansal ürünler arasında tercihlerini yapmaktadır. Piyasalardaki risk geçmiş verilere bağlı olarak matematiksel olarak hesaplanan olasılık dağılımına bağlı olayları ifade ederken, belirsizlik ise tamamen subjektif olarak

ortaya konulan, herhangi bir analize dayanmayan bir olayın gerçekleşmesidir (Kıyılar ve Akkaya, 2016, s.6-8). Bu nedenle yatırımcı için yatırım kararlarında risk ölçülebilir, belirsizlik ise ölçülemez bir değerdir. Finansal piyasalarda riskin göstergesi ise volatilitedir. Volatilite piyasalardaki finansal araç fiyatlarının incelenen dönemdeki hızlı değişimi ya da oynaklığı olarak tanımlanmakta ve finansal varlığın getirisinin varyansının karekökü olan standart sapma değeri ile hesaplanmaktadır. Butler (1999) volatilitayı finansal enstrümanların fiyatındaki değişimin istatistiksel bir ölçümü olarak açıklarken, Pritamani ve Singal (2001) getirileri ölçeklendirmek için volatilit kavramını kullanmayı tercih etmektedir. Volatilite bir anlamda varlık fiyatının alabileceği en yüksek ve en düşük bantı ifade etmekte, varlık fiyatları bu bant içinde dalgalanma göstermektedir. Fakat bu bantın genişliği finansal varlığın risk düzeyinin arttığını gösterdiği için, finansal yatırımcı için volatilit hesaplanması ve takip edilmesi gereken bir parametre haline gelmektedir.

Finansal piyasalarda volatilit, finansal varlıkların gerçekleşen getirilerinin beklenen ortalama getiriden sapsmasıdır. Bu nedenle finansal yatırımcılar finansal yatırım portföylerine alacakları finansal ürünlerin volatilitelerini ve finansal portföylerinin toplam volatilitelerini dikkate almak zorundadır. Böylece yatırımcılar portföylerinin volatilitelerini takip ederek, etkin bir risk yönetimi yapabilmekte, beklenen getiri ve risk düzeyi tercihlerine göre finansal yatırımlarını revize edebilmektedir.

Finansal piyasalarda volatilitenin hesaplanmasında da çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları sabit ya da koşulsuz volatilit modeli olarak da kabul edilen, eşit ağırlığa sahip tarihsel ortalama verilere dayanan rassal yürüyüş modeli (Random Walk Model), tarihsel ortalama (Historical Mean Model) modelidir. İncelenen seride tercih edilen geçmiş n dönemde oluşan volatilitenin eşit ağırlıklı ortalamasını alan hareketli ortalama modeli (Moving Average Model), en yakın tarihli veriden en eskiye doğru gidildikçe daha az ağırlıklandırma yapılan ağırlıklandırılmış hareketli ortalama modeli (Weighted Moving Average Model), regresyon denkleminde dayalı oluşturulan basit regresyon modeli, geçmiş data ve daha birçok değişkene bağlı olarak gelecekteki volatilitenin öngörüldüğü zımnî volatilit (Implied Volatility Model) modelidir. Ayrıca serinin gecikmeli değerlerine bağlı olarak volatilit tahmininin yapıldığı otoregresif (Autoregressive-AR), hareketli ortalama (Moving Average-MA), otoregresif hareketli ortalama (Autoregressive Moving Average-ARMA) modelleri ve zaman serilerinin volatilitlerinin zaman içinde değiştiğini kabul eden otoregresif koşullu değişen varyans (Autoregresif Conditional Heteroskedasticity-ARCH) modeli, genelleştirilmiş koşullu değişen varyans (Generalized Autoregresif Conditional Heteroskedasticity-GARCH) modelleri bulunmaktadır. Ayrıca volatilit analizinde farklı özellikteki EGARCH (Nelson, 1991), GARCH M (Engle vd., 1987), IGARCH (Engle ve Bollerslev, 1986), GJRGARCH (Glosten vd., 1993), TGARCH (Zakoian, 1994) gibi daha birçok model de kullanılmaktadır. Literatürde de farklı modellerle yapılan çalışmalar bulunmaktadır.

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Literatürde finansal zaman serisi getirilerinde görülen volatilitenin modellenmesi ile ilgili ulusal ve uluslararası araştırmalar vardır. Çalışmada öncelikle uluslararası kaynaklar incelenmektedir.

Costa (2017) NASDAQ 100 Endeksinin 1986 ve 2016 yılları arasındaki otuz yıllık günlük verilerini kullanarak, volatilitayı modellemede en açıklayıcı modelin GARCH(1,1) olduğunu bulmuştur. Al-Najjar (2016) Amman Borsasında (ASE) 2005-2014 yıllarına ait günlük veriyle volatilitayı analiz etmiştir. İncelenen dönemde EGARCH(1,1) asimetrik modeli uygun model olarak tespit edilmiştir. Miron and Tudor (2010) Budapeşte Borsası (BES) BET-C Endeksi ve bu borsada işlem gören IMP (IMPACT Developer and Contractor) pay senedinin, New York Borsası (NYSE) Standard&Poor's Endeksinin ve yine bu borsada işlem gören KO (The Coca-Cola Company) pay senedinin 2001-2010 yıllarındaki günlük datasını iki alt periyoda ayırarak incelemiş, EGARCH modelinin alınan örneklem için diğer modellerden daha iyi sonuç verdiğini bulmuştur. Olowe (2009) Ocak 2004-Mart 2009 yılları arası Nijerya borsası (NSE) günlük verilerini kullanarak EGARCH-M(1,1) modelinin incelenen zaman aralığına uygun olduğunu göstermiştir. Bühlmann ve McNeill (2002) Haziran 1986 ve Mart 1990

arasında BMW pay senedi günlük datasıyla yaptıkları araştırmada GARCH(1,1)'in volatilitenin açıklanmasında en uygun model olduğunu tespit etmişlerdir. Yu (2002) Yeni Zelanda Borsası NZSE40 Endeksinin volatilitisini 1980-1998 yılları günlük verilerini kullanarak araştırmıştır. İncelenen dönemde GARCH(3,2) modeli en iyi modeldir. Apergis ve Eleptheriou (2001) Yunanistan borsasının 1990-1999 yılları arasındaki verisiyle volatilitenin yapısını araştırmış, döneme uygun en iyi modelin GQARCH(1,2) olduğunu bulmuşlardır. Chong vd., (1999) eski adıyla Kuala Lumpur borsası (KLSE), yeni adıyla Bursa Malaysia Borsasında bulunan beş endeksin 1989 ve 1990 yılları arasındaki günlük verileriyle yaptığı tahminde EGARCH(1,1) modelinin uygun olduğunu, IGARCH modelinin ise volatilitenin tahmininde incelenen dönemde tavsiye edilmeyeceğini tespit etmektedir. Zokoian (1994) Fransa CAC Endeksinde Ocak 1976- Temmuz 1990 arasında GARCH, EGARCH ve TGARCH modellerinin performansını incelemiş ve modeller arasında TGARCH modelini tercih etmiştir. Brailsford ve Faff (1993), Temmuz 1972-Ocak 1994 arası Avustralya borsası aylık verileri ile yaptığı çalışmada volatilitenin GARCH(3,1) ile modellenmiş, daha sonra ise asimetriyi de dikkate aldığı GJR-GARCH(3,1) modelinin daha uygun olduğunu vurgulamıştır. Campbell ve Hentschel (1992) 1926 ve 1988 yılları arasında Menkul Kıymet Fiyatları Araştırma Merkezi (CRSP) değer ağırlıklı pay senedi endeksi günlük getirilerini kullandığı çalışmada varyansı GARCH-M(1,2) ile modellemektedir.

Literatürdeki ulusal araştırmalar incelendiğinde de yurtdışı menkul kıymet borsaları ve Borsa İstanbul üzerine yapılan analizler bulunmaktadır.

Işıklar (2016), 2007 ve 2009 yılları arasında BIST 100 Endeksinin günlük kapanış fiyatlarını kullanarak yaptığı çalışmada, volatilitenin modellenmesi için GARCH(3,1)'in uygun olduğunu bulmuştur. Fakat incelenen dönemdeki olumlu ve olumsuz haber etkisi ayrıştırılarak analiz edildiğinde ise EGARCH(2,3) modeli incelenen döneme daha uygun olduğu bulunmaktadır. Karahanoğlu ve Ercan (2015) BIST BNK10 endeksinin, 04 Ocak 2010, 26 Mayıs 2015 arasındaki günlük kapanış verilerini getirilerin volatilitesi açısından incelemiş ve volatilitenin TGARCH(1,1) ile modellenmiştir. Tuna ve İsaetli (2014) 2002 ve 2012 yılları arasında BIST 100 endeksinin volatilitisini araştırmıştır. İncelenen döneme en uygun modelin ise GARCH(1,1) olduğunu belirlemiştir. Er ve Fidan (2013) BIST 100 endeksinin Kasım 1991-2012 tarihleri arasındaki günlük verileriyle yaptığı çalışmada volatilitenin GARCH(1,1) ile modellenmiştir. Hartavi (2013) Ocak 1988- Temmuz 2013 döneminde BIST 100 Endeksi günlük verilerini kullanarak volatilitenin incelemektedir. Analiz sonuçları GJR-GARCH(4,4) modelinin incelenen dönemi açıklamada en uygun model olduğunu göstermektedir. Ayrıca APGARCH (4,4) modeli de analizlerinde oldukça iyi sonuçlar vermektedir. Kutlar ve Torun (2013) BIST 100 endeksi günlük kapanış fiyatlarını kullanarak, 01 Kasım 2002 ve 08 Ağustos 2012 arasında, risk ve getiri ilişkisini araştırmış, veri dönemine uygun model olarak TGARCH(1,1) modelini tespit etmiştir. Çağıl ve Okur (2010) Şubat 2004-2010 döneminde Borsa İstanbul Ulusal 100, Ulusal 30, Ulusal Tüm endekslerinin günlük kapanış verileriyle 2008 krizinin etkisini baz alarak bu endekslerin volatilitisini tüm datada ve datayı kriz dönemine göre iki alt döneme ayırarak incelemiştir. Analizde elde edilen sonuçlar arasından en iyi modelin GARCH (1,1) olduğu görülmektedir. Atakan (2009) İMKB 100 Endeksi günlük verileri ile 1987-2008 tarihleri arasında endeksin volatilitisini geniş bir veri setiyle analiz etmiştir. Çalışmada volatilitenin modellenmede en açıklayıcı model olarak GARCH(1,1) bulunmuştur. Köksal (2009) İMKB 100 Endeksi günlük kapanış verileri ile volatilitenin araştırıldığı analizinde Ocak 1998- Aralık 2008 dönemi için en iyi model olarak EGARCH(2,2) modelini tercih etmişlerdir. Özden (2008), BIST 100 Endeksinin günlük kapanış fiyatları ile Ocak 2000 ve Ekim 2008 arasında getirilerin volatilitisini analiz etmiş, incelenen dönemdeki veriye en uygun modelin asimetrik etkiye sahip olan TGARCH(1,1) modeli olduğunu bulmuştur. Sarıoğlu (2006) çalışmada, İMKB 100 Endeksindeki volatilitenin 1991-2004 ve 1996-2004 olarak ikiye ayırıldığı alt dönemlerde haftalık, on günlük ve aylık kesitsel verilerle araştırmış ve her döneme uygun farklı GARCH ve EGARCH modellerinin olduğu görülmüştür. Aydın (2003) çalışmada, BIST 30 Endeksinde volatilitenin GARCH(1,1)'in en açıklayıcı model olduğunu tespit etmiştir. Gökçe (2001) 2 Ocak 1989 ve 31 Aralık 1997 dönemindeki günlük veriyi kullanarak BIST 100 Endeksi getirilerinin volatilitisini araştırmış, modellenmede en uygun modelin GARCH(1,1) olduğu

bulunmuştur. Kutlar ve Dönek (2001) İMKB 100 Endeks verilerini iki alt döneme ayırarak 1988-1994 ve 1994-200 yılları arasında yaptıkları çalışmada volatilitenin modellenmesinde en iyi model olarak EGARCH(2,2)'yi tercih etmişlerdir. Akgiray (1989) 1963-1986 arasındaki verilerle altışar yıldan oluşan dört alt dönem oluşturmuş ve volatilitiyi araştırmıştır. Analizde uygun model olarak alt dönemler ve tüm dönem için GARCH(1,1) modeli tercih edilmiştir. Sevüktekin ve Nargeleçekenler (2006), 1987-2006 arasındaki BIST 100 Endeksi günlük verileriyle getirilerin volatilitelerini araştırdığı çalışmada GARCH (1,1) modelini uygun model olarak tespit etmiştir. Payaşloğlu (2001) İMKB-100 Endeksinin Ocak 1990 ve Temmuz 2000 tarihleri arasındaki günlük verileriyle yaptığı analizinde, tahmin ettiği GARCH-M(1,1), EGARCH-M(1,1) ve TGARCH-M(1,1) modellerinden en uygun olanın GARCH-M(1,1) olduğunu söylemektedir. Gökcan (2000) gelişmekte olan Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Malezya, Meksika, Filipinler ve Tayvan borsalarında 1988-1996 yılları arasındaki volatilitiyi analiz etmiştir. İncelenen ülkelerin hepsinde volatilitenin modellenmesinde GARCH(1,1)'in daha uygun olduğu görülmüştür. Güneş ve Saltoğlu (1998) İMKB Bileşik Endeksinin 1988-1996 dönemi günlük getirileriyle volatilitiyi araştırdığı çalışmada volatilitenin açıklanması için en iyi model olarak GARCH(1,1) bulunmuştur.

3. BIST 100 ENDEKS VOLATİLİTESİNİN MODELLENMESİ

Çalışmanın uygulama kısmında 03 Şubat 1986 ve 31 Aralık 2022 tarihleri arasında BIST 100 Endeksinin günlük kapanış fiyatları kullanılarak, Endeksin önce günlük getirileri hesaplanmakta, daha sonra ise Endeks getirilerinin volatilitesi yapıları modellenmektedir. Volatilitenin araştırılmasında yöntem olarak değişen varyansı modelleyen ARCH modelleri, GARCH modelleri kullanılmaktadır. Analizde kullanılan veriler Borsa İstanbul veri platformundan temin edilmiş ve EVIEWS 13 ve Microsoft Excel ile analiz edilmiştir.

3.1. ARCH Ve GARCH Modeli

Genel olarak finansal varlık serisi getirilerinin varyansının sabit olduğu varsayılmakta ve doğrusal modeller ile analiz edilmektedir. Fakat günümüzde kullanılan finansal zaman serileri incelendiğinde varyansın zaman içinde değişkenlik gösterdiği (heteroskedasticity) görülmektedir. Volatilitenin nedeniyle finansal varlık getirileri normal dağılımdan farklı olarak sağ ve sol uç noktalarda daha geniş (fat tail), tepe noktasında ise daha basık ya da sivri (excess kurtosis) şekilde dağılabilmektedir (Tsay, 2002, ss.8-9). Dolayısıyla seriler normal dağılım göstermemekte, serilerin varyansı da zaman içinde değişmektedir. Bu nedenle değişken volatilitiyi araştırmak için değişen varyansı modelleyen ARCH modelleri, GARCH modelleri kullanılmaktadır. Böylece değişen varyans modelleriyle finansal piyasalardaki fiyat dalgalanmaları daha iyi açıklanmaya ve gerçek fiyat oluşumu sağlanmaya çalışılmaktadır. Çünkü özellikle belirsizliğin arttığı dönemlerde finansal piyasalardaki volatilitenin yükselmekte, piyasalar için riskli bir durum oluşturmaktadır. Bu nedenle finansal piyasalardaki volatilitenin doğru olarak hesaplanabilmesi gerekmektedir.

Varyansın zaman içinde değişkenlik gösterdiği üzerine kurulu olan koşullu değişen varyans modelleri de finansal piyasalarda volatilitenin hesaplanmasında en çok tercih edilen modellerden olmaktadır. Modeller yüksek frekanslı zaman serilerini baz almaktadır.

Otoregresif koşullu değişen varyans, ARCH modelleri Engle (1982) tarafından geliştirilmiştir. Modelde hata terimi u_t , u_t 'nin koşullu varyansı ise σ_t^2 olarak tanımlanmaktadır. Hata terimlerinin geçmiş p kadar dönemde aldığı değerlerin karelerinin toplamı da hata teriminin koşullu varyansını vermektedir. Varyans modelinin tanımlanabilmesi için önce getiri denklemi, Y_t tahmin edilmekte ve hata terimi, u_t oluşturulmaktadır. Getiri denklemindeki hata terimleri, u_t 'nin de normal dağılım gösterdiği, $u_t \sim N(0, \sigma_t^2)$ varsayılmaktadır. Denklemdeki p gecikme sayısı, α modelin parametresidir. Modelde $\alpha_0 > 0$, $i > 0$ için de $\alpha_i \geq 0$ koşulları sağlanmalıdır.

Getiri ve koşullu varyans denklemleri, ARCH(p),

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \dots + \beta_p Y_{t-p} + u_t \quad (1)$$

$$u_t = \sigma_t \varepsilon_t \quad (2)$$

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 u_{t-1}^2 + \dots + \alpha_p u_{t-p}^2 \quad (3)$$

ARCH modelleri geliştirilerek Bollerslev (1986) tarafından geliştirilmiş koşullu değişen varyans, GARCH modelleri tanımlanmıştır. GARCH modelinde koşulu varyans, ARCH modelinde olduğu gibi geçmiş hata terimlerinin karelerinin toplamından ve buna ek olarak koşullu varyansın geçmiş değerlerinden oluşmaktadır. Bu durumda geliştirilmiş koşullu varyans denklemi, GARCH(p, q),

$$\sigma_t^2 = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_i u_{t-i}^2 + \sum_{j=1}^q \beta_j \sigma_{t-j}^2 \quad (4)$$

Denklemdaki p parametresi ARCH modelinin, q parametresi ise GARCH modelinin gecikme sayısını göstermektedir. Ayrıca denklemin tanımlanabilmesi için $\alpha_0 > 0$, $\alpha_i \geq 0$, $\beta_j \geq 0$ ve $\alpha_i + \beta_j < 1$ sağlanmalıdır.

3.2. Uygulama

Analizde Endeksin günlük kapanış fiyatlarının logaritması alınarak günlük getiriler hesaplanmıştır. Formülde P_t t günündeki BIST 100 Endeksinin kapanış fiyatını, R_t Endeksin t gününde logaritması alınmış getirisini göstermek üzere, logaritmik getiriyi hesaplamada kullanılan formül,

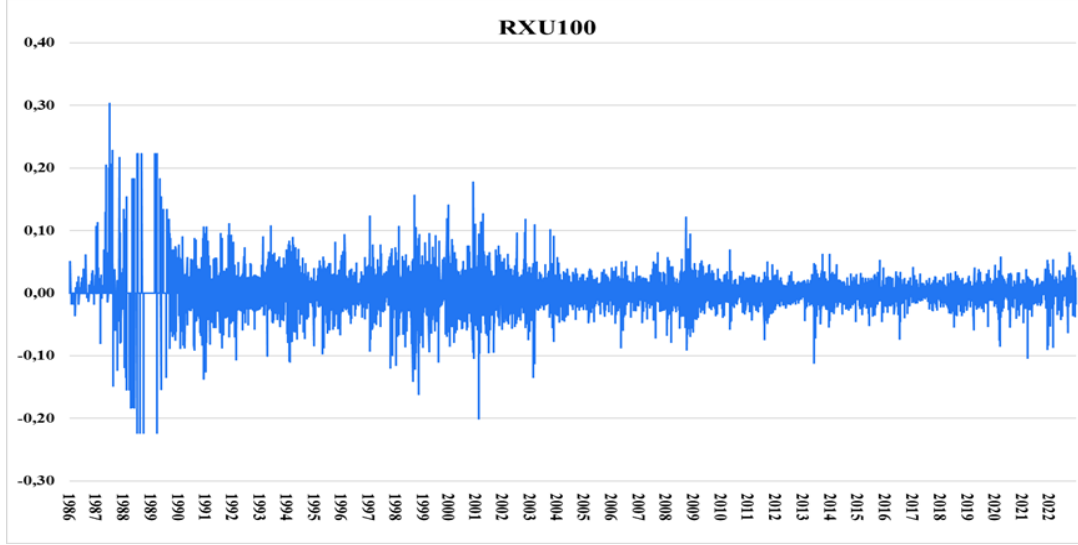
$$R_t = \ln(P_t - P_{t-1}) = \ln\left(\frac{P_t}{P_{t-1}}\right) \quad (5)$$

Ayrıca BIST 100 Endeksinin 03 Şubat 1986 ve 31 Aralık 2022 tarihleri arasındaki günlük kapanış fiyatları ve logaritmik olarak hesaplanan günlük getirileri de grafik 1 ve grafik 2 olarak sırasıyla verilmektedir.

Grafik 1. XU100 Endeksinin Günlük Kapanış Değerleri Grafiği

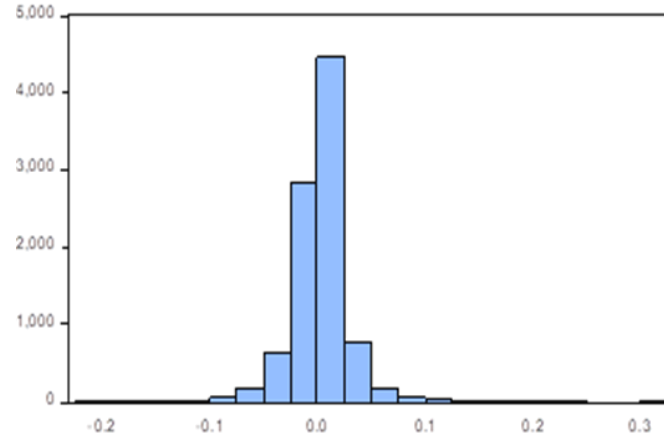

Grafik 2. XU100 Endeksinin Günlük Logaritmik Getiri Grafiği

BIST 100 Endeksi logaritmik getirilerinden elde edilen histogram Şekil 1 ve istatistiki sonuçlar Tablo 1 ile verilmektedir. Tamamlayıcı istatistiklere göre BIST 100 Endeksi logaritmik getirilerinin basıklık katsayısının (kurtosis) 3'ten büyük olduğu görülmektedir. Bu durum incelenen dönemde seride kalın kuyruk (leptokurtik) olduğu, dolayısıyla beklenen normal dağılıma göre daha fazla bir pozitif basıklıkla dağıldığı görülmektedir. Serinin çarpıklık katsayısı (skewness) değerinin 0,36 ve pozitif olması ise serinin sağa çarpık özellikte bir dağılım gösterdiğini vermektedir.

Şekil 1. BIST 100 Endeksi Logaritmik Getirilerinin Histogramı

Tablo 1. BIST 100 Endeksi Logaritmik Getirilerinin İstatistiki Sonuçları

Seri	RXU100
Gözlem Sayısı	9244
Ortalama	0,001415
Medyan	0,000000
Maksimum	0,303158
Minimum	-0,223144
Standart Sapma	0,026961
Çarpıklık	0,356840
Basıklık	17,286720
Jarque Bera Testi	78812,6900
Testin Olasılığı	0,000000

Jarque Bera istatistik değeri ile serinin normal dağılımda olup olmadığı test edildiğinde, incelenen dönemde sağlanan istatistik sonucu ve sonucun olasılığına göre %1 anlamlılık düzeyinde BIST 100 Endeksi getiri serisi normal dağılım göstermemektedir.

Seri normal dağılım göstermediği için volatilité analizine geçilmeden önce araştırmada kullanılan zaman serisinin durağanlığının da test edilmesi gerekmektedir. Ayrıca Hamilton (1994) genellikle finansal zaman serileri durağanlık özelliği göstermediği için bu serilerin ortalama getirilerinin, varyanslarının, kovaryanslarının da zaman içinde değişkenlik gösterdiğini söylemektedir.

Analizde durağanlığının test edilmesi çalışmada getiriler için kurulacak regresyon denkleminin daha doğru olmasını sağlayacak, durağan olmayan serilerin modellenmesi nedeniyle karşılaşılan yanıltıcı sahte regresyon (spurious regression) modelleri önlenmiş olacaktır. Çünkü modelde sahte regresyon denklemleri kurulması analizlerde olmayan, yanıltıcı bir doğrusal ilişki modeli verebilmektedir (Phillips, 1986).

Bu nedenle incelenen serilerin analiz edilebilmesi için öncelikle durağan olup olmadığı araştırılmaktadır. Serilerin durağanlığının araştırılması için ise parametrik birim kök testleri kullanılmaktadır. Durağan olmadığı tespit edilen seriler de doğru analiz edilebilmesi için öncelikle durağan hale getirilmelidir.

Durağanlığın test edilmesinde kullanılan farklı yöntemle bulunmaktadır. Çalışmada ise BIST 100 Endeks getirileri için Genişletilmiş Dickey Fuller (Augmented DickeyFuller-ADF) birim kök testinin kullanılması tercih edilmektedir (Dickey ve Fuller, 1979). ADF birim kök testinde üç farklı regresyon denklemleri kurulmakta, testte sabit terimli, sabit terimsiz, sabit terimli ve trendli test sonuçları elde edilmektedir. BIST 100 Endeks getirilerinin ADF test istatistiği sonuçları Tablo 2’de verilmektedir.

Tablo 2. BIST 100 Endeks Getiri Serisinin ADF Test Sonuçları

	ADF Test Sonucu	Olasılığı
Sabit Terimli	-93,58711	0,0001
Sabit Terimsiz	-93,34207	0,0001
Sabit Terimli ve Trendli	-93,63692	0,0001

ADF test istatistiği sonuçlarının değerlendirilmesinde tek taraflı kritik değer tablosu kullanılmaktadır (MacKinnon, 1991). Testin uygulanmasında verilerin gecikme sayısı olarak maksimum gecikme uzunluğu formülü kullanılmaktadır (Schwert, 1989). İncelenen dönemdeki verilere uygun olarak maksimum gecikme uzunluğu ise formül yardımıyla 37 olarak hesaplanmaktadır. Analizde ADF birim kök testi değerleri istatistiki olarak sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde eşik kabul edilen kritik değer tablosundan daha küçük olduğu için incelenen Endeks getiri serisinin durağan olduğu bulunmaktadır.

BIST 100 Endeks serisinde otokorelasyonu araştırmak için korelogram grafiği de incelenmektedir. Elde edilen grafik serinin otokorelasyon (Autocorrelation Function-ACF) ve kısmi otokorelasyon (Partial Autocorrelation Function-PACF) fonksiyonlarını vermektedir. Tablo 3. BIST 100 Endeks getiri serisinin korelogram sonuçlarını vermektedir. Korelogramlar analiz edildiğinde BIST 100 Endeks serisinde otokorelasyon sorunu olduğu görülmektedir.

Tablo 3. BIST 100 Endeks Getiri Serisinin Korelogram Sonuçları

Sample: 1 9244 Included observations: 9244		AC	PAC	Q-Stat	Prob	
Autocorrelation	Partial Correlation					
		1	0.027	0.027	6.6426	0.010
		2	0.002	0.001	6.6647	0.036
		3	-0.009	-0.009	7.4130	0.060
		4	0.020	0.021	11.161	0.025
		5	0.027	0.026	17.901	0.003
		6	-0.015	-0.016	19.906	0.003
		7	0.017	0.018	22.467	0.002
		8	0.005	0.005	22.734	0.004
		9	0.017	0.015	25.259	0.003
		10	0.052	0.051	50.199	0.000
		11	0.002	-0.000	50.238	0.000
		12	0.011	0.010	51.291	0.000
		13	0.014	0.014	53.055	0.000
		14	0.008	0.004	53.640	0.000
		15	0.030	0.027	61.768	0.000
		16	-0.017	-0.018	64.470	0.000
		17	0.006	0.004	64.797	0.000
		18	-0.015	-0.016	66.985	0.000
		19	0.011	0.009	68.109	0.000
		20	-0.019	-0.023	71.306	0.000
		21	0.016	0.018	73.636	0.000
		22	-0.012	-0.015	74.969	0.000
		23	0.002	0.002	75.003	0.000
		24	-0.003	-0.004	75.064	0.000
		25	0.008	0.007	75.712	0.000
		26	0.010	0.010	76.632	0.000
		27	-0.002	-0.002	76.679	0.000
		28	0.011	0.012	77.819	0.000
		29	0.017	0.017	80.466	0.000
		30	-0.018	-0.019	83.579	0.000
		31	0.015	0.016	85.679	0.000
		32	-0.015	-0.014	87.661	0.000
		33	0.005	0.005	87.886	0.000
		34	-0.012	-0.013	89.266	0.000
		35	0.002	0.004	89.312	0.000
		36	0.001	-0.003	89.324	0.000

Korelogram grafiği incelendiğinde seriye uygun modelin belirlenebilmesi için 10. gecikmeye (lag) kadar olan Otoregresif Hareketli Ortalama (Autoregressive Moving Average-ARMA(p,q) Model sonuçları tahmin edilmekte ve endeks getiri serisini en iyi açıklayan Otoregresif Modeli olan AR(p), Hareketli Ortalama Modeli MA(q) seçilmekte ve ortalama denklemi oluşturulmaktadır.

BIST 100 Endeks getiri serisinde tahmin edilen Otoregresif Hareketli Ortalama Modellerinden tercih kriterleri olan en yüksek R Kare (R^2) değeri ve en düşük Akaike Bilgi Kriteri (AIC) değerine olan AR(4), MA(4) modelleri tercih edilmektedir. Ayrıca ARMA(4,4) modelinin doğruluğu kökleri ve modelin değişkenlerinin olasılık dağılımları kontrol edilerek sağlanmaktadır.

Tablo 4 Endeks serisinin ortalama getiri denklemi ve bulunan denklemin istatistikî sonuçlarını vermektedir. ARMA(4,4) modeli ile seride tespit edilen lineer bağımlılık da ortadan kaldırılmış olmaktadır.

Tablo 4. BIST 100 Endeks Getiri Serisinin Sonuçları

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
Dependent Variable: RXU100 Method: ARMA Generalized Least Squares (Gauss-Newton) Date: 01/15/23 Time: 19:32 Sample: 1 9244 Included observations: 9244 Convergence achieved after 235 iterations Coefficient covariance computed using outer product of gradients d.f. adjustment for standard errors & covariance				
C	0.001415	0.000312	4.536117	0.0000
AR(1)	0.576377	0.088680	6.499498	0.0000
AR(2)	0.508698	0.065695	7.743375	0.0000
AR(3)	0.556442	0.061931	8.984901	0.0000
AR(4)	-0.770122	0.080426	-9.575531	0.0000
MA(1)	-0.568370	0.085032	-6.684184	0.0000
MA(2)	-0.503246	0.061127	-8.232798	0.0000
MA(3)	-0.578800	0.056268	-10.28653	0.0000
MA(4)	0.793707	0.076170	10.42020	0.0000
R-squared	0.003789	Mean dependent var	0.001415	
Adjusted R-squared	0.002926	S.D. dependent var	0.026961	
S.E. of regression	0.026921	Akaike info criterion	-4.390835	
Sum squared resid	6.693025	Schwarz criterion	-4.383892	
Log likelihood	20303.44	Hannan-Quinn criter.	-4.388476	
F-statistic	4.390810	Durbin-Watson stat	1.963932	
Prob(F-statistic)	0.000026			
Inverted AR Roots	.91-.18i	.91+.18i	-.62-.71i	-.62+.71i
Inverted MA Roots	.91+.19i	.91-.19i	-.63+.72i	-.63-.72i

BIST 100 Endeks getiri serisinin istatistiği sonuçlarına göre ortalama getiri denklemi kurulduğunda,

$$RXU100_t = 0.00141509437273 + 0.576376909116 * RXU100_{t-1} + 0.50869812683 * RXU100_{t-2} + 0.55644165142 * RXU100_{t-3} - 0.770122498078 * RXU100_{t-4} - 0.568369607458 * \varepsilon_{t-1} - 0.503246158449 * \varepsilon_{t-2} - 0.578800064282 * \varepsilon_{t-3} + 0.793707469959 * \varepsilon_{t-4} \quad (6)$$

denklemini elde edilmektedir.

Serinin ortalama getiri denklemi oluşturulduktan sonra seride Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (Autoregressive Conditional Heteroskedasticity-ARCH) etkisi olup olmadığını görmek için de Lagrange çarpanı (ARCH Lagrange Multiple- ARCH LM) testi uygulanmaktadır (Engle, 1982). Test oluşturulan denklemin hata terimlerinde değişen varyans (heterokedasticity) sorununun varlığını tespit etmektedir. Çünkü seride değişen varyans var ise sorunu gidermek için en uygun modelin tahmin edilmesi gerekmektedir. Tablo 5 ARCH LM testinin sonuçlarını vermektedir.

Tablo 5. BIST 100 Endeks Serisinin ARCH LM Test Sonuçları

Heteroskedasticity Test: ARCH			
F-statistic	102.1146	Prob. F(4,9235)	0.0000
Obs*R-squared	391.3694	Prob. Chi-Square(4)	0.0000

BIST 100 Endeks getiri serisinin tahmin edilen regresyon denklemine ait ARCH LM test sonuçları incelendiğinde, testin F istatistiği değerine göre modelde heterokedasticity gözlemlenmektedir. Heterokedasticity, değişen varyans sorununu ortadan kaldırmak için seri için en uygun Genelleştirilmiş Otoregresif Koşullu Değişen Varyans (Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity-GARCH) modeli seçilmeye çalışılmaktadır. Seçilen modelin parametreleri de istatistiki olarak anlamlı olmalıdır. GARCH modeli seçiminde tercih kriteri olarak da en yüksek R Kare (R^2), en düşük Akaike Bilgi Kriteri (Akaike Information Criterion-AIC), Shwartz Bilgi Kriteri

(Schwarz criterion-SIC) ve Hannan-Quinn Kriteri (Hannan-Quinn Information Criterion-HQC) sonuçları dikkate alınmaktadır.

Tablo 6 serideki heterokedasticity sorunun gidermek için tahmin edilen farklı GARCH(p,q) modellerinin parametrelerinin olasılıklarını ve bu modellerin tercih kriteri sonuçlarını vermektedir.

Tablo 6. BIST 100 Endeksi Getiri Serisi İçin Tahmin Edilen GARCH(p,q) Modelleri ve Tercih Kriteri Sonuçları

	GARCH (1,1)	GARCH (2,1)	GARCH (1,2)	GARCH (2,2)
<i>Prob</i> (α_1)	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
<i>Prob</i> (α_2)		0,0002		0,0102
<i>Prob</i> (β_1)	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
<i>Prob</i> (β_2)			0,1182	0,5043
R^2	0,0031	0,0044	0,0020	-0,0223
AIC	-4,4366	-4,5521	-4,5609	-4,3830
SC	-4,4273	-4,5421	-4,5508	-4,3721
HQC	-4,4334	-4,5487	-4,5575	-4,3793

Tahmin edilen farklı GARCH(p,q) modellerinin parametreleri, parametrelerinin olasılıkları ve tercih kriteri sonuçları değerlendirildiğinde heterokedasticity sorununu gidermek için en uygun modelin GARCH (2,1) modeli olduğu bulunmaktadır.

GARCH (2,1) modelinin tüm parametre değerleri sıfırdan büyük, tüm parametrelerin olasılıkları anlamlıdır. Ayrıca GARCH modelinin şartları biri olan α , β katsayıların toplamı da yaklaşık 0,71 olduğu için birden küçüktür (Bollerslev, 1986, s.317). GARCH (2,1) en uygun tercih kriterlerini de sağlamaktadır.

GARCH (2,1) modelinin sonuçları ise tablo 7 ile verilmektedir. Değişen varyans sorunu için tercih edilen GARCH (2,1) modelinin denklemi oluşturulduğunda,

$$\sigma_t^2 = 0,000251 + 0,133083 \varepsilon_{t-1}^2 + 0,044194 \varepsilon_{t-2}^2 + 0,533083 \sigma_{t-1}^2 \quad (7)$$

denklemini bulunmaktadır.

Tablo 7. BIST 100 Endeks Getiri Serisinin GARCH (2,1) Modeli Sonuçları

Variance Equation				
C	0.000251	8.35E-06	30.03361	0.0000
RESID(-1)^2	0.133083	0.010789	12.33490	0.0000
RESID(-2)^2	0.044194	0.011964	3.694029	0.0002
GARCH(-1)	0.533083	0.014528	36.69295	0.0000
R-squared	0.004366	Mean dependent var	0.001416	
Adjusted R-squared	0.003503	S.D. dependent var	0.026966	
S.E. of regression	0.026919	Akaike info criterion	-4.552106	
Sum squared resid	6.689144	Schwarz criterion	-4.542073	
Log likelihood	21043.73	Hannan-Quinn criter.	-4.548696	
Durbin-Watson stat	2.030064			
Inverted AR Roots	.94	-.65-.76i	-.65+.76i	-.66
Inverted MA Roots	.92	-.65-.76i	-.65+.76i	-.68

BIST 100 Endeks getiri serisinin hata terimleri arasındaki değişen varyans sorununu ortadan kaldırmak için tahmin edilen GARCH (2,1) modeline tekrar ARCH LM testi uygulandığında, testin F istatistiği değeri sonucu yaklaşık 0,61 olduğu için seride ARCH etkisi kalmamaktadır. GARCH(2,1) Modeline tekrar uygulanan heterokedasticity testi sonuçları da tablo 8 ile verilmektedir.

Tablo 8. BIST 100 Endeks Getiri Serisi Hata Terimlerinin GARCH(2,1) Modeli ARCH LM Testi Sonuçları

Heteroskedasticity Test: ARCH			
F-statistic	0.260361	Prob. F(1,9237)	0.6099
Obs*R-squared	0.260410	Prob. Chi-Square(1)	0.6098

Bu durumda BIST 100 Endeks getiri serisinin ortalama getiri ve koşullu varyans denklemleri,

$$RXU100_t = 0.00141509437273 + 0.576376909116 * RXU100_{t-1} + 0.50869812683 * RXU100_{t-2} + 0.55644165142 * RXU100_{t-3} - 0.770122498078 * RXU100_{t-4} - 0.568369607458 * \varepsilon_{t-1} - 0.503246158449 * \varepsilon_{t-2} - 0.578800064282 * \varepsilon_{t-3} + 0.793707469959 * \varepsilon_{t-4} \quad (8)$$

$$h_t = 0,000251 + 0,133083 \varepsilon_{t-1}^2 + 0,044194 \varepsilon_{t-2}^2 + 0,533083 h_{t-1} \quad (9)$$

şeklinde tanımlanmaktadır.

BULGULAR ve SONUÇ

Finansal piyasalar fon fazlası, arzı olan tasarruf sahipleri ile fon açığı, talebi olan yatırımcıların bir araya gelerek fon transferinin sağlandığı piyasalardır. Piyasaların etkin şekilde işlemlerine devam edebilmesi için de piyasalarda istikrarın sağlanması, olası dalgalanmalardan kaçınılması gerekmektedir. Piyasadaki dalgalanmalar finansal varlık fiyatlarının ortalama getiriden yukarı ya da aşağı yönde ani sapmaları, volatilitenin, nedeniyle oluşmaktadır. Bu nedenle gerçekleşen volatilitenin incelenmesi ve modellenmesi finansal piyasalar ve ülke ekonomileri açısından önem kazanmaktadır.

Finansal piyasalarda genellikle incelenen finansal ürüne ait yüksek frekansa sahip zaman serileri kullanılmaktadır. Bu nedenle volatilitenin analiz edilmesinde koşullu değişken varyans yöntemlerinden ARCH ve GARCH modelleri daha uygun olmaktadır. İncelenen dönemde zaman serilerinin getirilerinde karşılaşılan değişen varyans sorununu ortadan kaldırılabilmek için de tahmin edilen modellerden en uygun tercih kriterlerine sahip model seçilmektedir. Böylece volatilitenin doğru modellenmesiyle daha düşük tahmin hataları elde edilebilmektedir (Miron ve Tudor, 2010, s.89).

Çalışma 03.02.1986 ve 30.12.2022 tarihleri arasındaki BIST 100 Endeksinin günlük kapanış verileriyle volatilitenin modellenmesini amaçlamaktadır. Analizde öncelikle Endeksin işlem gördüğü 9244 güne ait logaritmik getiriler hesaplanmaktadır. Getiri serisinde ortaya çıkan değişen varyans sorununu çözmek için ise uygun tahmin modelleri oluşturulmakta ve incelenen dönemde en açıklayıcı model olarak koşullu değişen varyans modellerinden GARCH(2,1) modeli seçilmektedir. Işıklar (2016), Brailsford ve Faff (1993) çalışmalarında volatilitenin modellenmesi için GARCH(3,1)'i uygun model olarak bulurken, Köksal (2009), Kutlar ve Dönek (2001) EGARCH(2,2) modelini tercih etmekte, Yu (2002) ise GARCH(3,2) modelinin en iyi model olduğunu vurgulamaktadır. Çalışmalar değişen varyans sorununu çözmek için kullanılan modellerin incelenen ülke, finansal piyasa, finansal araç, seçilen dönem ve incelenen süreye göre farklılık gösterebildiğini vermektedir. Sharma (1998) da petrol fiyatlarını temel alarak volatilitenin araştırıldığı çalışmada, model tahminlerinin incelenen dönem ve uzunluğuna göre farklılaşabileceğini söylemektedir. Benzer şekilde konuyla ilgili literatür incelendiğinde de ulusal ve uluslararası çalışmalarda birçok farklı sonuca ulaşılmaktadır.

Volatilitenin finansal piyasalarda doğru fiyat oluşumu ve piyasaların düzgün çalışabilmesi açısından dikkate alınması gereken önemli parametrelerden biridir. Volatilitenin takip edilmesi ve oluşan volatilitenin doğru modellenmesi finansal yatırımcıların piyasalarda güvenle işlem yapabilmesini ve risk yönetimini sağlamaktadır. Böylece finansal piyasaların istikrarına katkıda bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akgiray, V. (1989). "Conditional Heteroscedasticity in Time Series of Stock Returns: Evidence and Forecast", *Journal of Business*, 62, 55-80.
- Al-Najjar, D. (2016). "Modelling and Estimation of Volatility Using ARCH/GARCH Models in Jordan's Stock Market", *Asian Journal of Finance & Accounting*, 8(1).
- Apergis, N., Eleftheriou, S., (2001). "Stock Returns and Volatility: Evidence from the Athens Stock Market Index", *Journal of Economics and Finance*, 25, 1.
- Atakan, T. (2009). "İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda Değişkenliğin (Volatilitenin) ARCH-GARCH Yöntemleri ile Modellenmesi", *Yönetim Dergisi*, 62, 48-61.
- Aydın, K. (2003). *Riske Maruz Değer Hesaplamalarında EWMA ve GARCH Metodlarının Kullanılması: İMKB-30 Endeks Uygulaması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karaelmas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, S. (2004). *Faiz Oranları Oynaklığının Modellenmesinde Koşullu Değişen Varyansın Rolü*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.
- Bollerslev, T. (1986). "Generalized Autoregressive Conditional Heteroscedasticity", *Journal of Econometrics*, 31, 307-327.
- Butler, C. (1999), *Maturing Value at Risk*, Financial Times, Great Britan: Prentice Hall.
- Bühlmann, P., McNeill, A. J. (2002). "An Algorithm for Nonparametric GARCH Modelling", *Computational Statistics and Data Analysis*, 40(4), 665-683.
- Campbell, J.Y., Henschel, L. (1992). "No News is Good News: An Asymmetric Model of Changing Volatility in Stock Returns", *Journal of Financial Economics*, 31, 281-318.
- Chong, C. W., Ahmad, M. I., Abdullah, M. Y. (1999). "Performance of GARCH Models in Forecasting Stock Market Volatility", *Journal of Forecasting*, 18(5), 333-343.
- Costa, F. J. M. (2017). *Forecasting Volatility Using GARCH Models*, Master in Finance Thesis, Department of Social Sciences, University of Minho.
- Çağıl, G., Okur, M. (2010). "2008 Küresel Krizinin İMKB Hisse Senedi Piyasası Üzerindeki Etkilerinin GARCH Modelleri ile Analizi", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 28(1), 573-585.
- Engle, R. F., Lilien, D. M., Robins, R. P. (1987). "Estimating Time Varying Risk Premia in The Term Structure: The Arch-M Model", *Econometrica*, 55(2), 391-407.
- Engle, R. F., Bollerslev, T. (1986). "Modelling the Persistence of Conditional Variances", *Econometric Reviews*, 5(1), 1-50.
- Engle, R. F. (1982). "Autoregressive Conditional Heteroscedasticity with Estimates of the Variance of U.K.", *Inflation*, *Econometrica*, 50, 987-1008.
- Er, Ş., Fidan, N. (2013). "Modeling Istanbul Stock Exchange-100 Daily Stock Returns: A Nonparametric Garch Approach", *Journal of Business Economics and Finance*, 2(1), 36-50.
- Glosten, L. R., Jagannathan, R., Runkle, D. E. (1993). "On the Relation between the Expected Value and the Volatility of the Nominal Excess Return on Stocks", *The Journal of Finance*, 48(5), 1779-1801.
- Gökcan, S. (2000). "Forecasting Volatility of Emerging Stock Markets: Linear versus Non-linear GARCH Models", *Journal of Forecasting*, 19, 499-504.
- Gökçe, A. (2001). "İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Getirilerindeki Volatilitenin ARCH Teknikleri ile Ölçülmesi", *İ.İ.B.F. Dergisi*, Gazi Üniversitesi, 1, 35-58.
- Güneş, H., Saltoğlu, B. (1998). "İMKB Getiri Volatilitesinin Makroekonomik Konjonktür Bağlamında İrdelenmesi", *İMKB Yayınları*, 109-110
- Hamilton, J. B. (1994). *Time Series Analysis*. NJ:Princeton University Press.
- Hartavi, İ.H. (2013). *Reconsidering The Best Volatility Estimation Model for BIST-100 Index With Recent Data: A Comparison of Volatility Models*, Queen Mary University of London- Yurtdışı Enstitü, Yüksek Lisans Tezi.
- Işıklar, Z. E. (2016). "İMKB Ulusal 100 Endeksi Getiri Volatilitesinin Analizi Üzerine Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, 12, 245-260.
- Karahanoglu, İ. ve Ercan, H. (2015). "BNK10 Endeksindeki Kaldıraç Etkisinin Genelleştirilmiş Otoresif Koşullu Varyans Modeli ile Analiz Edilmesi", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(3), 169-181.
- Kıyılar, M., Akkaya, M. (2016). *Davranışsal Finans*, İstanbul, Literatür Yayıncılık.
- Köksal, B. (2009). "A Comparison of Conditional Volatility Estimators", *Journal of Economic and Social Research for the ISE National 100 Index Returns*, 11(2), 1-28.

- Kutlar, A. ve Torun, P. (2013). “İMKB 100 Endeksi Günlük Getirileri İçin Uygun Genelleştirilmiş Farklı Varyans Modelinin Seçimi”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 42, 1-24.
- Kutlar, A., Dönek, E., (2001). “Selecting the Appropriate Generalized Conditional Heteroscedastic Model for The Daily İMKB Index Return”, Capital Markets: Market Microstructure eJournal.
- MacKinnon, J. G. (1991). Critical Values For Cointegration Tests, Chapter 13 in Long-Run Economic Relationships: Readings in Cointegration, editor R. F. Engle and C. W. J. Granger. Oxford: Oxford University Press.
- Miron, D., Tudor, C. (2010). “Asymmetric Conditional Volatility Models: Empirical Estimation and Comparison of Forecasting Accuracy”, Romanian Journal of Economic Forecasting, 3, 74-92.
- Nelson, D. B. (1991). “Conditional Heteroskedasticity in Asset Returns: A New Approach”, Econometrica, 59(2), 347-370.
- Nofsinger, J.R., (2014), *The Psychology of Investing (Yatırım Psikolojisi)*, Ankara, Nobel Yayınları.
- Olowe, R. A. (2009). “Stock Return, Volatility and The Global Financial Crisis in An Emerging Market: The Nigerian Case”, International Review of Business Research Papers, 5(4), 426-447.
- Özden, Ü.H. (2008). “İMKB Bileşik 100 Endeksi Getiri Volatilitésinin Analizi”, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13, 339-350.
- Payashoğlu, C. (2001). “Testing Volatility Asymmetry In Istanbul Stock Exchange”, The ISE Review, 5(18), Nisan/Mayıs/Haziran, 1-11.
- Phillips, P. C. B. (1986). “Understanding Spurious Regressions in Econometrics”, Journal of Econometrics, 33, 311-340.
- Pritamani, M., Singal, V., (2001). “Return Predictability Following Large Price Changes and Information Releases”, Journal of Banking & Finance, 25, 631-656.
- Sarıoğlu, S. (2006). Değişkenlik Modelleri ve İMKB Hisse Senetleri Piyasası’nda Değişkenlik Modellerinin Kesitsel Olarak İrdelenmesi, Yayımlanmış Doktora Tezi, Ünal Aysal Tez Değerlendirme Yarışma Dizisi.
- Schwert, G. W. (1989). “Tests for Unit Roots: A Monte Carlo Investigation”, Journal of Business and Economic Statistics, 7, 147-160.
- Sevüktekin, M., Nargeleçekenler, M. (2006). “İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında Getiri Volatilitésinin Modellenmesi ve Ön raporlanması”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 61(4), 243-265.
- Sharma, N. (1998). “Forecasting Oil Price Volatility”, Thesis, Master of Arts in Economics, Faculty of the Virginia Polytechnic Institute and State University.
- Timothy J. Brailsford ve Robert W. Faff, “Modelling Australian Stock Market Volatility”, Australian Journal of Management, 18, 1993, 109-132.
- Tsay, R. S. (2005). Analysis of Financial Time Series, Second Edition, USA: John Wiley and Sons Inc.
- Tuna, K. ve İsaetli, İ. (2014). “Finansal Piyasalarda Volatilité ve BİST-100 Örneği”, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 27, 21-31.
- Yu, J. (2002). “Forecasting Volatility in The New Zeland Stock Market”, Applied Financial Economics, 12, 193-202.
- Zakoian, J.M. (1994). “Threshold Heteroskedastic Models”, Journal of Economic Dynamics and Control, Volume 18, 931-55.

Atıf için / for cited: Bayar, M.E. (2023). Erken Çocukluk Dönemi Fen Eğitimi ve Çocukların Bilişsel Gelişimi. Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey, Yıl: 5, Sayı: 11, Nisan 2023, s.53-66.

ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİ FEN EĞİTİMİ ve ÇOCUKLARIN BİLİŞSEL GELİŞİMİ

Muammer Enes BAYAR*

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, erken çocukluk döneminde fen eğitiminin çocukların bilişsel gelişimi üzerine olan etkilerini araştırmak için yapılmış olan çalışmaların incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda, ulusal ve uluslararası veri tabanlarından öncelikle son beş yıl içerisinde erken çocuklukta fen eğitimi üzerine yapılmış çalışmalara yer verilmiş, ayrıca alana katkısı olduğu düşünülen geçmiş yıllara ait çalışmalara da yer verilecek şekilde, araştırma alanı genişletilmiştir. Çalışma; derleme çalışmasıdır. Gözden geçirilen çalışmalarda öncelikli olarak erken çocukluk döneminde fen eğitimine yönelik araştırmalar incelenmiş, sonrasında da erken çocukluk dönemi fen eğitiminin çocukların bilişsel gelişimine olan katkısına yer veren araştırmalar çalışmaya dahil edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, erken çocuklukta fen eğitiminin çocukların bilişsel gelişimine katkısı için; eğitim programı, öğretmen, eğitim ortamı ve eğitim yöntem tekniklerinin etkin kullanılması gerekmektedir. Araştırma sonuçlarına göre, çocuklara verilecek eğitim içeriklerinin çocukların düzeyine ve eğitim konusuna uygun seçilmesi, eğitim programının öğretmene rehberlik edebilecek şekilde örnek uygulamalar içermesi, öğretmenlerin çocukların rahat hareket edebilecekleri ve eğitim materyallerine rahat ulaşabilecekleri bir eğitim ortamı hazırlamaları gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bilişsel Gelişim, Erken Çocukluk, Fen Eğitimi, Okul Öncesi Eğitimi, Okul Öncesi Eğitimde Fen.

JEL Sınıflandırma Kodları: I20, I21.

EARLY CHILDHOOD SCIENCE EDUCATION and COGNITIVE DEVELOPMENT of CHILDREN

ABSTRACT

The purpose of this study was to review the studies examining the effects of science education on children's cognitive development in early childhood. Studies were retrieved from national and international databases mainly published in the last five years on early childhood science education. The scope of the review was expanded to include studies from previous years which had made significant contributions to the field. This was a review study. The reviewed studies were first examined for their contributions to the science education in early childhood, and then the other studies about the effects of early childhood science education to children's cognitive development were included in this study. The findings revealed that the education program, teacher, educational environment, and educational methods should be used effectively in order to contribute to children's cognitive development in early childhood science education, According to the research findings, the appropriate educational content should be chosen for children based on their age, the educational program should guide the teacher with well defined sample applications, and the teachers should prepare a rich educational environment wherein the children can move freely and easily access educational materials.

Keywords: Cognitive Development, Early Childhood, Science Education, Preschool, Preschool Science.

JEL Classification Codes: I20, I21.

* Ağrı Milli Eğitim Müdürlüğü, Sevimli Anaokulu Müdürlüğü, Bilim Uzmanı, enes_bayar@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5586-3917

Makale Geliş Tarihi / Received : 02.01.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted : 20.03.2023

DOI: 10.46236/jvosst.1228326

GİRİŞ

Okul öncesi eğitim, ilkokul öncesinde çocukların eğitim almaya başladığı 0-6 yaş aralığını kapsayan formal eğitimin başlangıç aşamasıdır ve çocuklar, bu dönemde birden çok gelişim alanında hızlı değişim göstermektedir (Bakioğlu ve Karamustafaoğlu, 2022; Coffin, 2012). Okul öncesi eğitim bireylerin ileriki öğrenmeleri için bir temel görevi görmektedir. Bu yaş grubu öğrencileri için hazırlanacak eğitim içeriklerinin onların tüm gelişim alanlarını destekleyecek şekilde organize edilmesi bilgi, tecrübe ve davranışlar ileri yaşam becerileri için elzemdir (Basit, 2020). Erken çocukluk dönemi çağındaki çocuklar; meraklı, inceleyen, sorgulayan ve araştıran davranışlar gösterdikleri için fen ve bilim kavramıyla ilgili ilk deneyimleri bu yaşlarda oluşmaktadır (Babaroğlu ve Metwalley Okur, 2018; Taştepe ve Temel, 2012).

Çocuklar çevrelerine yönelik araştırma ve inceleme yaparken; düşünme, soru sorma, bilimsel yöntemleri kullanma, uygun araç gereç seçimini yapma, bilgi toplama, topladığı bilgileri belli kriterlere göre eleme, elde kalan verileri amaca uygun işleme, değerlendirme, bir karara varma ve benzer durumlar için sentez yaparak çözüm önerileri geliştirmek gibi pek çok bilişsel beceriyi kullanmak durumundadır (Alabay, 2013; Sağirekmeççi, 2016). Bu dönem, çocukların bilişsel gelişimleri için altın çağ olarak ifade edilebilir. Erken çocukluk çağındaki çocuklar en iyi öğrenmelerini kendilerince deneyimleyerek öğrenirler (Ünal ve Aral, 2014). Bu deneyimlerini diğer bireylerle paylaşırlar ve bu da onların sosyal gelişimleri için faydalıdır. Kendi deneyimleri neticesinde öğrendikleri bilgileri benzer olaylarda da kullanarak problem çözme becerilerini geliştirirler. Yeni duruma yönelik geçmiş tecrübeleri işe yaramazsa farklı çözüm yolları geliştirerek analitik düşünme becerilerini geliştirmiş olurlar (Uludağ, 2017).

Bilişsel gelişimi destekleyecek içeriklerin çocuklara sunulması veya onların ortaya koyduğu düşünce, hipotez ve çözüm önerileri üzerine eğitim içeriklerinin düzenlenmesi çocukların bilişsel gelişimleri açısından gereklidir (Fender, 2004; Yıldız ve Zengin, 2021). Dewey'e (2015) göre fen ve temelde bulunan sorgulayıcı özellikler üzerine şekillendirilen bir eğitim çocukların önce yakın, sonrasında uzak çevrelerine karşı duyarlılığını artırır (akt., Mariegaard, Seidelin ve Bruun, 2022). Böylece günlük yaşamda karşılaşılan sorunları tanımlama ve çözümlene yetenekleri gelişir. Dünyaya karşı daha sorumlu ve üretken bireyler haline gelmeleri sağlanmış olur (Aksüt, 2015).

Eğitiminin bu yaş grubu çocuklarının gelişim özelliklerini iyi bilmesi, fen ve bilim konularına meraklı olması ve bu içeriklerin çocuklara nasıl aktarabileceğini öngörebilmesi gerekmektedir (Davis ve Stephens, 2022). Çocuklar her ne kadar sorgulamaya aile içerisinde başlamış olsalar da amaçlı ve sistemli sorgulamalar formal düzeyde ilk kez okulda oluşmaya başlar. Fen eğitiminin amaçları, içeriğin düzenlenmesi ve çocuklara sunulması öğretmen tarafından amaçlı olarak planlanmalıdır (Alisinanoğlu, Özbey ve Kahveci 2017). Böylece çocuklar yapılandırılmış bir çevrede keşif duygusunu tadacak, problem çözme becerisini geliştirecek ve sonraki öğrenmeleri için farklı deneyimler elde etmiş olacaktır (Lichene, 2019). Erken çocukluk döneminde fen eğitiminin çocukların bilişsel gelişimi üzerine olan etkilerini araştırmak için yapılmış olan çalışmaların incelenmesini amaçlayan bu çalışma, amaç doğrultusunda, ulusal ve uluslararası veri tabanlarından öncelikle son beş yıl içerisinde erken çocuklukta fen eğitimi üzerine yapılmış çalışmalara yer verilmiş, ayrıca alana katkısı olduğu düşünülen geçmiş yıllara ait çalışmalara da yer verilecek şekilde, araştırma alanı genişletilmiştir.

1. OKUL ÖNCESİNDE BİLİŞSEL GELİŞİM

Biliş, insanın çevresinde olan biteni anlamak ve tepki gösterebilmek adına üstlendiği sürecin tamamıdır ve bu zihinsel süreçler; dikkat, algı, hafıza, hatırlama, okuma ve yazma, problem çözme, düşünme, tahmin etme, akıl yürütme, yaratıcılık gibi farklı alanları kapsar (Elibol, 2018). Bilişsel gelişim sürecinde çocuklar bilgi edinme, dili uygun şekilde kullanma, akıl yürütme ve problem çözme gibi beceriler kazanırlar (Gander ve Gardinier, 2015). Bilişsel gelişim, beyin ve sinir sisteminin gelişmesi ile birlikte bireyin çevreye uyum sağlamasına yardımcı olan bir dizi deneyimin birleşimi

şeklinde tanımlamıştır (Solso, Maclean ve Maclean, 2018). Piaget, çocukların bilişsel gelişimini anlamaya katkı sunan önemli araştırmacılardan biridir. Piaget'e göre bilişsel gelişimin dört temel kuralı vardır. Bunlar;

- Bilişsel gelişim dönemleri arasında sabit bir sıra vardır ve bu sıra değiştirilemez.
- Her dönem önceki dönemlerden elde edilen kazanımları içerdiğinden dolayı dönemler arasında hiyerarşik bir düzen vardır.
- Bilişsel dönem geçişleri herkes için keskin çizgilerle ayrılmamıştır. Her birey kendi hızına göre gelişir.
- Her dönemin kendine özgü gelişimsel özellikleri vardır (Bacanlı, 2002).

Piaget'in bilişsel gelişim kuramı, beyin ve sinir sistemi olgunlaştıkça, bireyin çevreye uyumunun gerçekleştiğini söyler. Başka bir deyişle, Piaget, gelişimin genetik ve çevreden etkilendiğini iddia etmektedir. Piaget'e göre çocuklar dünyayı gelişen şemalarla algılamaya çalışırlar. Bireylerin gelişen bir şemaya uyum sağlamaları sürecine asimilasyon, var olan bir şema ile çatıştıklarında yaşadıkları dengesizlik ve yeniden şekillenme sürecine ise akomodasyon denir (Senemoğlu, 2018). Çocuklar, karşılaştıkları yeni duruma uygun zihinsel şemaları varsa bu şemaları kullanarak hem yeni durumu anlama hem de açıklama yoluna giderler. Çocukların var olan şemaları, yeni durumu anlamada ve açıklamada yetersiz kalırsa yeni şemalar oluşturarak zihinsel gelişimlerini sürdürürler (Yazgan İnanç, Bilgin ve Kılıç Atıcı, 2015).

Piaget ile aynı dönemde yaşayan Lev Vygotsky, çocuğun sosyal çevresinin bilişsel gelişimde önemli rol oynadığını, sosyal çevrenin zenginliğinin bilişsel gelişime olumlu katkı sağlayacağını belirtmiştir (. Vygotsky'nin bilişsel gelişim kuramının en temel kavramı yakınsak gelişim alanıdır. Yakınsak gelişim alanı, bir çocuğun şu anda sahip olduğu gerçek gelişim düzeyi ve bir yetişkinin rehberliğinde veya daha yetenekli akranlarıyla işbirliği içinde sosyal çevresi aracılığıyla geliştirebileceği potansiyel gelişim alanı arasındaki alandır. Vygotsky, oyunun bilişsel gelişim ile diğer gelişim alanlarını birbirine bağladığını belirtmiştir (Nicopoulou, 2004).

Hem Piaget hem de Vygotsky keşif yoluyla öğrenmeyi savunur ancak Vygotsky'nin Piaget'nin görüşünden temel farkı, rehberli öğrenmeyi savunmasıdır. Piaget çocukların çevreleri hakkında çevresel etkileşimler yoluyla öğrendiklerini savunurken, Vygotsky öğrenme sürecinde yetişkinlerin, daha büyük çocukların veya çocukları destekleyen akranların önemini vurgulamaktadır (Yazgan ve ark., 2015).

Bilişsel gelişimin nasıl gerçekleştiğinin sosyal ve kültürel yönlerini inceleyen bir başka kuramcı da Jerome Bruner'dir. Bruner, kuramında öğrenmeyi, öğrenenlerin yeni fikirler oluşturduğu veya eski bilgilere yeni kavramlar eklediği aktif bir süreç olarak görür (Senemoğlu, 2018). Bruner, Piaget'ye benzer şekilde, bilginin kodlanması, işlenmesi, depolanması ve sıralanmasının altını çizmiştir ve öğrenenlerin öğrenme sürecinde aktif bir rol oynadığına dikkat çekmiştir.

Bilişsel gelişim kuramları ve temelinde yatan önermeler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bilişsel gelişim anne karnında başlayıp erken çocukluk çağında en hızlı dönemine ulaşmaktadır. Erken çocukluk döneminde çocuk için yapılandırılmış bir çevreye ve bu çevrede çocukların zihinlerini meşgul edecek amaçlı uğraşlara ve oyunlara ihtiyaç vardır. Yardıma ihtiyaç duyduğu her an ona rehberlik edecek bir yetişkin çocuğun çevresinde bulunmalıdır (Smith, 2008). Okul öncesi dönemde uygulanan fen etkinlikleri de çocuklar için bilişsel bir uğraştır ve çocukların bilişsel gelişimine destek sağlar (Kol, 2011).

2. ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE FEN EĞİTİMİ VE AMACI

Fen eğitiminin, eğitim müfredatındaki önemi; gündelik hayatta karşılaşılan problemlerin ve sıra dışı durumların oluşturacağı bilişsel dengesizliği ortadan kaldırmak adına bireylere fen bilimlerinin

doğası gereği, problemi anlamlandırma, sınırlandırma, çözüm önerileri üretme, üretilen çözüm önerilerini deneme ve sonuca ulaşma davranışlarını öğretmektir (Uyanık Balat ve Arslan Çiftçi, 2019).

Erken çocukluk dönemi fen eğitimi, çocukların var olan bilişsel potansiyellerinin ortaya çıkmasını sağlarken var olan potansiyelin geliştirilmesi için de önemlidir. Erken çocuklukta fen eğitiminin amacı; çocukların amaca uygun “neden, niçin, nasıl, ne kadar, ne zaman” gibi sorular sorabilmesini sağlayarak üst düzey zihinsel becerileri ve yaşam becerilerini desteklemektir (Uludağ ve Erkan, 2020; Ünal ve Aksüt, 2021; Snow ve Van Hamel, 2008). Çocuklara eğitim programı içerisinde günlük yaşamda karşılaşılan durumların örnekleri sunulmalıdır. Böylece çocuklar problemin kendisiyle karşılaşmadan basit bir örneği ile yüzleşerek problemi deneyimleme fırsatı elde etmiş olurlar. Bu da onların gerçek yaşamda ortaya çıkabilecek tehlikeli durumlara karşı hazırlıklı olmalarını sağlar (Ünal ve Aral, 2014).

Fen'e karşı olumlu tutum geliştiren çocuklar sonraki bilimsel öğretiler için de hazırbulunuşluğu yüksek bireyler haline gelirler ve diğer eğitim kademelerindeki tüm öğrenme yaşantıları için öz güvenli ve hazır durumda olurlar (Yıldız ve Zengin, 2021). Fen eğitiminin çocuklar üzerindeki etkisi iki noktada değerlendirilebilir. Birincisi; fen eğitimi sayesinde çocukluk yıllarından itibaren zenginleşen bilimsel kavram gelişimi diğer kavram öğrenmeleri için destek sağlar, ikincisi de çocuğun bilişsel gelişimine destek olarak bilimsel düşünme becerisi kazandırır (Uyanık Balat ve Arslan Çiftçi, 2019). Bu kazanımların gerçekleşmesi için çocuklara nitelikli bir fen eğitiminin sunulması gerekmektedir. İyi bir fen eğitimi çocuklarda:

- Fen eğitimine karşı olumlu tutum oluşturur,
- Çocukların ileriki öğrenmeleri için özgüven kazanmalarını sağlar,
- Sorgulayıcı bir kişilik kazandırır,
- Bilişsel gelişimi destekler,
- Yapararak yaşayarak deneyimleme fırsatı oluşturduğu için kalıcı öğrenmeler oluşturur,
- Çocuğun önce yakın çevresine sonra uzak çevresine karşı sorumluluk almasını sağlar,
- Dil gelişimini ve sosyal gelişimi destekler,
- Analiz, sentez ve yeniden oluşturmayı da içeren üst düzey zihinsel gelişimi destekler,
- Olmuş ya da olabilecek olaylar karşısında fiziksel ve zihinsel olarak hazırlıklı olma imkanı tanır (Alabay, 2019).

Nitelikli bir fen eğitimi için, pedagojik alan bilgisine hakim öğretmen özellikleri, uygun eğitim ortamı, eğitim programının özelliği ve uygun eğitim içerikleri gibi koşulların sağlanması gerekmektedir (Reuter, 2017). Bu koşullardan bazılarının sağlanamaması durumunda çocukları her yönüyle destekleyen bir fen eğitiminden bahsetmek zordur. Tüm bu değişkenlerin ortak noktası öğretmendir ve öğretmen, eğitime dair her şeyi beraberce organize edebilen en etkili faktördür (Dilekman; 2008; Gültekin, 2020; Kızıltepe, 2002; Şahin, 2011).

3. FEN EĞİTİMİNDE ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİ ÖĞRETMENİNİN ÖZELLİKLERİ

Fen eğitiminde öğretmen, çocukları güdüleyen, cesaretlendiren ve onlara rehberlik eden ve onların bilimsel süreç becerilerini destekleyen kişi olarak ortaya çıkmaktadır (Konstantinos, 2017). Erken çocukluk dönemi öğretmenlerinin öncelikle fen alanına yönelik olumlu tutumlarının olması beklenmektedir. Öğretmenlerin fen eğitimine yönelik olumsuz tutum içerisinde olması, eğitim içeriklerini düzenleyememesine, çok yönlü düşünme becerisine sahip olmamasına, eğitim ortamını içeriğe uygun düzenleyememesine ve çocukların fen eğitimine karşı olumsuz tutum geliştirmelerine neden olabilmektedir (Kıldan ve Pektaş 2009; Mostert, 2018).

Öğretmenlerin fen eğitimi konusunda üç temel özelliği taşımaları gerekmektedir. Bunlardan ilki alan hakimiyetidir. Öğretmenin okul öncesi pedagojik alan yeterliliği tam olmalı ve çocuklarının gelişim özelliklerini iyi bilmelidir. İkincisi eğitim içeriklerinin uygun hazırlanmasıdır. Öğretmen çocuğa

görelilik ilkesi ile hareket etmeli ve eğitim içeriklerini çocukların gelişim seviyelerine uygun tasarlamalıdır. Üçüncü ise uygun eğitim ortamının oluşturulmasıdır. Alan yeterliliği tam ve eğitim içeriklerini çocuğun gelişimine uygun seçen bir öğretmen, eğitim ortamını da çocuğun ilgisini çekecek ve çocuğun rahat hareket edebilmesine olanak sağlayacak şekilde oluşturmalıdır (Önal ve Sarıbaş, 2019).

Öğretmenler yeni kavramları çocukların var olan kavramları üzerine şekillendirmeli ve bu şekilde çocukların yeni kavramı yapılandırılmaları sağlanmalıdır (Çalışandemir ve Bayhan, 2011; Dubosarsky, 2011). Öğretmen çocuklara kuşkucu yaklaşma, gözlemleme, var olan bilgileri sınama, karara varma, vardığı karara göre bilgilerini yeniden düzenleme becerilerini kazandırabilmelidir. Bunu yaparken çocukları sıkmamalı, bireysel olarak ilgi ve alakalarına göre eğitim içeriğini düzenleyebilmelidir (Beatty, 2005). Çocukların özgürce çalışmalar yapabilecekleri eğitim ortamlarını hazırlamalıdır (Ünal, 2019). Öğretmen, eğitim içerikleri başta olmak üzere birçok konuda öğrencilerin fikirlerini ararak onları eğitimin her anında aktif kılmayı başarabilmelidir. Lichene'e (2019) göre de eğitim içerikleri, düzenekler ve sınıf ortamı çocukların konuyla ilgili görüşlerine göre tekrar düzenlenebilmelidir.

4. ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİ FEN EĞİTİMİNDE EĞİTİM ORTAMI

Fen eğitiminin yapılacağı eğitim ortamı öğretmen tarafından, çocukların gelişim düzeylerine uygun ve sunulacak eğitim içeriğine göre organize edilmelidir. Sınıfta bulunan malzemeler çocukların dikkatini çekecek şekilde, tehlike arz etmeyen materyallerden oluşturulmalıdır (Dağlı, 2014; Konstantinos, 2017). Yapılan araştırmalarda öğretmenlerin sınıf içi öğrenme köşelerini düzenlemelerinde bazı sıkıntılar yaşadığına dair bulgular mevcuttur (Orhan, 2019). Bu sıkıntıların temelinde yetersiz eğitim alanı ve materyal sıkıntısı yatmaktadır (Babaroğlu ve Matwalley Okur, 2018).

Öğretmenler erken çocukluk dönemi fen eğitiminde içerik sunumu için gerekli olan malzemeleri laboratuvar malzemeleri olarak düşünmektedirler (Karamustafaoğlu, ve Uluçınar Sagır, 2017). Ancak okul öncesinde fen eğitiminde ucuz, kolay erişilebilen ve sayıca az malzemeler ile de etkinlikler yapılabilmektedir (Campbell, Jobling, ve Howitt, 2015). Öğretmenlerin bu noktada daha önceden yapılmış olan çalışmaları incelemesi fikir edinebilmeleri açısından faydalı olacaktır. 2013 yılında yayınlanan okul öncesi eğitim programında fen öğretimine vurgu yapılmaktadır ve fen merkezleri okullarda oluşturulması beklenen merkezler arasında belirtilmiştir (Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], 2013).

Fen merkezlerinde bulunması gereken malzemeler; geometrik şekiller, saat, miknatıs, terazi, büyüteç, haritalar, çeşitli taşlar, böcekler, iskelet sistemi, organlar, diş ve çene maketi, bitki kuruları, çimlendirme malzemeleri, pil, hayvan resimleri gibi örneklendirilebilir (Orhan, 2019). Bunların yanı sıra fen etkinlikleri sadece sınıf içi öğrenme ortamlarından da ibaret değildir. Sınıf dışı eğitim öğretim ortamları da fen eğitiminin yapılabildiği yerlerdir. Karıncaların veya kuşların yuvaları, semt pazarları, kamu kurum ve kuruluşları gibi yerler de fen etkinlikleri için uygun yerlerdir.

Fen etkinlikleri sürekli deneysel olarak yürütülen sonuçları kestirilebilir etkinliklerden ibaret değildir. Gözlem, kıyaslama, çıkarım yapma gibi yöntem ve teknikleri de içerisine alan günlük yaşam becerileri de fen etkinlikleri için uygundur (Buldu, 2020). Bu tip sınıf dışı etkinlikler için de öğretmenlerin gerekli olan, güvenlik, sevk ve idare gibi düzenlemeleri yapmaları gerekmektedir. Böylece sınıf dışında da çocukların günlük yaşam becerileri desteklenerek fen eğitime yönelik olumlu tutumlarının oluşmasına katkı sağlanmış olacaktır.

Öğretmenlerin mesleki yeterlilikleri kadar, uygulama için ortaya konan programlar da fen eğitiminde önemlidir. Etkili bir fen eğitimi için iyi dizayn edilmiş programlara ihtiyaç vardır. Öğretmenlerin programlara karşı tutumları yapacakları etkinlikler için de bir yordayıcıdır. Fen eğitimi programını benimsememiş bir öğretmenin fen etkinliklerini önemli görmesi ve günlük programda fen etkinliklerine yer vermesi beklenemez.

5. ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE FEN EĞİTİMİ PROGRAMI

Erken çocukluk eğitimini içeren programlar genel olarak; çocuk merkezli, çocuğun tüm gelişim alanlarını kapsayan, çocuğun kendi öğrenmelerini kendisinin gerçekleştirdiği, öğretmenin rehberlik edebilmesi için uygun bir çerçeve olarak karşımıza çıkmaktadır (Akgündüz ve Akpınar, 2018). Eğitim programları daha çok kavramsal çerçeve çizerek yapılması/öğretilmesi gereken becerileri vurgulayan belgelerdir. 2013 Okul Öncesi Eğitim Programı amaç ve kazanımları 0-36 ay, 36-48 ay ve 48-72 ay gelişim özelliklerine göre belirlenmiştir (MEB, 2013). Ancak programda okul öncesi öğretmenlerinin eğitim içeriklerini ve sınıflarını fen eğitimi için düzenlerken karşılaştıkları sorunlara çözüm önerileri sunulmamaktadır.

Okul Öncesi Eğitim Programı'nda (MEB, 2013) fen eğitimi için oluşturulacak fen merkezlerinin özellikleri ve bu merkezlerde bulunması gereken malzemeler şöyle tanımlanmıştır.

Çocuklar dünyaya karşı içten gelen bir merak duyar ve çevrelerinde olup biteni öğrenmek isterler. Bu öğrenme merkezi çocukların merak duygusu ve öğrenme arzusunu uyarmayı ve çocukların yaşadıkları dünya hakkında yeni şeyler öğrenmelerini desteklemeyi amaçlar. Çocukların bilimsel süreç becerilerini geliştirebilecekleri bu merkez, aydınlık olmalı, rahat çalışılabilecek şekilde düzenlenmeli ve görece sessiz merkezlere yakın olmalıdır. Bu merkezlerde kullanılacak olan malzemeler ise standart ve standart olmayan duyu malzemeleri bulundurulabilir (Örneğin, kum, su, pirinç, nohut, mısır farklı boyuttaki kaplara konabilir veya büyükçe bir kap farklı zamanlarda farklı malzemelerle doldurulabilir). Materyallerin gerçek nesnelere dönüşmesine özen gösterilmelidir (MEB, 2013, s. 41).

Aydın'a göre (2021) fen eğitimi sadece bilişsel gelişimle alakalı değildir. Çocukların öğrendiklerini anlatması, kendi cümleleri ile ifade edebilmesi, farklı fiziksel becerileri kullanmaları gibi değişik gelişim alanlarını ilgilendiren becerileri de doğrudan etkilemektedir. Bu bakımdan fen etkinlikleri programda belirtildiği üzere farklı gelişim alanlarında tanımlanmış olan amaç ve kazanımları da içerecek şekilde tasarlanmalıdır.

Gürler'in (2021) yapmış olduğu çalışmada okul öncesi öğretmenlerinin fen etkinliklerini sadece deney olarak algıladığına dair araştırma bulguları vardır. Bu algıdan kaynaklı olarak öğretmenlerin fen etkinliklerinde isteksiz olduğu ve eğitim içeriklerini düzenleyemedikleri görülmektedir. Ancak fen etkinlikleri sadece deneylerden ibaret değildir. Erken çocukluk eğitiminde uygulanan fen programı, çocukların gözlemleyebildiği veya farkına vardığı durumlarla ilgili süreçleri, ulaşabildiği araçlar ile deneyimleme fırsatı sunmayı temel almaktadır (Aksüt, 2015).

Okul öncesi eğitim programlarının öğretmenlere fen etkinlikleri konusunda yol gösterici olması beklenmektedir (Yıldız, 2013). Gelişimsel farklılıklardan ve içinde yetişilen çevrenin farklılaşmasından dolayı tüm dünyada ve ülkemizde tek bir programın uygulanması neredeyse imkansızdır ama fen eğitiminin kalite standartlarının oluşturulabileceği kriterler belirlenebilir (Alisinanoğlu ve ark., 2017). Erken çocukluk döneminde, çocukları her yönüyle kapsayan fen etkinliklerine önem verilerek ve onların hazırbulunuşlukları göz önünde bulundurularak ülkemiz için yüksek kaliteli bir fen eğitim standardı belirlenmelidir. Okul öncesi dönemde nitelikli bir fen eğitimi için ön görülen kalite göstergeleri şu şekilde sıralanmıştır:

- Her çocuğun fen etkinliklerine katılımı sağlanmalıdır,
- Etkinlikler çocukların hazırbulunuşlukları ve deneyimleri üzerine şekillendirilmelidir,
- Çocukların meraklarını artıracak, onların çözümü için farklı yollar üretebilecekleri eğitim ortamı oluşturulmalıdır,
- Çocuklar birbirlerine fikirlerini özgürce ve çekinmeden ifade edebilmelidir,
- Çocukların inceleme, çözüm üretme ve buldukları çözümleri deneyebilmeleri için yeteri kadar zaman verilmelidir,
- Çocukların çözüme kavuşturduğu deneyimleri için farklı problem durumları yaratılmalıdır (Baldu, 2020; Uludağ, 2017).

Erken çocukluk eğitiminde fen eğitim programının her okulda ya da sınıfta tam anlamıyla uygulanması imkansızsa yakın olsa da programın her öğretmene benimsenmesi ve uygulanabilir hale getirilmesi sağlanabilir (Küçükturan, 2021). Bu da fen eğitiminin nitelik kazanmasında önemli bir adım olarak düşünülmelidir. İyi hazırlanmış eğitim programları, çocukların kompüsyonel düşünce denen üst düzey zihinsel becerilerini de içerisine alacak şekilde tasarlanarak çocuğun çok yönlü gelişimine destek olabilmek adına eğitimin tüm unsurlarının nasıl kullanılması gerektiğini betimler. Böyle bir program öğretmenin de ne yapacağını bilmesini, süreci iyi işletebilmesini, öğrencileri aktif olarak dahil edebilmesini kolaylaştırırken öğrencilerin de eğitim içeriklerine olumlu bakmasına katkı sağlar, yaratıcılıklarını geliştirmesini ve kendi gelişimlerini düzenleyebilmesine fırsat sağlar (Beatty, 2005; Girshin ve Nathan, 2021).

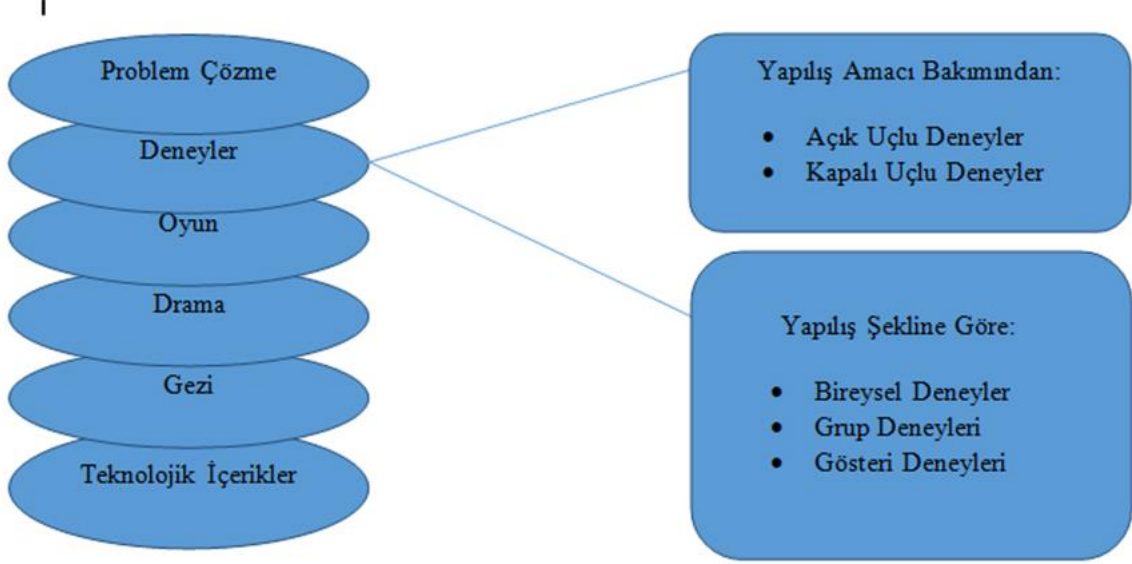
6. ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİ FEN EĞİTİM İÇERİKLERİ VE BİLİŞSEL GELİŞİME ETKİSİ

Erken çocukluk eğitiminde çocukların birden fazla gelişim alanına katkısı bulunan fen eğitiminin önemi yadsınamaz bir gerçektir. Fen içeriklerinin uygun yöntem ve tekniklerle sunulması da fen eğitiminin içeriği kadar önemlidir (Şahin, Yıldırım, Sürmeli ve Güven, 2018). Doğru içerik yanlış yöntemle uygulandığında çocuklar üzerinde olumsuz bir fen algısı oluşturabilir. Tam tersi de mümkündür, kötü bir içerik iyi bir yöntem ve teknikle sunulduğunda çocuklarda olumlu bir fen algısı oluşturabilir (Güneş, 2018). Bu bakımdan değerlendirildiğinde fen eğitiminde çocukların öğrenme düzeyleri ile gelişim özelliklerine uygun yöntem ve tekniğin seçilmesi çok önemlidir. Özpır Mantaş, (2018) okul öncesi dönem çocuklarının içeriği öğrenmesini kolaylaştıracak etmenleri şu şekilde ifade etmişlerdir:

- Öğrenme için güdülenmesi,
- Birden fazla duyuya hitap etmesi,
- Zengin çevresel uyarıcılar içermesi,
- Bilinenden bilinmeyene doğru planlanması,
- Somut gerçeklikten soyut ifadelerle doğru bir yol izlenmesi,
- Yakın çevreden başlayarak daha geniş çevreye doğru planlanması,
- Gözlem yapabilme imkanı sağlaması,
- Çocukların düşüncelerini ifade edebilecekleri özgür ortamları oluşturması,
- Gerçek yaşamda da kullanılacak beceriler içermesi,
- Öğretmen ya da yetişkin rehberliğine uygun olması,
- Çocuklara çıkarımlarını deneme fırsatı vermesi,
- Çocukların öğrenmelerini kendilerinin yapılandırılması sağlaması.

İçeriğin bu maddeler göz önünde bulundurularak hazırlanması ve sunulması çocukların öğrenmelerini kolaylaştırırken kalıcılığı da artıracaktır (Ültay ve Ültay, 2022). Erken çocukluk eğitimi içerisinde uygulanan fen etkinliklerinde kullanılan birçok yöntem ve teknik bulunmaktadır. Bu çalışmada alanyazında en fazla kullanılan ve çocukların bilişsel gelişimine katkısı olduğu düşünülen; problem çözme, deney, oyun, drama, gezi ve teknolojik içerikler yöntem ve teknikler olarak ilerleyen bölümlerde ele alınmıştır.

7. FEN EĞİTİMİNDE UYGULANAN YÖNTEM TEKNİKLER VE BİLİŞSEL GELİŞİME ETKİSİ

7.1. Problem Çözme

Problem çözme, öğrencinin aktif katılımı sağlayan modern yöntem ve tekniklerin temelinde bulunan bir yaklaşımdır. Bu süreç, bir konuda karşımıza çıkan sorunun çözümü için bilimsel süreç becerilerini kullanarak problemi ortadan kaldırma olarak ifade edilebilir (Şahin, Güven ve Yurdatapan, 2011). Okul öncesi eğitim çağındaki çocuklara doğrudan öğretim uygulamak yerine onlara bilimsel süreç becerileri olan, problemi fark etme, çözüm önerisi oluşturma, deneme, sonuçları analiz etme gibi bilişsel süreç becerilerini öğretmek gerekmektedir (Karabulutlu, 2018). Böylece çocuklar karşılaştıkları olaylar karşısında sistematik düşünme becerisi kazanmış olacaklardır.

Bilgiyi öğrenmek kadar bilginin nerede ve nasıl kullanılacağını öğrenmek de öğretmenin rehberliğinde, öğrencinin kendi yapılandırmasıyla oluşur. Problem çözme becerisinin kazanılması için öğretmenin; öğrencinin gelişim düzeyine uygun problem seçmesi, problem durumunu öğrenciye fark ettirmesi, öğrencinin ihtiyaç duyabileceği çevreyi önceden yapılandırması, yeteri kadar süre tanıması, öğrencilere rehberlik etmesi, öğrencilerin çözümlerini denemesine fırsat vermesi ve çocukların gelişimlerine göre bir sonraki problem durumunu tasarlaması gerekmektedir (Alisinanoğlu ve ark., 2017; Buldu, 2020).

Problem çözme becerisi çocukların bilişsel gelişimlerini destekler, çocuklar kendi öğrenmelerini kendileri yapılandırır, ortaya çıkabilecek durumları önceden fark edebilirler, sorumluluk alabilirler, kolay vazgeçmezler ve denemekten çekinmezler, böylece çocukların olumlu öz yeterlilik algıları desteklenebilir (Karamustafaoğlu ve Uluçınar Sağır, 2021; Yıldız, 2019).

7.2. Deney

Deney, öğrencilerin, dokunarak, koklayarak, düşünerek, fikir yürüterek, sınıyarak yani yaparak yaşayarak öğrendikleri bir süreçtir (Önal ve Sarıbaş, 2019). Öğretmen bu süreçte içerikle ilgili, öğrencilere soyut gelebilecek tüm kavramları ve olayları somutlaştırarak öğrenciler için anlaşılır kılmalıdır. Örneğin, bir ağacın nasıl oluştuğunu hikaye etmek yerine tohum çimlendirme deneyi ile çocuklara bunu deneyimlemelerini sağlamak bilginin kalıcılığı için daha uygundur.

Deneyde kullanılacak tüm malzemeler kolay ulaşılabilen, basit ve çocuklara zarar vermeyecek türde seçilmelidir (Önal ve Sarıbaş, 2019; Ünal ve Aral, 2014; Yıldız, 2019). Okul öncesi sınıflarında deney

yapılabilmesi için laboratuvara ihtiyaç yoktur; sınıf, okul, bahçe ve yakın çevre gibi sınıf dışı ortamlar da laboratuvar olarak kullanılabilir.

Günümüzde deneyler, klasik öğretim süreçlerini aşarak çocuklar için çevreye karşı duyarlı olma, dikkat gelişimi, bir işi başlatma ve bitirme sorumluluğu, üst düzey zihinsel gelişimi destekleme, merak duygusunun gelişimi, sorumluluk alma ve başkalarının fikirlerine saygı duyma gibi davranışların gelişiminde etkili olacak şekilde evrilmiştir (Duschl, Schweingruber, ve Shouse, 2007). Deneyler yapılış amacı ve yapılış şekli bakımından değişiklik göstermektedir (Karabulutlu, 2018). Bunlar:

7.2.1. Yapılış Amacı Bakımından Deneyler

7.2.1.1. Açık Uçlu Deneyler

Öğretmen tarafından sadece problem durumunun ortaya atıldığı, her öğrencinin kendi çözüm yoluna kendi deneyimleri ile ulaştığı deneylerdir. Öğretmen süreç içerisinde sorularıyla rehberlik görevi görür. Öğrencinin sonuca ulaşmak için bilimsel süreç becerilerini kullanarak bilim insanı gibi çalışması gerekmektedir (Karabulutlu, 2018; Önal ve Sarıbaş, 2019; Ünal ve Aral, 2014; Yıldız, 2019).

7.2.1.2. Kapalı Uçlu Deneyler

Öğretmenin ya da öğrencinin sonuçtan haberdar olduğu deneylerdir. Buradaki amaç var olan bilginin somut yaşantı yoluyla kalıcılığını artırmaktır. Öğretmen süreçte sorularıyla öğrenciyi yönlendirerek cevaba ulaşmasını sağlar ve süreç sonunda ortaya çıkması beklenen muhtemel durumu önceden açıklayarak öğrenciyi haberdar eder. Öğrencinin sonuca ulaşabilmesi için kendisine verilen talimatlara uygun hareket etmesi gerekmektedir (Baldu, 2019; Karabulutlu, 2018; Önal ve Sarıbaş, 2019).

7.2.2. Yapılış Şekline Göre Deneyler

7.2.2.1. Bireysel Deneyler

Tek kişinin organize ederek yürütebileceği deneylerdir. İmkanlar ölçüsünde öğrenci sayısınınca deney düzeneği hazırlanmalı ve herkesin aynı anda deneye başlaması sağlanmalıdır. Böylece sonuçlar ve süreçler hakkında bilimsel tartışma ortamı oluşturularak öğrencilerin kendilerini ifade etmesi, hataları ve doğruları görebilmeleri sağlanmış olur. Her öğrenci için bir deney düzeneği oluşturulamıyorsa, öğrencilerin tek tek deneyebilecekleri düzenekler oluşturulmalıdır (Uludağ, 2017).

7.2.2.2. Grup Deneyleri

Kalabalık sınıflarda ve her öğrenci için deney düzeneğinin oluşturulamayacağı durumlarda öğrencilerin gruplar halinde ayrıştırılması ile yapılan deney türüdür. Öğrencilere iş birlikli çalışma ve birbirlerine saygı duyma davranışları kazandırılmış olur (Uyanık Balat ve Önkol; 2011).

7.2.2.3. Gösteri Deneyleri

Öğrenci sayısının çok, deney düzeneğinin bir tane olduğu veya tehlikeli içeriğe sahip olan çalışmalarda öğrencilerin seyirci kalması istenerek öğretmen tarafından deney yürütülür. Süreç sonunda öğrencilerin fikir ve görüşleri alınır.

Deney çalışmalarında tüm amaç çocuğun bilimsel süreç becerilerini kavrayarak içselleştirmesi ve bilime karşı olumlu algı oluşturmasının sağlanmasıdır (Baldu, 2019; Ünal ve Aral, 2014)

7.3. Oyun

Oyun çocuğun öğrendiklerini deneyimleme fırsatı bulduğu, pratik ettiği bir uğraştır. Oyunlar sayesinde çocukların tek başlarına ve diğer çocuklarla birlikte yaşadıkları deneyimler çocuklara çok çeşitli günlük yaşam becerileri kazandırmaktadır (Karabulutlu, 2018; Yıldız, 2019).

Oyun etkinlikleri çocuklara sosyal yaşantılar içerisinde davranışlarını yapılandırma fırsatı sunduğundan dolayı, çocukların sosyal zekalarının ve problem çözme becerilerinin gelişimine olanak sağlarken fen etkinliklerinde öğretilen içeriğin oyunlaştırılması ile çocuk kalıcı öğrenmeler

sağlayabilir (Alisinanoğlu ve ark., 2017). Sıradan bir su taşıma oyunu ile çocuklar hacim ve ağırlık gibi kavramları somutlaştırma imkanı yakalamış olurlar. Burada önemli olan eğitimcinin fen etkinliğinde sunacağı içeriği oyunlaştırabilmesidir (Buldu, 2020).

7.4. Drama

Drama yöntemi, çocukların fen eğitiminde öğrenmesi gereken kavramları eğlenceli bir biçimde öğrenmesine olanak sağlamaktadır. Öğrenmenin içerisinde duygu ve düşünceleri hareketlerle birleştirdiğinden dolayı drama yöntemi öğrenmelerin kalıcılığını da arttırmaktadır (Uyanık Balat ve Önkol, 2011). Çocuklar için öğretmen tarafından hazırlanan fen etkinliklerinin dramaya uygun yöntem ve tekniklerle uygulanması gerekmektedir. Fen içeriklerinin drama yöntemiyle sunulması sayesinde çocuklar eğlenerek ve yaşayarak öğrenme fırsatı bulurlar.

Drama etkinlikleri sayesinde çocuklar yaşam içerisinde ortaya çıkmış problemlerin çözümüne yönelik sosyalleşerek deneyim elde ederler (Karamustafaoğlu ve Uluçınar Sağır, 2021). Kendisinin önce bir tohum olduğunu, arkadaşlarının su dökmesiyle birlikte yavaş yavaş büyüyen ağaç olduğunu canlandıran bir çocuk, ağaçların büyümesi ve yaşaması için gerekli olacak şeyleri hissederek öğrenir (Alisinanoğlu ve ark., 2017). Bu ve benzeri etkinlikler sayesinde çocuk başka canlıların ve nesnelerin yerine kendisini koyarak empatik düşünme becerisini ve sosyal zekasını geliştirmiş olur. Fen eğitiminde dramanın bir diğer faydası da soyut ve deneyimlenmesi tehlikeli veya mümkün olmayan olayların çocukların kendi davranışları ile ifade etmesi sayesinde eğitim içeriğini kendilerinin yapılandırmasına olanak sağlamasıdır (Önal ve Sarıbaş, 2019).

7.5. Gezi

Gezi yöntemi katılımcıların ilk elden bilgi edinmesine olanak sağlamaktadır. Bir kavramın ya da bilginin salt anlatımla öğretilmesi yerine doğrudan deneyimlenmesi, birden çok duyuyu harekete geçirdiğinden dolayı öğrenmelerin kalıcılığını yükseltmektedir (Yıldız, 2019). Geziler, çocuğun çevresinde bulunan tüm unsurlara karşı farkındalığını da arttırmaktadır. Çocukların öğrendiklerini hayat içerisinde deneyimleme ve sınama imkanı sağladığından dolayı davranışlarını düzenlemeleri için de bir fırsat oluşturmaktadır.

7.6. Teknolojik İçerikler

Günümüz dünyasında gelişen teknoloji çocukların dijital içeriklere sıkça maruz kalmasına neden olmaktadır. Klasik oyun anlayışının artık dijital içeriklere taşınmış olmasından dolayı çocuklar kendi oyunlarında kendi öğrenmelerini gerçekleştirmektedirler (Somwaeng, 2008; Yıldız ve Zengin, 2021) Okul öncesi dönem çocuklarının bilişsel gelişimi üzerine doğrudan etkisi olan dijital içerikler eğitim ortamlarında da eğitsel dijital içeriklerin gelişmesine yol açmıştır (Ocak, 2013).

STEM (Science (Fen), Technology (Teknoloji), Engineering (Mühendislik) ve Mathematics (Matematik) eğitimlerinin de yaygınlaşması ile birlikte çocuklar fen eğitiminde eğlenceli içeriklere sıkça karşılaşmakta ve böylece klasik fen eğitim yöntemleri yerine alternatif eğitim yöntemleri oluşmaktadır (Finkelstein, 2020; Macdonald vd., 2020; Ültay ve Ültay, 2020). Fen eğitimi için sınıf içerisinde malzeme eksikliği, öğrenci sayısının fazlalığı veya çevresel imkanların elverişsiz olduğu durumlarda dijital içeriklerle deneyler ve geziler yapılabilmektedir (Yıldız ve Zengin, 2021). Çocukların sevdiği kahramanların veya figürlerin, rengarenk içeriklerin ve keyifli müziklerin kullanıldığı dijital içerikler çocukların ilgisini oldukça çekmektedir. Bu tip dijital içerikler çocukların fen eğitimine yönelik olumlu algı oluşturmalarını sağlamaktadır.

Eğitimin değerlendirilmesi aşamasında çocuklara sıkıcı gelebilen soru cevap, yazı ve çizim çalışmalarını yerine değerlendirme unsurlarını içeren dijital içerikler kullanılabilir. Çocuklar kendi istekleriyle değerlendirme sürecine keyifle katılacaklarından dolayı değerlendirme süreci çocuklar ve eğitimciler açısından klasik yöntemlere göre daha rahat ve eğlenceli geçebilir (Karabulutlu, 2018; Macdonald ve ark., 2020).

Yıldız'a göre (2019), dijital içeriklerin anında geri dönüt verebilecek yapay zekaya sahip olmalarından dolayı çocuklar yetişkin denetimine gerek kalmadan kendi öğrenmelerini yapılandırabilirler. Ancak dijital içeriklerin kullanımında öğretmenlerin ve ailelerin, çocukların kötü bir içeriğe denk gelmemesi için gerekli tedbirleri almaları gerekmektedir (Govindarajan, 2019).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Fen eğitimi okul öncesi öğretmenleri tarafından uygulanması ve gerekli materyale ulaşılması açısından zor olarak görülmektedir ve bundan kaynaklı öğretmenler fen eğitimine yönelik olumsuz bir tutum sergilemektedir. Bu algıyı ortadan kaldıracak bir fen eğitim programının hazırlanması, öğretmenlere rehberlik etmesi bakımından önemlidir. Neyi nasıl yapmaları gerektiği konusunda rehberlik eden bir program öğretmenlerin derse olan tutumlarını, öz güvenlerini, süreç hakimiyetini de olumlu etkileyecektir (O'Connor vd., 2021). Öğretmen üzerinde olumlu etki oluşturan bu durum öğrenciyi de etkileyecektir. Öğretmenin konuya hakimiyeti ve özgüveni yerinde olduğunda öğrencilerin ihtiyaçlarına göre eğitim planlanacaktır.

Fen eğitimi içerisinde kullanacak malzemelerin temini ve köşelerin oluşturulması için okullara maddi destekler sağlanmalıdır. Öğretmenler bilişsel gelişimi destekleyecek fen süreçlerini tasarlarken öğrencilerinin kullanabileceği malzemelere sorunsuz ulaşabilecekleri bir ortam oluşturmak istemektedir. Çocukların gelişimsel özelliklerine ve ilgilerine göre seçilmiş olan materyaller onların bilime karşı olumlu tutumlarını destekler.

Fen eğitim materyallerinin seçiminde köşelerde kullanılacak malzemeler kadar dijital içeriklerin olduğu donatım malzemelerinin bulundurulması da önemlidir. Böylece öğretmenler sınıf ortamında gerçekleştirilmesi imkansız olan fen çalışmalarını dijital içeriklerle öğrencilerine sunabilirler. Bu planlamalarda önemli olan çocuğun anlayabileceği dilde, yaşlarına uygun eğitim materyallerinin ve dijital içeriklerin seçilmesidir.

Okul öncesi öğrencilerine yönelik fen eğitimi ile ilgili yöntem ve teknik seçimi de çok önemlidir. Yanlış bir yöntemle en iyi konunun sunumu çocuklar üzerinde olumsuz etki yaratabilir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde yöntem ve tekniğin içeriğe uygunluğu, öğrenciyeye uygunluğu ve imkanların elverişliliği birlikte düşünülmelidir. Öğretmenlerin fen içeriğini farklı öğretim yöntem ve teknikleri ile çocuklara sunmaları, çocukların bilime olan bakış açısını da değiştirip geliştirecektir. Ayrıca fen eğitiminde kullanılan yöntem ve tekniklerin öğrenmenin kalıcılığına etkisi de çeşitlilik gösterdiğinden dolayı içeriğe uygun yöntemin seçimi önemli görülmektedir.

Fen eğitimi; öğrencileri düşünmeye, analiz etmeye, sınamaya, değerlendirmeye, yeni bilgiler ve davranışlar oluşturmaya teşvik ettiğinden dolayı her gelişim alanı için, özellikle de bilişsel gelişim için önemli bulunmaktadır. Okul öncesi fen eğitiminde kullanılacak farklı yöntem teknikler farklı bilişsel becerileri destekleyeceğinden dolayı öğretmenlerin fen eğitimini farklı içerik ve materyallerle çeşitlendirmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, D. ve Akpınar, B. C. (2018). Okul öncesi eğitiminde fen eğitimi temelinde gerçekleştirilen STEM uygulamalarının öğrenci, öğretmen ve veli açısından değerlendirilmesi. *Yaşadıkça Eğitim*, 32(1), 1-26. <https://www.researchgate.net/publication/327473916> adresinden edinilmiştir.
- Aksüt, P. (2015). *5-6 yaş okul öncesi çocuklarına problem çözme becerisinin kazandırılmasında etkinlik temelli fen öğretim uygulamalarının etkisinin incelenmesi* (Doktora tezi). Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezinden Edinilmiştir. (Tez no: 415916)
- Alabay, E. (2013). *Sciencestart!™ destekli fen eğitim programının 60-72 aylık çocukların bilimsel süreç becerilerine ve bilimsel tutuma güvenme ve yönelime etkisi* (Doktora tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez no: 331782)

- Alabay, E. (2019). Erken çocukluk eğitiminde fen programları. B. Akman, G. Uyanık Balat ve T. G. Yıldız (Ed.), *Erken çocukluk eğitiminde fen eğitimi* içinde (s. 323-347). (7. Baskı) [e-kitap sürümü].
<https://www.surelikitap.com.tr/ww/webviewer.php?doc=54203> adresinden edinilmiştir.
- Alisinanoğlu, F., Özbey, S. ve Kahveci, G. (Ed.), (2017). *Okul öncesinde fen eğitimi* (4. baskı) [e kitap]. Pegem Akademi
- Aydın, R. (2021). *Okul öncesi fen eğitiminde drama ve kukla uygulamalarının öğrenmenin kalıcılığına etkisi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez no: 662843)
- Babaroğlu, A. ve Metwalley Okur, E. (2018). Erken çocukluk döneminde fen eğitimin ilişkin okul öncesi öğretmenlerinin görüşleri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 125-147.
[doi:http://dx.doi.org/10.17218/hititsosbil.389149](http://dx.doi.org/10.17218/hititsosbil.389149)
- Bacanlı, H. (2002). *Gelişim ve öğrenme* (1. Baskı). Nobel Yayınları
- Bakioğlu, B. ve Karamustafaoglu, O. (2022). Erken çocuklukta fen eğitimi dersinin çeşitli değişkenlere göre etkililiğinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (61), 250-265.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/mauefd/issue/68192/981407>
- Basit, O. (2020). *Türkiye'de yapılan okul öncesi dönem çocuklarının gelişim alanlarını destekleyici çalışmaların incelenmesi: bir meta analiz çalışması* (Doktora tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez no: 651105)
- Beatty, A. (Ed.). (2005). *Mathematical and Scientific Development in Early Childhood: A Workshop Summary*. The National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/11178>
- Buldu, E. (2020). Erken çocukluk eğitimi fen eğitiminde yöntem ve teknikler. G. Uludağ, (Ed.), *Erken çocukluk döneminde fen eğitimi - "Çocuğun keşif yolculuğu"* içinde (s. 168-198). (1. basım) [e-kitap sürümü].
<https://www.nobelyayin.com/ekitap/?sayfa=oku&x=AOP5fp09wg1hG6b&tx=q19H83hAOeogJXuyFO1YwxcPrbk6CG6p38Rj5T7tUmz4v5LBD> adresinden edinilmiştir.
- Campbell, C., Jobling, W., ve Howitt, C. (2015). *Science in early childhood* (2. baskı). Birleşik Krallık: Cambridge University Press.
- Coffin, T. B. (2012). *Science education in the early childhood & special education setting: An analysis of science education across lake washington, bellevue & seattle school districts* (Master Theses). Proquest Dissertation and Theses 'den edinilmiştir. (Order No.1515880)
- Çalışandemir, F. ve Bayhan, P. (2011). Anasınıfı çocuklarının çoklu zeka alanlarının gelişimine deney yöntemiyle verilen eğitimin etkisinin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(21), 18-207. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mauefd/issue/19394/205991>
- Çeçen A. R. (2000). Vygotsky'nin sosyokültürel perspektifi ışığında bilişsel gelişime katkıları, *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 21-25.
- Dağlı, H. (2014). *Okul öncesi eğitim kurumlarında uygulanan fen eğitiminin içeriği konusunda öğretmen görüşlerinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez no: 356660)
- Davis, E. A., ve Stephens, A. (Ed.). (2022). *Science and engineering in preschool through elementary grades: The brilliance of children and the strengths of educators*. The National Academies Press.
<https://doi.org/10.17226/26215>
- Dilekman, M. (2008). Etkili eğitim için etkili öğretmenlik. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 213-221. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/32120> adresinden edinilmiştir.
- Dubosarsky, M. D. (2011). *Science in the eyes of preschool children: Findings from an innovative research tool* (Doctoral dissertation). Proquest Dissertation and Theses'den edinilmiştir. (Order No. 3474742)
- Duschl, R. A., Schweingruber, H. A., ve Shouse, A. W. (Ed.). (2007). *Taking science to school: Learning and teaching science in grades K-8*. The National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/11625>
- Elibol, F. (2018). 0-36 aylık çocuklarda bilişsel gelişim. Ünüvar P, (Ed.), *Bebeklik döneminde gelişim ve eğitim* içinde (s. 150-172). Anı Yayıncılık
- Fender, J. G. (2004). *Collaborative scientific reasoning: How parents support development and facilitate transfer of a scientific -reasoning strategy* (Doctoral dissertation). Proquest Dissertation and Theses'den edinilmiştir. (Order No. 3158766)
- Finkelstein, E. (2020). *The effects of STEM-based activities and literacy practices on early childhood-aged student's science content understandings* (Master Theses). Proquest Dissertation and Theses'den edinilmiştir. (Order No. 28262525)
- Gardiner, H. W. ve Gander, M. J. (2010). *Çocuk ve ergen gelişimi*. (A. Dönmez, B. Onur ve N. Çelen, Çev.) İmge Kitabevi Yayınları.

- Girshin, R. Z., ve Nathan, R. (2021). How to enhance creativity and inquiry-based science education in early childhood-robotic moon settlement project. *Creative Education Journal*, 12(11), 2485-2504. doi: 10.4236/ce.2021.1211186
- Govindarajan, M. (2019). *Families that code together learn together: Exploring family oriented programming in early childhood with ScratchJr and KIBO robotics* (Doctoral dissertation). Proquest Dissertation and Theses 'den edinilmiştir. (Order No.13865161)
- Gültekin, M. (2020). Değişen toplumda eğitim ve öğretmen nitelikleri. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 10(1): 654-700 doi: 10.18039/ajesi.682130
- Güneş, G. (2018). Okul öncesi fen ve doğa eğitimi araştırmalarına ilişkin bir tarama çalışması: Türkiye örneği. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 2(1), 33-67. doi: 10.24130/eccd-jecs.196720182150
- Gürler, P. (2021). *Okul öncesi öğretmenlerinin fen eğitiminde deney yönteminin kullanımına ilişkin görüş ve uygulamaları* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez no: 683096)
- Karabulutlu, L. (2018). *Okul öncesi fen eğitiminde analogilerin ve bilgisayar destekli eğitimin akademik başarı açısından değerlendirilmesi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez no: 519638)
- Karamustafaoglu, S. ve Uluçınar Sağır, Ş. (2021). Erken çocukluk döneminde kullanılan yöntem ve teknikler. H. Ş. Ayvacı ve S. Ünal, (Ed.), *Kuramdan uygulamaya erken çocuklukta fen eğitimi* içinde (s. 203-258). Ankara: Pegem Akademi
- Kıldan, O. ve Pektaş, M. (2009). Erken çocukluk döneminde Fen ve Doğa ile ilgili konuların öğretilmesinde okulöncesi öğretmenlerinin görüşlerinin belirlenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(1), 113-127. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefad/issue/59520/855974>
- Kızıltepe, Z. (2002). İyi ve etkili öğretmen. *Eğitim ve Bilim*, 27(126), 10-14. <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5137> adresinden edinilmiştir
- Kol, S. (2011). Erken çocuklukta bilişsel gelişim ve dil gelişimi. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(21), 1-21. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sakaefd/issue/11217/133954> adresinden edinilmiştir.
- Küçükturan, G. (2021). Erken çocukluk döneminde fen eğitimi ve öğretmenin rolü. H.Ş. Ayvacı ve S. Ünal (Ed.), *Kuramdan uygulamaya erken çocuklukta fen eğitimi* içinde (s. 57-61). (2. baskı) [e-kitap sürümü]. <https://www.surelikitap.com.tr/ww/webviewer.php?doc=91098> adresinden edinilmiştir.
- Konstantinos, R. (2017). Early childhood science education: State of the art and perspectives. *Journal of Baltic Science Education*, 16(3), 284-288. <https://www.researchgate.net/publication/317784579>
- Lichene, C. (2019). Promoting science education in early childhood: a research in. *European early Childhood Education Research Journal*, 27(3), 397-408. doi:10.1080/1350293x.2019.1600809
- MacDonald, A., Huser, C., Sikder, S., ve Danaia, L. (2020). Effective early childhood STEM education: Findings from the little. *Early Childhood Education Journal*, 49(453), 353-363. <https://doi.org/10.1007/s10643-019-01004-9>
- MariEGAARD, S., Seidelin, L. D., ve Bruun, J. (2021). Identification of positions in literature using. *International Journal of Research & Method in Education*, 1-17. doi:10.1080/1743727x.2022.2035351
- Milli Eğitim Bakanlığı [MEB], (2013). *Okul öncesi eğitim programı*. Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü. <https://tegm.meb.gov.tr/dosya/okuloncesi/ooproram.pdf> Adresinden erişilmiştir.
- Mostert, R. (2018). *Teachers' awareness of grade R children's science process skills* (Master Theses). Proquest Dissertation and Theses 'den edinilmiştir. (Order No. 28284071)
- Nicolopoulou, A. (2004). Oyun, bilişsel gelişim ve toplumsal dünya: piaget, vygotsky ve sonrası. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 37(2), 137-169. Doi:10.1501/Egifak_0000000100
- Ocak, M. A., (2013). Eğitsel dijital oyunların eğitimde kullanımı. Ocak, M. A. (Ed.), *Eğitsel dijital oyunlar: Kuram, tasarım ve uygulama* içinde (s. 54-55). Ankara: Pegem Akademi
- O'Connor, G., Fragkiadaki, G., Fleer, M., ve Rai, P. (2021). Early childhood science education from 0 to 6: a literature review. *Education Sciences*, 11(4), 1-24. doi: 10.3390/educsci11400178
- Orhan, A. T. (2019). Okul öncesi öğretmenlerinin okullarındaki fen merkezine ve fen eğitimine yönelik bakış açıları. *Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 91-101. doi:10.30855/gjes.2019.05.01.005
- Önal, T. K. ve Sarıbaş, D. (2019). Okul öncesi dönemde fen eğitimi ve önemi. *Karamanoğlu Mehmetbey Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 109-118. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ukmead/issue/51468/650391>
- Özpir Mantaş, H. C. (2018). *Okul öncesi fen eğitimi: bir içerik analizi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez no: 530211)

- Reuter, J. M. (2017). *Classroom preschool science learning: the learner, instructional tools, and peer-learning assignments* (Doctoral dissertation). Proquest Dissertation and Theses'den edinilmiştir. (Order No. 10753134)
- Sağirekmekçi, H. (2016). "Tahmin-gözlem-açıklama" (tga) stratejisine dayalı fen ve doğa etkinliklerinin, okul öncesi öğrencilerinin bilimsel süreç becerilerine ve bilişsel alan yeteneklerine etkisi (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez no: 425962)
- Senemoğlu, N. (2018). *Gelişim, öğrenme ve öğretim: Kuramdan uygulamaya* (25.baskı). Yargı Yayınevi.
- Snow, E. C., ve Van Hamel, S. B. (Ed.). (2008). *Early childhood assessment: Why, what, and how*. The National Academies Press. <https://doi.org/10.17226/12446>.
- Smith, A. M. (2008). *Social construction of physical knowledge of shadows: A study of five preoperational children's perceptions, collaborative experiences, and activities across knowledge domains* (Doctoral dissertation). Proquest Dissertation and Theses'den edinilmiştir. (Order No. 3351293)
- Solso, R. L., Maclin, M. K. ve Maclin, O. H. (2018). *Bilişsel psikoloji*. (A. Ayçiçeği Dinn, Çev.). Bilge Kültür Sanat.
- Somwaeng, A. (2019). Developing early childhood students' creative thinking ability in STEM education. *Journal of Physics: Conference Series*, 1835(1), 1-5. doi:10.1088/1742-6596/1835/1/012009
- Şahin, F., Güven, İ. ve Yurdatapan, M. (2011). Proje tabanlı eğitim uygulamalarının okul öncesi çocuklarında bilimsel süreç becerilerinin gelişimine etkisi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(33), 157-176. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/maruaebd/issue/358/1982> Adresinden edinilmiştir.
- Ültay, E. ve Ültay, N. (2022). The REACT strategy in early childhood education: Teaching geometric shapes by "Pastry Kuki". *Studies in Educational Research and Development*, 6(2), 127-139. <http://serd.artvin.edu.tr/en/download/article-file/2723910>
- Ültay, N. ve Ültay, E. (2020). A comparative investigation of the views of preschool teachers and teacher candidates about STEM. *Journal of Science Learning*, 3(2), 67-78. doi: 10.17509/jsl.v3i2.20796
- Uludağ, G. (2017). *Okul dışı öğrenme ortamlarının fen eğitiminde kullanılmasının okul öncesi dönemdeki çocukların bilimsel süre. Becerilerine etkisi* (Doktora tezi). Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezinden Edinilmiştir. (Tez no: 484098)
- Uludağ, G. ve Erkan, N. S. (2020). Erken çocukluk eğitiminde fen eğitimi ve önemi. G. Uludağ, (Ed.), *Erken çocukluk döneminde fen eğitimi - "Çocuğun keşif yolculuğu"* içinde (s. 2-29). (1.basım) [e-kitap sürümü]. <https://www.nobelyayin.com/ekitap/?sayfa=oku&x=AOP5fp09wg1hG6b&tx=q19H83hA0eogJXuyFO1YwcxPrbk6CG6p38Rj5T7tUmz4v5LBD> adresinden edinilmiştir.
1. Uyanık Balat, G. ve Arslan Çiftçi, H. (2019). Erken çocukluk döneminde fen eğitimi ve önemi. B. Akman, G.Uyanık Balat ve T. Güler Yıldız (Ed.), *Erken çocukluk döneminde fen Eğitimi* içinde (s. 1-19). (7. Baskı) [e-kitap sürümü]. <https://www.surelikitap.com.tr/ww/webviewer.php?doc=54203> adresinden edinilmiştir.
- Uyanık Balat, G. ve Önkol, L. (2011). Okul Öncesi Dönemde Fen Eğitimi Öğretim Yöntemleri. Akman, B., Uyanık Balat, G. ve Güler, T. (Ed.), *Okul Öncesi Dönemde Fen Eğitimi* içinde (90-129). Pegem Yayıncılık
- Ünal, M. (2019). Erken çocukluk eğitiminde fen programları. B. Akman, G. Uyanık Balat, ve T. G.Yıldız (Ed.), *Erken çocukluk eğitiminde fen eğitimi* içinde (s. 291-301). (7. Baskı) [e-kitap sürümü]. <https://www.surelikitap.com.tr/ww/webviewer.php?doc=54203> adresinden edinilmiştir.
- Ünal, M. ve Aksüt, P. (2021). 4-6 yaş çocuklarına etkinlik temelli STEM eğitiminin bilimsel süreç becerilerine etkisinin incelenmesi. *Erken Çocukluk Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 109-134. doi: 10.24130/eccd-jecs.1967202151290
- Ünal, M. ve Aral, N. (2014). Deney yöntemine dayalı eğitim programı'nın 6 yaş çocuklarının problem çözme becerilerine etkisinin incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 39(176), 279-291. doi: <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2014.3592>
- Yazgan İnanç, B., Bilgin, M. ve Kılıç Atıcı, M. (Ed.). (2015). *Gelişim psikolojisi* (17. baskı). Pegem Akademi.
- Yıldız, S. (2013). Okul öncesi eğitimin zorunlu eğitim kapsamına alınmasına ilişkin öğretmen ve yönetici görüşleri (Yüksek lisans tezi). Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezinden Edinilmiştir. (Tez no: 357577)
- Yıldız, S. (2019). *Dijital ve sınıf içi eğitsel oyunlarla gerçekleştirilen fen eğitiminin okul öncesi öğrencilerinin bilimsel süreç becerilerine ve bilişsel gelişim düzeylerine etkisi* (Yüksek lisans tezi).Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez no: 551041)
- Yıldız, S. ve Zengin, R. (2021). Dijital ve sınıf içi eğitsel oyunlarla gerçekleştirilen Fen eğitiminin okul öncesi öğrencilerinin bilişsel gelişim düzeylerine etkisi. *AKEV Akademi Dergisi*, (86), 497-512. <https://app.trdizin.gov.tr/publication/paper/detail/TkRZek5EUXhNUT09>

Atf için / for cited: Kiroğlu Arslan, I. vd. (2023). Başarılı Yöneticiliğin Niteliklerinden Biri Olarak Yaratıcılık: Sağlıkta Yönetici Adayları. Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey, Yıl: 5, Sayı: 11, Nisan 2023, s.67-79.

BAŞARILI YÖNETİCİLİĞİN NİTELİKLERİNDEN BİRİ OLARAK YARATICILIK: SAĞLIKTA YÖNETİCİ ADAYLARI

Işıl KIROĞLU ARSLAN* Canan KILIÇ** Ebru SAMSA*** Fatma TARHAN****

ÖZET

Günümüzde tüm alanlarda iş süreçlerinin bir parçası haline gelen yaratıcılık, doğrudan insan hayatı üzerine hizmet veren sağlık sektöründe çalışanların, problemler karşısında hızlı ve etkili çözümler üretebilmeleri için sahip olmaları gereken bir yetkinliktir. Bu çalışma ile sağlık örgütlerinde özellikle idari pozisyonlarda çalışmaya aday olan Sağlık Yönetimi bölümü öğrencilerinin yaratıcılık düzeylerinin bazı değişkenlere (cinsiyet, sağlık alanında staj/uygulama deneyimi ve yaratıcılığı kullanma sıklığı, vb.) göre farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada tanımlayıcı araştırma modeli ve veri toplamak üzere anket tekniği kullanılmıştır. Araştırma verisi Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki üniversitelerde Sağlık Yönetimi bölümünde okuyup staj veya uygulama amaçlı hastanede görev almış olan öğrencilere Khatena-Torrance Yaratıcı Algılama Envanteri'nin uygulanması ile toplanmıştır. Araştırmanın bulgularına göre öğrencilerin yaratıcılıklarını kendi algılarına göre değerlendirdiği ve yaratıcılığı kullanma sıklığına göre farklılık arandığı hipotezler destek bulmuştur. Öte yandan cinsiyet, medeni durum, iş deneyimi, değişim konusundaki tercihi, sağlık alanında staj/uygulama deneyimi ve iş deneyimi süresi grupları bağlamında yaratıcılık düzeyinde anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Sonuç olarak, sağlık örgütlerinde yönetim görevlerinde bulunan bireylere yaratıcılığı daha sık kullanma fırsatı sunulması ve hatta Sağlık Yönetimi bölümlerinde yaratıcılık düzeylerini geliştirecek derslerin müfredatlara eklenmesi yerinde olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yaratıcılık, Sağlık Yönetimi, Khatena-Torrance Yaratıcı Algılama Envanteri.

JEL Sınıflandırma Kodları: I11, J24, O15.

CREATIVITY AS ONE OF THE QUALIFICATIONS OF SUCCESSFUL MANAGEMENT: MANAGEMENT CANDIDATES IN HEALTH

ABSTRACT

Creativity, which has become a part of business processes in all areas today, is a competency that employees in the health sector, which directly serves on human life, must have in order to produce fast and effective solutions to problems. With this study, it is aimed to examine whether the creativity levels of the students of the Health Management department, who are candidates for working in health organizations, especially in administrative positions, differ according to some variables (gender, internship experience in the field of health and frequency of using creativity, etc.). In the study, a descriptive research model and a questionnaire technique were used to collect data. The research data were collected by applying the Khatena-Torrance Creative Perception Inventory

* Ardahan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Dr.Öğr.Üyesi, isilkiroglu@ardahan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1122-4582

** Ardahan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Yönetimi ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi, canan_7539@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1074-0830

*** Ardahan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Yönetimi ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi, ebru-samsa@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3377-6118

**** Ardahan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Yönetimi ABD, Yüksek Lisans Öğrencisi, trhn.712@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5524-6345

to the students who studied in the Department of Health Management at universities in the Eastern and Southeastern Anatolia Region and worked in hospitals for internship or practice purposes. According to the findings, the hypotheses that students evaluate their creativity according to their own perceptions and search for differences according to the frequency of using creativity were supported. On the other hand, no significant difference was found in the level of creativity in terms of gender, marital status, work experience, preference for change, internship/practice experience in the field of health, and duration of work experience. As a result, it would be appropriate to provide individuals who are in management positions in health organizations with the opportunity to use creativity more frequently, and to add creativity courses to the curriculum in Health Management departments to improve their creativity levels.

Keywords: Creativity, Health Management, Khatena-Torrance Creative Perception Inventory.

JEL Classification Codes: I11, J24, O15.

GİRİŞ

Hawthorne araştırmaları ile birlikte örgütlerde asıl işi yapanların makineler değil insanlar olduğu gerçeği netleşmiş ve çalışanların önemi artmıştır (Hassard, 2012; Uslu, 2021). Özellikle hizmet sektöründe şekillenen iç müşteri kavramıyla önce çalışanların gelişimine yatırım yapmak ve kendilerini ortaya koymalarına fırsat tanımak, başarılı örgütlerin önceliği haline gelmiştir. Yaratıcılıklarını kullanarak örgütün gelişimine katkı sağlamak, çalışanlar açısından kendilerini ortaya koymakla eşdeğer kabul edilmektedir (Yıldırım, 2007). Sağlık hizmeti sunucuları ve hizmetten yararlananlar için optimum fayda sağlamak amacıyla hizmet memnuniyetinin en iyi seviyeye çıkarılması noktasında hizmeti sunanların işlerine yaratıcılıklarını katmaları önem arz etmektedir. Bireylerin entelektüel yapısının gelişimi, hangi iş kolunda olursa olsun, günümüz örgütleri tarafından aranan önemli bir özelliktir (Yeloğlu, 2007; Yıldırım, 2007). Bu yapı içerisinde yaratıcı düşünme ve problem çözme ise yaratıcı ve inovatif kapasitenin tartışıldığı günümüzde öne çıkan becerilerdir.

Yaratıcı düşünme yeteneği ile beraber bu yaratıcılığı iş ortamında kullanmak hem çalışan bireye hem de üyesi olduğu örgüte ciddi kazanımlar sağlamaktadır. Özellikle örgütler rekabet avantajı sağlamak üzere yaratıcı çalışanları bünyesinde barındırmaya daha çok dikkat etmektedirler. Yaratıcılığın kişiden kişiye farklılık gösteren, geniş yelpazeli bir düşünce ürünü olduğu bilinmektedir. Günlük yaşantı içerisinde problemleri çözmek, yaşantı akışını sürdürmek için bireyler içgüdüsel olarak düşünme aşamasında yaratıcılığı kullanmaktadırlar (Onur ve Zorlu, 2017). Yaratıcılık ile ilgili birçok tanım bulunmaktadır. Bu tanımların ortak noktaları; soruna karşı farkındalık, soruna ait seçenekler yaratmak, çözüme dair sorular geliştirmek, sorunu çok boyutlu ve her yönüyle değerlendirmek, farklı düşüncelerle yeni yaklaşımlar sağlamak olarak sıralanabilir (Karakuş, 2001). Bireylerin yaratıcılığını ortaya koyabilmesi ise yaratıcı bir örgüt kültürünün varlığına bağlıdır. Bu kültürün oluşmasında kritik rolü üstlenen, örgüt yöneticileridir. Taş'a (1999) göre örgütlerde yaratıcı bir kültürün oluşması ve gelişebilmesi; yeniliğe ve farklılığa açık olup bunları hızla uygulamaya geçirme arzusuna sahip, konu hakkında derin bilgisi olan ve çevresiyle bütünleşik hareket eden yöneticilere bağlıdır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Amabile ve diğerleri (1996) tarafından önerilmiş olan ve oldukça kabul gören bir tanıma göre yaratıcılık *tüm alanlarda yeni ve faydalı fikirlerin üretilmesidir*. Benzer bir tanıma göre ise yaratıcılık; üretmenin yanında birey ve grup seviyesinde ortak çaba göstermek suretiyle ortaya çıkarılan yeni ve faydalı düşünceler ve süreçlerdir (Shalley, Gilson ve Blum, 2000). Tüm durumlarda yaratıcılık, içinde öğrenme isteği, gözünde canlandırma, yeni bir şeyler oluşturma gibi öğeleri barındırır. Özden (2003)'e göre; akılcı düşünme kabiliyeti olan yaratıcılık, sosyal yaşamdan bilimsel çalışmalara kadar geniş bir çevreyi kapsayan bir davranış sürecidir. Yaratıcılık konusunda yapılan çalışmaların bir kısmı yaratıcılığın doğuştan geldiğini savunmakla birlikte büyük kısmı yaratıcılığın yaşam süresi içinde öğrenilebileceğini ve geliştirilebileceğini vurgulamaktadır. Yaratıcılık bireyi diğer bireylerden farklı

biçimde düşünmeye, yeni şeyler keşfetmeye ve bir nesnenin özelliklerini değiştirip diğerlerinin düşünemediği biçimde kullanmaya yönelen bir süreçtir (Çeltek, 2004; Ekiyor ve Arslantaş, 2015). Yaratıcı kişi, yeni çözüm yolları üreten ve özgün sentez yapabildir (San, 1979). Yaratıcı bireyler etrafında var olan herhangi bir sorunu fark etmekle kalmayıp sorunun çözülmesine yönelik çaba sarf eden ve sorumluluk üstlenen kişilerdir. Ayrıca bu kişilerde söz konusu sorunu çözmek üzere daha önce gündeme getirilmemiş çözüm yollarını kullanma kabiliyeti olduğu görülmüştür (Aslan, 2001b). Yaratıcı kişilik özelliğine sahip bireyler; merak, kısıtlılıklara karşı tahammül seviyesi düşük, kıvrak zekâ, geniş hayal gücü özellikleriyle problemler karşısında değişik ve bol alternatifli çözümler üretmektedirler (Onur ve Zorlu, 2017).

Yeşilyurt (2020)' a göre, yaratıcılığın olumlu çevre şartlarıyla geliştiği, olumsuz çevre şartlarında ise durağanlaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Yaratıcılık, aile, sosyal çevre, medya, okul vb. çevrelerde gelişmektedir. Dolayısıyla çalışanların yaratıcılıklarından dolayı ödüllendirildiği bir çevre buna oldukça uygundur. Ayrıca motivasyon yönetimi ile çalışanların ortak bir amaç etrafında birleştirilmesi ve daha verimli sonuçlar elde edilmesi mümkündür. Bu sonuçlardan biri ve en önemlisi yaratıcılığa yönelik gizli güçlerini kullanmaya teşvik etmektir (Öztürk ve Dündar, 2003). Bu da ancak örgütte var olan yönetim anlayışı ve örgüt kültürüne bağlıdır. Örgütlerin başarısının yöneticilerin yetkinliklerine bağlandığı günümüzde, birçok çalışma başarılı yöneticiliği yaratıcılık yeteneği ile ilişkilendirmektedir. Örneğin Hinterhuber ve Popp (1992) başarılı yöneticiliği, hiyerarşinin en aza indirildiği ve yaratıcılığın teşvik edildiği, çalışanların özgürce farklı fikirler ürettiği ve görüşlerini ortaya koyduğu, katılımcı felsefeye dayalı bir örgüt kültürünü var etmeye bağlamıştır. Smart (1999) üst düzey yöneticilerin 50 kritik yeteneğini araştırdığı çalışmada *stratejik ve analitik beceriler, esnek olabilme ve uyum sağlama, yargılama ve karar verme, iletişim kurabilme, ekip üyesi olabilme* gibi gerekli yönetsel yetkinliklerden birini *yaratıcılık* olarak açıklamıştır.

Alan yazında yaratıcılıkla ilgili farklı değişkenlerle bağlantılı olarak yapılan birçok çalışma mevcuttur. Bunlardan bazıları cinsiyet (Aygün, 2014; Gökmen, 2019; Güngör, 2007; Kalı, Keskinoglu ve İme, 2021; Yılmaz, 2019), mesleki deneyim (Oğan, 2021) ve deneyime açıklıktır (Çankaya, Yeşilyurt, Yörük ve Şanlı, 2012; Kaya, 1997; Rıza, 2000).

H1: Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerinin yaratıcılık düzeyleri cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H2: Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerinin yaratıcılık düzeyleri medeni duruma göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H3: Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerinin yaratıcılık düzeyleri iş deneyimine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H4: Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerinin yaratıcılık düzeyleri değişim konusundaki tercihlerine (deneyime açıklık) göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Ayrıca birçok çalışmada yaratıcılık ile farklı değişkenlerin ilişkisi de incelenmiştir (Bozça, 2019; Midilli, 2019). Midilli (2019) tarafından 7-10 yaş aralığında özel yetenekli çocuklara yönelik yapılan çalışmada yaş ve sınıf düzeylerinin arttıkça yaratıcılık düzeyinin de arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışma sonuçlarını bireyin bilgi ve tecrübe düzeyi arttıkça yaratıcı bakış açısının da arttığı şeklinde yorumlamak mümkündür. Benzer şekilde Bozça (2019) üniversite öğrencilerinin sınıf düzeyleri ve iş deneyimi olup olmamasına göre yaratıcı kişilik özelliklerini incelemiştir. Sınıf düzeyine göre yaratıcı kişiliğin alt boyutlarından içsel motivasyonda gruplar arasında farklar tespit ederken diğer alt boyutlarda farklılığa rastlanmamış ve iş deneyimine göre ise herhangi bir farklılık tespit edilmemiştir.

H5: Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerinin yaratıcılık düzeyleri kendi üzerindeki yaratıcılık değerlendirmelerine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H6: Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerinin yaratıcılık düzeyleri sağlık alanında staj/uygulama deneyimine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H7: Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerinin yaratıcılık düzeyleri iş deneyimi süresine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

Komplike bir örgütsel yapıya sahip olan sağlık örgütlerinde, özellikle hastanelerde, ana girdinin insan ve onun hayatı olması itibariyle sistemin her bir basamağında elde edilecek çıktının kalitesi ciddi bir önem taşımaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında bu çalışma ile çalışan kadrosunda uzmanların ve stajyer öğrencilerin, bununla birlikte hastaların da bulunduğu oldukça heterojen yapıya sahip sağlık sisteminde yer alacak sağlık yönetimi öğrencilerine yönelik yapılacak bu çalışmada, öğrencilerin bazı özellikleri (cinsiyet, iş deneyimi, yaratıcılığını kullanma sıklığı, vb.) ile yaratıcılıkları arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik bir araştırma ortaya konulacaktır.

H8: Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerinin yaratıcılık düzeyleri yaratıcılığı kullanma sıklığına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

2. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırma yoğun hizmet üreten sektörlerden biri olan sağlık sektörüne yönelik yöneticiler ve uzmanlar yetiştiren bölümlerde öğrenim gören bireylerin yaratıcılıklarının bazı değişkenlere göre tanımlanmasına odaklanmaktadır. Bu ilişkiyi incelemek üzere tanımlayıcı araştırma modeli kullanılacaktır. Tanımlayıcı modelde amaç araştırma problemini, bu problemin değişkenlerini ve bu değişkenlerin birbiriyle olan ilişkilerini açıklamaktır. Bu vesileyle ileriye yönelik tahmin ve önerilerde bulunma imkânı doğacaktır (Kurtuluş, 2004:252- 253). Tanımlayıcı araştırma türünde genellikle var olan durumun keşfine yönelik cevap aranır (Şişman, 1994:161). Bu bağlamda çalışmada Sağlık Yönetimi Bölümü öğrencilerinin yaratıcılık düzeylerinin cinsiyet, medeni durum, iş deneyimi, değişim konusundaki tercihi, kendi üzerindeki yaratıcılık değerlendirmesi, sağlık alanında staj/uygulama deneyimi, iş deneyimi süresi ve yaratıcılığı kullanma sıklığı değişkenlerine göre farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesinde ise tanımlayıcı yöntem kullanılmıştır.

2.2. Örneklem (Katılımcılar)

Araştırmanın örneklemini Türkiye'nin iki bölgesinden (Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu) üniversitelerde Sağlık Yönetimi bölümünde okuyup staj veya uygulama amaçlı hastanede görev almış olan öğrenciler oluşturmaktadır. Staj veya uygulama dersi müfredatlarda genel olarak sınıfta yer aldığından sadece son sınıf öğrencileri hedeflenmiştir. Bu iki bölgede Sağlık Yönetimi bulunan üniversitelerin bölüm öğrencilerinin 2022 öğrenci sayıları Yükseköğretim Kurumu'nun internet sitesinde yer alan Yükseköğretim Program Atlası bağlantısından *yükseköğretim süreç ve çıktı göstergeleri* başlığı altındaki 2021 yılında *programdan mezun olan öğrenci sayıları* temel alınarak 244 olarak elde edilmiştir (YÖK, 2022). Araştırmada örneklem hacminin hesaplanması için Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004) tarafından araştırmacılara bir yol göstermek amacıyla önerilen " $\alpha= 0.05$ İçin Örneklem Büyüklükleri" tablosundan yararlanılmıştır. %5 örneklem hatasında 80-217 arasında katılımcı sayısına ulaşılması gerektiği belirlenmiştir.

Araştırmada örnekleme alınma aşamasına göre çok aşamalı örnekleme gerçekleştirilmiştir. Çok aşamalı örnekleme metotlarında, evrendeki birimlerin örnekleme dâhil edilmesi iki ve daha fazla aşamada gerçekleşmektedir (Singh, 2003). Bu örnekleme, özellikle homojenlik bakımından etkisi yüksek unsurların, doğal olarak kümelenebilmesinden dolayı, geniş ölçekli çalışmalarda rahatlıkla kullanılabilir (Stafford, Kaminski, Reinecke ve Gerard, 2006). Bu çalışmada örnekleme iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Basit olasılıklı veya tabakalı olasılıklı örnekleme yöntemlerini kullanmanın koşulu, evrendeki bütün araştırma birimlerine ait bir çerçeve olması iken iki aşamalı örneklemede sadece örneklem grubuna dahil edilen ön birimleri kapsayan bir çerçeve hazırlanmasıdır (Bacanlı ve Uçar, 2013). Aşamaların ilkinde Türkiye'nin iki coğrafi bölgesi ön birim ve ikinci aşamada ise bu bölgelerin her birindeki üniversitelerde yer alan Sağlık Yönetimi bölümlerindeki

öğrenciler alt birim olarak belirlenmiştir. Her bölgedeki Sağlık Yönetimi bölümü bulunan üniversitelerindeki öğrencilere ulaşmak için ise olasılığı bilinmeyen (olasılıklı olmayan) örnekleme çeşitlerinden olan kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle örneklem grubuna 113 kişi dâhil edilmiştir. Kartopu örnekleme yöntemi, evrendeki araştırma birimlerine ulaşmanın zor olduğu ya da büyüklüğü gibi evrenle ilgili bilgi eksikliği olması durumlarında tercih edilen bir tekniktir (Patton, 2005, akt. Baltacı, 2018). Kartopu örnekleme, referanslı tavsiyede bulunma ve ağ oluşturma (network) özelliklerinin merkezinde yer aldığı popüler örnekleme yöntemlerinden biridir. Araştırmacılar genellikle, araştırma kıstaslarına uyan ve araştırmaya katılımcı olmaya davet edilen az sayıdaki ilk kaynak ile başlar (Parker, Scott ve Geddes, 2019). Zengin veri toplanabilecek katılımcıları hedef alır ve evrenin geri kalanına, bu kişileri izleyerek ulaşılır (Creswell, 2014, s. 274).

2.3. Veri Toplama Araçları

Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan anket tercih edilmiştir. Araştırma öğrencilerin demografik bilgileriyle birlikte yaratıcı kapasitelerini ortaya çıkaracak olan anket sorularıyla yürütülmüştür. Anket çalışmasının çevrimiçi ve yüz yüze olmak üzere iki farklı şekilde sunulması ile veri toplanmıştır.

Demografik Bilgi Formu: Bu kısımda katılımcılarla ilgili cinsiyet, medeni durum, iş deneyimi, değişim konusundaki tercihi, kendi üzerindeki yaratıcılık değerlendirmesi, sağlık alanında staj/uygulama deneyimi, iş deneyimi süresi ve yaratıcılığı kullanma sıklığı bilgileri yer almaktadır.

Khatena – Torrance Yaratıcı Algılama Envanteri: Öğrencilerin yaratıcılığını ölçmek için Khatena – Torrance Yaratıcı Algılama Envanteri (KTCPI) tercih edilmiştir. Aslan ve Efil'in (2009) tarafından Türkçe'ye çevirerek uyguladığı envanter, iki alt ölçekten oluşmuştur. WKOPAY ve SAM adlı bu ölçeklerden WKOPAY yaratıcılığa yön veren kişilik özelliklerini ve SAM ise yaratıcı düşünme yeteneğini değerlendirmek üzere tercih edilmekte ve birbirinden bağımsız olarak kullanılabilir. Khatena ve Torrance, 1971).

Bu çalışmada SAM ölçeğinin tek başına kullanılması tercih edilmiştir. Yaratıcı düşünme yeteneğini hem yaratıcılık sürecine ve hem de ortaya çıkan ürüne yönelik, tespit etmek üzere hazırlanan SAM (Something About Me: Kendim Hakkında Bir Şeyler) 50 maddeden oluşan ifadeler içermektedir. Hangi ifade cevaplayan kişiyi tanımlıyorsa o ifadenin yanındaki onay kutucuğu işaretlenir, tanımlamıyorsa kutucuk boş bırakılır. Puan tablosunda işaretlenmiş olanla aynı şekilde yanıtlanmış ifadelere bir (1) puan verilir, katılımcının işaretlemediği ifadeler sıfır (0) puan alır. Tüm ifadelerin puanları toplanarak ayrı ayrı her faktör için veya tüm ölçek için toplam puan elde edilir (Khatena ve Torrance, 1971).

2.4. Verilerin Toplanması

Araştırma verilerinin toplanması esnasında her bir öğrenciye ulaşmak üzere aynı bölümde okuyan bir başka öğrenciden yardım alınarak (kartopu yoluyla) anket dağıtılmıştır. Hem basılı hem de çevrimiçi halinde anketin başında "Bu çalışmaya tamamen gönüllü olarak katılıyorum ve verdiğim bilgilerin bilimsel amaçlı yayınlarda kullanılmasını kabul ediyorum" açıklamasıyla katılımcıların ankete başlamadan önce onamları alınmıştır. Araştırmanın verileri 2022 yılının Mart-Haziran ayları içerisinde toplanmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmada toplanan veri seti SPSS programında analiz edilmiştir. Kullanılacak testlere karar vermek üzere verilerin normallik dağılımına bakılmış; çarpıklık ve basıklık değerlerinin (-1) ve (+1) arasında olduğu görülmüştür ($p < 0,05$). Tabachnick ve Fidell'e (2013) göre bu değer aralığı, Sosyal Bilimler alanında verilerin normal dağılımına işaret etmektedir. Bu doğrultuda, veri seti parametrik verilerin analizinde kullanılan t-testi ve tek yönlü varyans analizi ile çözümlenmiştir (Büyüköztürk, 2012).

3. BULGULAR

3.1. Örneklem Özelliklerine İlişkin Bulgular

Çalışmaya 99 kadın (% 87,6) ve 14 erkek (% 12,4) olmak üzere toplam 113 kişi katılmıştır. Katılımcıların üniversite öğrencisi olması itibariyle sadece 8'i evli (% 7) ve 105'i bekârdır (% 93). Ayrıca 49 katılımcının iş deneyimi bulunmakta (% 43,4) ve 41 katılımcı 1-50 ay arasında iş deneyimine sahiptir (% 36,3). Katılımcıların çoğunluğu deneyim süresini ay olarak belirttiğinden tüm katılımcıların çalışma süreleri ay bazında hesaplanmıştır. Daha önce staj veya uygulama dersi deneyimi olup olmadığına yönelik sorulan soruya % 69 oranında "evet" yanıtı alınmıştır. Bu yanıt aynı zamanda 35 kişinin ilk kez bu deneyimi yaşamakta olduğunu göstermektedir. Katılımcıların yaratıcı olup olmadıklarını kendi algıları ile değerlendirmelerine yönelik sorulan "Kendinizi yaratıcı olarak tanımlıyor musunuz" sorusuna % 74,3 oranında "evet" yanıtı alınmıştır. Buna bağlı olarak sorulan "Ne sıklıkla yaratıcılığınızı kullanırsınız" sorusunun karşılığında 54 kişi "zaman zaman" yanıtı vermiştir (% 47,8). Son olarak katılımcılara yöneltilen değişim konusundaki tercihleriyle ilgili sorunun karşılığı olarak 89 tanesi *yeni deneyimlere açık* olduğunu belirtmiştir (% 78,8). Ayrıca tüm katılımcıların Khatena – Torrance Yaratıcı Algılama Envanteri'nden aldıkları puanların ortalaması 34,7 olarak elde edilmiştir.

Tablo 1. Örneklem Demografik Özellikleri

Değişken	N	Oran (%)	
Cinsiyetiniz	Kadın	99	87,6
	Erkek	14	12,4
Medeni Durumunuz	Evli	8	7,1
	Bekar	105	92,9
İş Deneyiminiz var mı?	Evet	49	43,4
	Hayır	64	56,6
İş Deneyim Süresi (Ay)	0 (Ay)	64	56,6
	1-50 (Ay)	41	36,3
	51-100 (Ay)	5	4,4
	100 aydan fazla	3	2,7
Daha önce sağlık konusunda staj / uygulama dersi deneyiminiz oldu mu?	Evet	78	69
	Hayır	35	31
Kendinizi yaratıcı olarak tanımlıyor musunuz?	Evet	84	74,3
	Hayır	29	25,7
Ne sıklıkla yaratıcılığınızı kullanırsınız?	Hiç	1	0,9
	Nadiren	34	30,1
	Zaman zaman	54	47,8
	Sıklıkla	24	21,2
Değişim konusunda hangisini tercih edersiniz?	Alışkanlıklarına bağlıyım	24	21,2
	Yeni deneyimlere açıyım	89	78,8
	Toplam	113	100

3.2. Hipotezlere İlişkin Bulgular

Katılımcıların yaratıcı düşünme yeteneğini ölçen ölçek puanları ile bazı değişkenlerin (cinsiyet, medeni durum, iş deneyim süresi, değişim konusundaki tercihi, yaratıcılık konusunda kendi üzerindeki değerlendirmesi, vb.) ortalama puanları ilişkisiz (Bağımsız) Örneklem için T-testi ve tek yönlü ANOVA ile karşılaştırılmıştır. İkili gruplardan oluşması itibariyle 1, 2, 3, 5, 6 ve 8 numaralı hipotezlerin analizi Bağımsız Örneklem T testi ile, ikiden fazla grupların yer alması itibariyle de 4 ve 7 numaralı hipotezlerin analizi ise tek yönlü ANOVA ile test edilmiştir.

Öğrencilerin yaratıcılık düzeylerini cinsiyet değişkenine göre değerlendirmek için T testi kullanılmıştır. Analiz sonucunda kadın (Ort = 34,55, SS = 5,587) ve erkek (Ort = 35,71, SS = 4,421) katılımcıların yaratıcılık puanlarının anlamlı olarak farklılaşmadığı gözlemlenmiştir [$t(111) = -0,749$, $p = 0,455$, $p < 0,05$]. Bu durumda, "katılımcıların yaratıcılık düzeyleri cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermektedir" şeklindeki ilk hipotez reddedilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Yaratıcılık Düzeylerinin Cinsiyete Göre İncelenmesine İlişkin İlişkisiz Örneklem T-testi Sonuçları

Grup	N	X ort	SS	t	df	p
Kadın	99	34,55	5,587	-0,749	111	0,455
Erkek	14	35,71	4,421			

İkinci hipotez olan “katılımcıların yaratıcılık düzeyleri medeni durum faktörüne göre anlamlı farklılık göstermektedir” için yapılan analiz sonucunda evli (Ort = 34,38, SS = 3,662) ve bekâr (Ort = 34,70, SS = 5,578) öğrenciler arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir [t (111) = 0,169, p = 0,866, p<0,05]. İlk hipotez gibi ikinci hipotez de reddedilmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Yaratıcılık Düzeylerinin Medeni Duruma Göre İncelenmesine İlişkin İlişkisiz Örneklem T-testi Sonuçları

Grup	N	X ort	SS	t	df	p
Bekar	105	34,71	5,578	0,169	111	0,866
Evli	8	34,38	3,662			

Öğrencilerin yaratıcılık düzeylerinde iş deneyimi değişkenine göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını sorgulayan analize göre daha önce iş deneyimi olduğunu söyleyenler (Ort = 35,14, SS = 4,970) ile olmadığını söyleyenlerin (Ort = 34,34, SS = 5,809) yaratıcılık puan ortalamalarında anlamlı bir fark bulunmamıştır [t (111) = -0,771, p = 0,443, p<0,05] ve üçüncü hipotez reddedilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Yaratıcılık Düzeylerinin İş Deneyimine Göre İncelenmesine İlişkin İlişkisiz Örneklem T-testi Sonuçları

Grup	N	X ort	SS	t	df	p
İş deneyimi olan	49	35,13	4,970	-0,771	111	0,443
İş deneyimi olmayan	64	34,37	5,809			

Yaratıcılığın içinde değişimi de barındırması itibariyle öğrencilerin yaratıcılıkları ile değişim konusundaki tercihleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı sorgulanmıştır. Yapılan analiz neticesinde yeni deneyimlere açık olanlar (Ort = 34,98, SS = 5,442) ile alışkanlıklarına bağlı olanların (Ort = 33,63, SS = 5,476) yaratıcılık düzeylerinde anlamlı bir farklılık elde edilmemiştir [t (111) = -1,079, p = 0,283, p<0,05]. Dolayısıyla dördüncü hipotez kabul edilmemiştir.

Tablo 5. Yaratıcılık Düzeylerinin Değişim Konusundaki Tercihlerine Göre İncelenmesine İlişkin İlişkisiz Örneklem T-testi Sonuçları

Grup	N	X ort	SS	t	df	p
Yeni deneyimlere açık olan	89	34,98	5,442	1,079	111	0,283
Alışkanlıklarına bağlı olan	24	33,63	5,476			

Diğer bir değişken olarak öğrencilerin yaratıcılıklarını kendi algılarına göre değerlendirmeleri istenmiştir. Bu doğrultuda beşinci hipotez kendini yaratıcı bulan ve kendini yaratıcı bulmayan katılımcıların ölçekten aldıkları yaratıcılık puanları arasında anlamlı bir farklılık aramaktadır. Katılımcıların Khatena – Torrance Yaratıcı Algılama Envanteri’nden aldıkları puanların ortalamasına bakıldığında testten elde edilebilecek maksimum 50 puan karşısında 34,7’lik bir puan ortalaması olduğu görülmüştür. T testi sonucu (Tablo 6), kendini yaratıcı bulanların yaratıcılık ölçeği puanlarının (Ort = 36,05, SS = 5,025) kendini yaratıcı bulmayanlara (Ort = 30,76, SS = 4,748) göre anlamlı oranda daha yüksek olduğunu göstermiştir [t (111) = 4,954, p = 0,000, p<0,05]. Beşinci hipotez kabul edilmiştir.

Tablo 6. Yaratıcılık Düzeylerinin Kendi Üzerindeki Değerlendirmelerine Göre İncelenmesine İlişkin İlişkisiz Örneklem T-testi Sonuçları

Grup	N	X ort	SS	t	df	p
Kendini yaratıcı bulan	84	36,05	5,025	4,954	111	0,000
Kendini yaratıcı bulmayan	29	30,76	4,748			

Sağlık ile ilgili bölümlerde öğrenim gören öğrencilerin bu alanda staj/uygulama dersi deneyimi olup olmamasına göre anlamlı bir farklılığın arandığı altıncı hipotezin analizleri sonucunda, daha önce staj/uygulama dersi görmüş olanların yaratıcılık düzeyleri (Ort = 35,13, SS = 5,130) ile ilk kez

staj/uygulama dersi görenlerin yaratıcılık düzeyleri (Ort = 33,71, SS = 6,076) arasında anlamlı bir farklılığa rastlanmamıştır [t (111) = 1,278, p = 0,204, p<0,05]. Bu doğrultuda altıncı hipotez reddedilmiştir (Tablo 7).

Tablo 7. Yaratıcılık Düzeylerinin Staj/Uygulama Dersi Deneyimine Göre İncelenmesine İlişkin İlişkisiz Örneklem T-testi Sonuçları

Grup	N	X ort	SS	t	df	p
Staj/Uygulama dersi gören	78	35,13	5,130	1,278	111	0,204
Staj/Uygulama dersi görmeyen	35	33,71	6,076			

Katılımcılar arasında yaratıcılık düzeylerinin iş deneyimi süresi açısından farklı etkisinin olup olmadığını ölçmek üzere iş deneyimi yok, 1-50 ay, 51-100 ay ve 100 üzeri ay şeklinde gruplanan çalışma sürelerini karşılaştırmak için tek yönlü ANOVA yapılmıştır. Varyansların homojenlik testine göre, grup varyanslarının tüm gruplar için homojen olduğu görülmüştür (p = .705 > .05). Yaratıcılık üzerinde iş deneyimi süresi farklılıklarının anlamlı bir etkisi bulunamamıştır [F (3, 109) = 0.313, p = 0,176, p<0,05]. Dolayısıyla yedinci hipotez reddedilmiştir (Tablo 8).

Tablo 8: Yaratıcılık Düzeylerinin İş Deneyim Sürelerine Göre İncelenmesine İlişkin Tek Yönlü Anova Testi Sonuçları

İş Deneyim Süresi	n	X ort	ss	sd	F	P
Yok	64	34,41	5,806	3/109	0,313	0,816
1-50 ay	41	34,80	4,895			
51-100 ay	5	36,40	6,841			
100 aydan fazla	3	36,33	4,041			

Sekizinci ve son hipotez katılımcıların yaratıcılık düzeylerinin yaratıcılığı kullanma sıklığına göre farklılık göstermesini araştırmaktadır. Varyansların homojenlik testine göre, grup varyanslarının tüm gruplar için homojen dağılmadığı görülmüştür (p = 0,034, p<0,05). Hiç, nadiren, zaman zaman ve sıklıkla şeklinde gruplanan yaratıcılığı kullanım sıklığı temelinde öğrencilerin yaratıcılık düzeylerinde anlamlı farklılıklar (Tablo 9) elde edilmiştir [F (2, 109) = 7.445, p = 0,000, p<0,05].

Tablo 9: Yaratıcılık Düzeylerinin Yaratıcılığı Kullanma Sıklığına Göre İncelenmesine İlişkin Tek Yönlü Anova Testi Sonuçları

Yaratıcılığı Kullanma Sıklığı	n	X ort	ss	sd	F	P
Hiç	1	24,00	-	2/109	7,445	0,000
Nadiren	34	32,38	5,635			
Zaman zaman	54	34,85	4,095			
Sıklıkla	24	38,04	5,996			

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin yaratıcı düşünme yeteneklerini ölçmek üzere yürütülmüştür. Elde edilen en temel bulgu, katılımcıların kendilerini yaratıcı olarak tanımlıyor olmalarıdır. Çalışmada kullanılan Khatena – Torrance Yaratıcı Algılama Envanteri'nden elde edilen ortalama puanın 34.7/50 olması bunu desteklemektedir. Ayrıca ikinci temel bulgu, katılımcıların kendilerine “ne sıklıkta yaratıcılığınızı kullanırsınız” sorusuna %54 oranında “zaman zaman” cevabı ile yaratıcılıklarını etkin bir şekilde kullandıkları anlaşılmıştır. Türkiye’de öğrenciler üzerinde yapılan yaratıcılık konulu önceki çalışmalarda (Bozça, 2019) da benzer sonuçlar elde edilmiş olması, bu çalışmanın sonuçlarını desteklemektedir. Üniversite öğrencilerinin yaratıcılıklarını oldukça etkin bir şekilde kullandıkları çalışma sonucunda sabittir. Çalışmada ayrıca, bu yaratıcılık düzeylerinin hangi etmenler dâhilinde değişkenlik gösterdiği sunulmuştur.

Öğrencilerden elde edilen veriler doğrultusunda cinsiyet dağılımları incelendiğinde çalışmaya kadın öğrencilerin erkek öğrencilerden daha yoğun bir katılım gösterdiği görülmektedir. Diğer yandan, öğrencilerin Khatena – Torrance Yaratıcılık Envanteri'nden elde ettikleri puanlarda cinsiyet değişkeni temelinde anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Bu doğrultuda araştırmanın ilk hipotezi

doğrulanmamıştır. Kalı, Keskinoglu ve İme (2021) tarafından üniversite öğrencilerine yönelik çalışmada yaratıcı düşünmenin cinsiyete göre değişmediği ancak kızların merak boyutunda, erkeklerin ise cesaret boyutunda daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğretmen adaylarının dahil edildiği bir başka çalışmada, katılımcıların yaratıcı düşünme becerilerinin, cinsiyete ve sınıf düzeyine göre farklı olmadığı ancak ilerleyen yaşlarda kuralcı ve esnek olmayan eğitim sistemi nedeniyle yaratıcı düşünme yetenek ve becerilerinin azaldığı ortaya çıkmıştır (Gökmen, 2019). Benzer bir çalışma Şahin (2016) tarafından gerçekleştirilmiş ve öğretmenlerin yaratıcılıklarında cinsiyete dayalı anlamlı bir farklılık bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada da önceki çalışmalarla örtüşen bir sonuç elde edilerek öğrencilerin yaratıcılık düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre farklılık göstermediği saptanmıştır. Diğer yandan, yaratıcı kapasitenin cinsiyete göre değişkenlik gösterdiğini tespit eden çalışmalara da rastlanmaktadır. Güngör' ün (2007), Aygün'ün (2014) ve Yılmaz'ın (2019) araştırmalarında kadınların erkeklerden daha fazla yaratıcılık özelliği taşıdığı ortaya konulmuştur. Dolayısıyla örneklem sayısının genişletilmesi ile bu durumun tekrar test edilmesinin faydalı olabileceği düşünülmektedir.

Çalışmanın verileri doğrultusunda medeni durum değişkeni incelendiğinde bekâr kişilerin evli kişilerden daha yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte öğrencilerin medeni durumu ile yaratıcılıkları arasında da anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir. Dolayısıyla katılımcıların yaratıcılık düzeylerinin medeni durum değişkenine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini sorgulayan ikinci hipotez de desteklenmemiştir. Bu çalışmada medeni durum faktörünün öğrencilerin yaratıcılık düzeylerini etkilemediği saptanmıştır. Katılımcıların evli veya bekâr olmasının yaratıcılığı etkilemediği söylenebilir. Ancak katılımcıların sadece %7'sinin evli olması gruplar arasında dengeli bir dağılım olmadığını ve evli katılımcı sayısının (8 kişi) analiz için oldukça düşük kaldığını göstermektedir. Cinsiyet değişkeninde olduğu gibi evli katılımcı sayısının artırılması ile yaratıcılık düzeylerinde bir farklılık oluşturup oluşturmadığı tekrar test edilebilir.

Katılımcıların iş deneyimi değişkeni için sağlamış oldukları verinin analizi sonucunda yaratıcılık düzeylerinde anlamlı bir farklılık bulunmamış ve üçüncü hipotezin doğruluğu sağlanmamıştır. Oğan (2021) ise çalışmasında mutfak çalışanlarının mesleki deneyimi kapsamında yaratıcılık algı düzeyi toplam puanları arasında anlamlı bir fark olduğunu görmüştür. Bu çalışmada iş deneyimi olan katılımcıların iş deneyimi olmayan katılımcılardan yaratıcılık boyutunda herhangi bir farkının olmadığı saptanmıştır. Oysaki önceki çalışmalarda olduğu gibi iş deneyiminin bilgi ve tecrübeyi artırması yoluyla yaratıcı çözüm üretmede etkili olması beklentisiyle yola çıkılmıştır.

Özkan, Özer ve Özmen (2020) tarafından sağlık çalışanlarında bireysel yenilikçilik özelliklerinin incelendiği çalışmada lisans mezunu, kadın, daha genç yaşta olanların ve çalışma süresi daha az olanların değişime karşı kaygılı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dördüncü hipotezde sorgulanan değişime açıklık konusunda araştırma sonucunda yeni deneyimlere açık olanlar ile alışkanlıklarına bağlı olanların yaratıcılık düzeylerinde anlamlı bir farklılık elde edilmemiştir. Oysaki Rıza'nın (2000) çalışmasında, değişime açıklık konusunda yeterli olmayan ve standart düşüncelerin dışına çıkmayan kişilerin yaratıcılık seviyelerinin de aynı oranda yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Üniversite öğrencileriyle yapılan bir başka çalışmada hayal gücünün, eleştirel bakabilmenin, özgüvenin, değişime karşı istekli ve cesur olmanın yaratıcı düşünme üzerinde önemli etkisinin olduğu belirtilmiştir (Kaya, 1997). Çankaya, Yeşilyurt, Yörük ve Şanlı (2012) tarafından yapılan çalışmada değişime açıklığın yaratıcı düşünme üzerinde kısmen etkili olduğu tespit edilmiştir. Çalışma sonuçları değişime açık olan katılımcıların alışkanlıklarına bağlı olan katılımcılardan yaratıcılık boyutunda farkının olmadığını göstermiştir. Bu durumun önceki çalışmaların aksine beklenenden farklı bir sonuç gösterdiği şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmanın bulguları sonucunda öğrencilerin kendi algıları doğrultusunda kendilerini yaratıcı buldukları tespit edilmiştir. Kendini yaratıcı bulan ve kendini yaratıcı bulmayan katılımcıların ölçekten aldıkları yaratıcılık puanlarına göre farkını sorgulayan beşinci hipotez doğrulanmıştır. Kişilerin düşünce yapısının geliştirilmesi açısından yaratıcı düşünme, karar verme, problem çözme becerilerin geliştirilmesi önem arz etmektedir (Çubukçu, 2004). Bu doğrultuda öğrencilerin kendilerini yaratıcı

olarak tanımlaması avantajlı olarak yorumlanabilir. Çalışmanın sonuçlarına göre kendilerini yaratıcı olarak değerlendirenlerin yaratıcılık puanları gerçekte de daha yüksektir. Bu öğrencilerin avantajlı konumda olmasının yanında araştırmaya katılan öğrencilerin bu konuda oldukça gerçekçi olduğu söylenebilir.

Alanında staj gören öğrencilerle staj görmeyen öğrenciler arasında yaratıcılık konusunda farklılığa rastlanmamıştır. Daha önce deneyimlenmiş sorun ve çözüm yöntemlerinden yola çıkılarak kullanılan düşünmede “mantıksal düşünme” tarzı kullanılırken daha önceden yaşanmamış, deneyimlenmemiş olan problemlere çözüm olarak “yaratıcı düşünme” yöntemi kullanılmaktadır (Yıldırım, 1998). Dolayısıyla sağlık alanında yaratıcı düşünme yeteneğini artırmada staj veya uygulama tecrübesinin önemli bir faktör olmadığı şeklinde yorumlanabilir.

Öğrencilerin yaratıcılığı kullanma sıklığına göre yaratıcılıkları arasındaki farkın sorgulandığı son hipotez kapsamında anlamlı farklılıklar elde edilmiştir. Önceki çalışmalarda yaratıcılığın bireyin, sosyal, kültürel etkileşimle ve okul desteğiyle geliştiği saptanmıştır (Dilek, 2013). Bununla birlikte yaratıcılığın ön plana çıkması bağımsız çalışmayla mümkün olabilmektedir (Balgalmış, 2007). Bu çalışmada katılımcıların yaratıcılıklarını kullanma sıklığının yaratıcılık düzeylerinde anlamlı farklılıklar meydana getirdiği saptanmıştır. Dolayısıyla sağlık konusunda eğitim alan öğrencilerin yaratıcı düşünmeyi sıklıkla deneyimlemesi önem arz etmektedir.

Yaratıcı düşünme, karar verme, problem çözme, değerlendirme ve muhakemeye ilişkin becerilerin etkin olduğu düşünme stillerini keşfetmek ve geliştirmek, bireyin entelektüel yapısının gelişimi için çok önemlidir (Çubukçu, 2004). Dolayısıyla bu çalışma sonucunda görülmüştür ki artık her alanda çalışan bireylerde yaratıcı yeteneğin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Diğer alanlarda olduğu gibi sağlık alanında çalışacak olan bireylerin de yaratıcı yeteneklerini ortaya çıkarmak ve geliştirmek üzere buna yönelik derslerin müfredatlara eklenmesi ve hâlihazırda çalışanlara ise buna yönelik eğitimler hazırlanması kuvvetle önerilmektedir.

5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI VE ÖNERİLER

Mevcut araştırmanın bazı sınırlılıkları vardır. İlk olarak, bu çalışmada kullanılan verilerin Türkiye'nin sadece iki bölgesinden toplanmış olması ve örneklem sayısının düşük olması, bulguların genellenebilirliğini kısıtlayabilir. Gelecekteki araştırmalar, yönetici adaylarının yaratıcılık düzeylerini yeniden incelemek ve Türkiye'nin diğer bölgelerini de dahil ederek daha heterojen grupları içermelidir.

İkinci olarak, bu çalışma kesitsel bir desen kullanmıştır. Veri toplamak için 2022 yılının Mart-Haziran ayları arasındaki süre kullanılmıştır ve gerçek bir boylamsal çalışma değildir. Ek olarak, araştırma tasarımının kesitsel doğası, dikkate alınan demografik değişkenler arasında ilişkisel bir yön belirlememizi zorlaştırır. Gelecekteki araştırmalar, uzun bir zaman aralığını (örneğin, tecrübenin yaratıcılık üzerindeki etkisini görebilmek için) kullanabilir ve nedensellik çıkarımının geçerliliğini artırmak için deneysel çalışmalar (yaratıcılık eğitiminin yönetici adaylarının yaratıcı bakışını geliştirmesine etkisi) tasarlayabilir.

Üçüncüsü ise yöneticilerin yaratıcılığı birçok çalışmada teorik olarak ölçülmüş olsa da uygulama esnasındaki yaratıcı çözüm geliştirme sürecinin ayrıntılarına değinilmemiştir. Bu ayrıntıları ortaya çıkarmak üzere, nitel çalışma tasarımlarının tercih edilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Amabile, T.M., Conti, R., Coon, H., Lazenby, J. ve Herron, M. (1996). “Assessing the Work Environment for Creativity”, *Academy Of Management Journal*, 39(5), 1154-1185.
- Aslan, A. E. (2001a). “Kavram Boyutunda Yaratıcılık”, *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2(16), 15-21.

- Aslan, E. (2001b). "Torrance Yaratıcı Düşünce Testi'nin Türkçe Versiyonu", Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 14(14), 19-40.
- Aydın, M. (2009). Sorun Çözme Becerisi ile Yaratıcılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Aygün, R. (2014). Yöneticilerin Liderlik Davranışları ile Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Beykoz İlçesi Örneği), Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Bacanlı, S. ve Uçar, P. (2013). "Çok Aşamalı Örneklem Yöntemlerinde Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi: Bir Uygulama", Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 17(3), 9-17.
- Balgalmış, E. (2007). Eğitim Yöneticilerinin Düşünme Stilleri ile Başa Çıkma Davranışları Arasındaki İlişki, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Baltacı, A. (2018). "Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme", Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(1), 231-274.
- Berkant, H. G. ve Tüzer, L. (2018). Sınıf Öğretmenlerinin Düşünme Stillerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(56), 477-488.
- Bhardwaj, A. ve Punia, B. K. (2013). "Managerial Competencies and Their Influence On Managerial Performance: A literature review", International Journal of Advanced Research in Management and Social Sciences, 2(5), 70-84.
- Bozça, R. (2019). Sağlık Yönetimi Alanında Eğitim Alan Öğrencilerin Yaratıcı Kişilik Özelliklerinin Girişimcilik Eğilimleri Üzerine Etkisinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Edirne.
- Büyüköztürk, Ş. (2012). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı, Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Creswell, J. W. (2014). Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches (4th ed.), California: Sage.
- Çankaya, İ., Yeşilyurt, E., Yörük, S. ve Şanlı, Ö. (2012). "Öğretmen Adaylarında Yaratıcı Düşünmenin Yordayıcısı Olarak Değişime Açıklık ve Hayal Gücü", Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), 46-62.
- Çavuşoğlu, D. (2007). Küresel Rekabet Ortamında Örgütlerde Yaratıcılık Kültürü ve Yaratıcılık Yönetimine İlişkin Tutumların Değerlendirilmesi (okullarda araştırma), Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Çeltek, E. (2004). "Motivasyon Yönetimi", İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 6(1), 8-17.
- Çubukçu, Z. (2004). "Öğretmen Adaylarının Düşünme Stillerinin Öğrenme Biçimlerini Tercih Etmelerindeki Etkisi", XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, 6-9 Temmuz 2004, Malatya.
- Dilek, A. N. (2013). Sosyo-Kültürel Özelliklerin Yaratıcı Düşünmeye Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Diñer, B. ve Saracaloğlu, A. S. (2011). "Öğretmen Adaylarının Düşünme Stilleri Profillerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi", Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 9(4), 701-744.
- Ekiyor, A. ve Arslantaş, S. (2015). "Sağlık Sektöründe İşgören Motivasyonunun İnovasyon Performansına Etkileri", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(2), 113-136.
- Esmer, E. (2017). "Stil Sınıflamaları ve Zihinsel Stil Kavramının Niteliği Üzerine Bir Değerlendirme", Elementary Education Online, 16(2), 713-726.
- Gökmen, S. Ü. (2019). Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Düşünme Stilleri, Problem Çözme Algıları, Yaratıcı Düşünceleri ve Eleştirel Düşünme Eğilimleri Arasındaki İlişki, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Güngör, İ. (2007). Anadolu Lisesi Öğrencilerinin Yaratıcı Düşünme Düzeylerinin Kişisel Uyum, Sosyal Uyum, Genel Yetenek ve Akademik Başarı ile İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Hassard, J. S. (2012). "Rethinking the Hawthorne Studies: The Western Electric research in its social, political and historical context", Human Relations, 65(11), 1431-1461.
- Hinterhuber, H. H. ve Popp, W. (1992). "Are You A Strategist Or Just A Manager?" Harvard Business Review, 70(1), 105-113.
- Kalı, S. M., Keskinoglu, M. Ş. ve İme, Y. (2021). "Kişilik Özelliklerinin Karar Verme Stilleri ve Yaratıcı Düşünmeyi Yordama Düzeyleri", İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 22 (2), 1828-1863.
- Karakuş, M. (2001). "Eğitim ve Yaratıcılık", Eğitim ve Bilim, 26(11), 3-7.
- Kaya, H. (1997). Üniversite öğrencilerinde eleştirel akıl yürütme gücü. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Kaya, E.Ü. ve Düşükcan, M. (2007). “İşgören Yaratıcılığını Etkileyen Bireysel ve Mesleki Faktörler: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17(1), 201-224.
- Khatena, J. ve Torrance, E. P. (1971). “Attitude Patterns and The Production Of Original Verbal Images: A Study in Construct Validity”, *Gifted Child Quarterly*, 15(2), 117-122.
- Kurtuluş, K. (2004). Pazarlama Araştırmaları (Bölüm 7), İstanbul: Literatür Yayıncılık, Yay. No. 114.
- Midilli, M. (2019). Özel Yetenekli İlkokul Öğrencilerinin Yaratıcı Düşünme Becerilerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Nickerson, R. S. (1987). “Why Teach Thinking?”, In J. B. Baron & R. J. Sternberg (Eds.), *Series Of Books In Psychology. Teaching Thinking Skills: Theory And Practice* (pp. 27-37), NY, US: W H Freeman/Times Books/ Henry Holt & Co.
- Oğan, Y. (2021). “Mutfak Çalışanlarının Yaratıcılık Algı Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma”, *Fiscaoeconomia*, 5 (2), 756-768. DOI: 10.25295/fsecon.891984
- Onur, D. ve Zorlu, T. (2017). “Yaratıcılık Kavramı ile İlişkili Kuramsal Yaklaşımlar”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 1535-1552.
- Özden, Y. (2003). Öğrenme ve Öğretme (7. Baskı), Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Özkan, O., Özer, Ö. ve Özmen, S. (2020). “Sağlık Çalışanlarında Bireysel Yenilikçilik Özelliklerinin İncelenmesi: Özel Bir Hastanede Uygulama”, *İnönü Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 8(2), 302-311.
- Öztürk, Z. ve DüNDAR, H. (2003). “Örgütsel ve kamu çalışanlarını motive eden faktörler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 57-67.
- Pacini, R. ve Epstein, S. (1999). “The Relation of Rational and Experiential Information Processing Styles to Personality, Basic Beliefs, and the Ratio-Bias Phenomenon”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 972-987.
- Pandit, S. (2001). *Thought Leaders*, New Delhi: Tata McGraw-Hill Publishing.
- Parker, C., Scott, S., ve Geddes, A. (2019). *Snowball Sampling*, *SAGE research methods foundations*. <https://eprints.glos.ac.uk/id/eprint/6781> (Erişim tarihi: 7 Ocak 2023).
- Rıza, E. T. (2000). “Kalıplaşma ve Yaratıcılık”, *Yaşadıkça Eğitim*, 65, 4-7.
- San, İ. (1979). *Sanatsal Yaratma, Çocukta Yaratıcılık*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Semerci, N. (1999). “Öğretmenin Görevi: Düşünmeyi Geliştirmek”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 209-216.
- Shalley, C.E., Gilson, L.L. ve Blum, T.C. (2000). “Matching Creativity Requirements and The Work Environment: Effects On Satisfaction and Intentions To Leave”, *Academy of Management Journal*, 43(2), 215-223.
- Singh, S. (2003). *Advanced Sampling Theory With Applications: How Michael Selected Amy? (Volume II)*, Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Smart, B. D. (1999). *Topgrading (revised PHP edition): How Leading Companies Win by Hiring, Coaching and Keeping the Best People*, New York: Prentice Hall Press.
- Stafford, J.D., Kaminski, R.M., Reinecke K.J. ve Gerard, P.D. (2006). “Multi-Stage Sampling For Large Scale Natural Resources Surveys: A Case Study Of Rice and Waterfowl”, *Journal Management*, 78, 353-361.
- Sternberg, R. J. ve Zhang, L. (2001). *Perspectives On Thinking, Learning, and Cognitive Styles*, London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Sternberg, R. J. (1990). “Thinking Styles: Keys To Understanding Student Performance”, *Phi Delta Kappan*, 71, 366-371.
- Sternberg, R. J. (1997). *Thinking styles*, New York: Cambridge University Press.
- Şahin, G. (2016). Öğretmenlerin Algıladıkları Okul Kültürü ile Yaratıcı Kişilik ve Yaratıcı Çevre İlişkilerinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şişman, M. (1994). *Örgüt Kültürü*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- Tabachnick, B.G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics (Sixth Edition)*, Boston: Pearson.
- Taş, H. (1999). *Yaratıcı Örgüt Kültürü ve Yönetim*, Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Türk, E. G. ve Artar, M. (2014). “Mantıksal Deneyimsel Düşünme Ölçeğinin Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması”, *Journal of Faculty of Educational Sciences*, 47(1), 1-18.
- Türk, E. G. (2011). *Ergenlerin Düşünme Biçimlerini Yordayan Faktörler: Anne Baba, Üstbilis ve Epistemolojik İnançlar*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Uslu, O. (2021). “Hawthorne Araştırmaları”, O. Uslu (Ed.), *Deney ve Gözlem Temelli Psikolojik Çalışmaların Örgütsel Davranışa Katkıları*, içinde (1-27), Ankara: Nobel Yayınları.

- Yazıcıoğlu, Y. ve Erdoğan, S. (2004). SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Yeloğlu, H. O. (2007). “Örgüt, Birey, Grup Bağlamında Yenilik ve Yaratıcılık Tartışmaları”, Ege Academic Review, 7(1), 133-152.
- Yeşilyurt, E. (2020). Yaratıcılık ve Yaratıcı Düşünme: Tüm Boyutları ve Yetenekleriyle Kapsayıcı Bir Eğitim. OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 15(25), 3874-3915.
- Yıldırım, R. (1998). Yaratıcılık ve Yenilik, İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Yıldırım, E. (2007). “Bilgi Çağında Yaratıcılığın ve Yaratıcılığı Yönetmenin Önemi”, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 9(12), 109-120.
- Yılmaz, M. (2019). Lise Öğrencilerinde Yaratıcı Kişilik ile Beş Faktör Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkiler, Yüksek Lisans Tezi, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- YÖK (2022).Yükseköğretim **Süreç ve Çıktı** Göstergeleri <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-anasayfa.php> (Erişim tarihi: 20 Ocak 2022)

Atf için / for cited: Şeker, G. (2023). Muhsin Yazıcıoğlu'nun Siyasi Hayatı ve Milliyetçilik Anlayışı. Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey, Yıl: 5, Sayı: 11, Nisan 2023, s.80-89.

MUHSİN YAZICIOĞLU'NUN SİYASİ HAYATI VE MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI

Gökтуğ ŞEKER*

ÖZET

Bu çalışmanın konusu Türk siyasal hayatında kişisel bir aktör olan Muhsin Yazıcıoğlu'nun siyasi hayatı ve milliyetçilik ideolojisi ile ilgili görüşleridir. Yazıcıoğlu'nun milliyetçilik anlayışı ve siyasi hayatını bir arada değerlendiren bir çalışma olmadığından ötürü literatüre naçizane de olsa bir katkı sağlayacağı düşünülerek yazılmıştır. Bu çalışma yapılırken siyasi hayatı boyunca Yazıcıoğlu'nun, politik çizgisinin değişim gösterip göstermediği eğer değişim göstermişse de buna sebep olan etmenlerin ne olduğunu anlama amacı güdülmüştür. Bununla beraber liderliğini yapmış olduğu Büyük Birlik Partisi'nin sandıkta seçmenlerin ne derece teveccühünü gördüğü amacı da vardır, üçüncü amaç ise milliyetçilik anlayışını etkileyen etmenlerin neler olduğu ve aşırı bir milliyetçi mi yoksa başka etmenlerle harmanlanmış bir milliyetçilik anlayışına mı sahip olduğu sorularına yanıt aramaktır. Araştırmanın kapsamını ise 1954 ile 2009 yılları arasında Muhsin Yazıcıoğlu'nun hayatta kaldığı süre oluşturmaktadır. Bu çalışma da nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır genel olarak sosyal bilimler alanında sıklıkla kullanılan arşiv incelemesi yapılmıştır. Buna ek olarak da daha önce yapılmış tezler, basılmış kitaplar, makaleler ve internetteki çeşitli kaynaklardan da kaynak olarak faydalanılmıştır. İlk olarak kısaca Muhsin Yazıcıoğlu'nun biyografisi verilmiştir, ikinci kısımda Yazıcıoğlu'nun siyasi hayatı anlatılmıştır, üçüncü aşamada Türk milliyetçiliği konusuna değinilmiştir ve son olarak da Yazıcıoğlu'nun milliyetçilik anlayışı ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhsin Yazıcıoğlu, Milliyetçilik, Büyük Birlik Partisi, İslam.

JEL Sınıflandırma Kodları: H70, H79.

MUHSİN YAZICIOĞLU'S POLITICAL LIFE AND UNDERSTANDING OF NATIONALISM

ABSTRACT

The subject of this study is Muhsin Yazıcıoğlu, who is a personal actor in Turkish political life, and his views on his political life and nationalism ideology. Since it is not a study that evaluates Yazıcıoğlu's understanding of nationalism and his political life together, it was written with the thought that it would contribute to the literature, albeit a humble one. While doing this study, it was aimed to understand whether Yazıcıoğlu's political line changed throughout his political life, and if it did, what were the factors that caused it. However, the Great Unity Party, which he led, also has a goal of how well the voters will receive it, and the third purpose is to seek answers to the questions of what are the factors affecting the understanding of nationalism and whether it is an extreme nationalist or a nationalism blended with other factors. The scope of the research consists of the time Muhsin Yazıcıoğlu survived between 1954 and 2009. In this study, qualitative research method was used, and archive analysis, which is frequently used in the field of social sciences, was made. In addition to this, previous dissertations, published books, articles and various sources on the internet have been used as sources. First of all, Muhsin Yazıcıoğlu's biography is given, in the second part, Yazıcıoğlu's political life is explained, in the third step, the issue of Turkish nationalism is mentioned, and finally Yazıcıoğlu's understanding of nationalism is discussed.

Keywords: Muhsin Yazıcıoğlu, Nationalism, Great Unity Party, Islam.

JEL Classification Codes: H70, H79.

* İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset ve Sosyal Bilimler ABD, Doktorant, gseker1903@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1798-5240

GİRİŞ

Fransız İhtilali'nin ardından dünya genelinde etkili olan, sonraki süreçte de etkisini devam ettiren milliyetçilik ideolojisi temelinde millet kavramının yer aldığı bir düşünce akımıdır. Ortaya çıkmış olduğu süreçten itibaren günümüze gelene dek çeşitli dönüşümler yaşamış ve dönemin koşullarına göre de kimi zaman diğer ideolojileri etkilemiş ve etkisinde kalmıştır. Siyaset sahnesinde bu ideoloji kimi zaman vatandaşa ulaşabilmek için bir araç olmuş kimi zamanda eleştirilere maruz kalmıştır. Siyaset bilimi alanında milliyetçiliğin gerek tanımlanması gerekse de ortaya çıkış süreci hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Bu ideolojinin tarihsel süreci ile ilgili yapılmış olan çalışmalar iki temel üzerinde değerlendirilebilir. Bunlardan ilki milletin önceki dönemlerden itibaren var olduğunu bu durumunda milliyetçilik fikir sistemini oluşturduğudur. Diğerisi ise milleti modern ve yeni bir terim olarak görmekle birlikte Fransız Devrimi ile birlikte ortaya çıkan bu ideolojinin, milletleri oluşturduğunu ileri sürer. İkinci görüş sahiplerine göre milliyetçiliği oluşturan Fransız Devrimi'dir. Dünya ülkelerini etkilediği gibi bu ideoloji Türkiye'yi de etkilemiştir. Muhsin Yazıcıoğlu'da milliyetçilik ideolojisini benimseyen siyasi figürlerden birisidir. Bu çalışma genel olarak Muhsin Yazıcıoğlu'nun milliyetçilik ideolojisine bakışını ve siyasi yaşam serüvenini açıklamayı konu edinecektir. Bu çalışmanın yapılmasındaki amaç ise Yazıcıoğlu'nun Türk siyasi hayatında gerek politika anlayışıyla gerekse fikirleriyle önemli bir aktör olması ayrıca yazın alanında de siyasi yaşamı ile milliyetçilik yaklaşımını birlikte ele alan bir çalışma olmamasıdır. Bundan dolayı da siyaset bilimi literatürüne katkı sağlayacağından ötürü de önem arz eden bir çalışma olacaktır. Bu çalışmanın daha anlaşılabilir olması açısından ilk bölümde kavramsal sınırlar çizilerek başlangıç yapılacaktır sonraki iki bölümde ise çalışmanın ana kısımları yani, Yazıcıoğlu'nun siyasi yaşamı ve milliyetçilik anlayışı üzerinde durulacaktır. Bu araştırmada hipotez yerine, araştırma sorularına yer verilmiş ve bu sorulara cevap aranmıştır. Araştırmanın sınırını ise Muhsin Yazıcıoğlu'nun doğumu ile ölümü arasındaki süreç oluşturmaktadır. Çalışmada genel olarak sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan arşiv incelemesi ve ikincil veri analiz tekniği ile değerlendirmeler yapılacaktır. Çalışmanın temel bilgi kaynağını Muhsin Yazıcıoğlu'nun yaşamı oluşturacaktır bununla beraber öteki kurum ve kuruluşların konuyla ilgili kayıt ve bilgileri ile bu konularla ilgili daha önce yapılmış tezler, yazılmış kitaplar, gazeteler, makaleler ve internetteki çeşitli kaynaklardan da yardımcı kaynaklar olarak faydalanılacaktır.

1. MUHSİN YAZICIOĞLU KİMDİR?

Sivas'ın Şarkışla ilçesine bağlı Elmalı köyünde 1954 yılında dünyaya gelmiştir. Soy kütüğüne bakıldığında ise ailesinin Horasan'dan Hatay'a geldiği daha sonra ise Sivas'a yerleşmiş oldukları bilinmektedir. Annesinin ismi Fidan, Babasının ismi ise Halittir. Ailesi geçimini çiftçilik mesleğini icra ederek sürdürmektedir. Yazıcıoğlu'nun üç tane kardeşi vardır. Bunlardan birisi erkek diğeri ise kadındır. Eğitim hayatına Elmalı köyündeki ilköğretim okulunda başlayan Yazıcıoğlu, Ortaöğretime Şarkışla ilçesinde devam etmiştir yine aynı şekilde lise öğrenimini de Şarkışla'da tamamladıktan sonra lisans eğitimini tamamlamak üzere Ankara'ya gitmiştir. Burada Ankara Üniversitesi'ne bağlı olan veterinerlik fakültesini 1971 senesinde kazanmıştır. Mezun olması 9 sene sürmüştür. Bunda etkili olan koşullardan birisi süreçte siyaseten aktif olarak görev yapmış olmasındadır. Daha sonraki süreçte Gülefer Hanım ile evlenmiştir ve iki tane çocuk babasıdır. Çocuklarının ismi Firuze ve Furkan'dır. 2009 yerel seçimleri arefesinde seçim çalışmalarını sürdürürken bindiği helikopterin dağa çarpması sonucunda 25 Mart 2009 tarihinde 54 yaşında hayata gözlerini kapatmıştır.

2. MUHSİN YAZICIOĞLU'NUN SİYASİ HAYATI

Doğduğu Şarkışla ilçesinde lise hayatı devam ederken siyasetin içerisine girmiştir. Daha on dört yaşındayken Genç Ülkücüler Teşkilatında görev almaya başlamıştır. O dönem zarfında Ülkücü Hareket'in ebedi lideri Alparslan Türkeş ile 1969 yılında Sivas'ta tanışma fırsatı bulmuştur. Lise hayatı bitip üniversiteye devam etmek için Ankara'ya gittiğinde siyasete, ara vermeden devam etmiş ve bulunduğu teşkilatın genel merkezinde görev almıştır. 1971 muhtırası sonrasında Ülkü Ocakları

Derneği adını alan yapıda genel başkan olarak görevlendirilmiştir (Akpınar, 2016: 311). Ocak başkanlığı yaptığı süreç Türkiye için en problemlili dönemlerden birisi olarak görülmektedir (Çoraklı, 2009: 32). sıkıntılı dönemlere rast gelmiştir.18 Merhum lider Türkeş 1977 senesinde ocağın eğitim sorumlusu olan Namık Kemal Zeybek'e görev vererek insanlara Ahmet Yesevi ve Alperenlik görüşü hakkında bilgilendirmelerini söylemiştir. Bu sürecin işlemesi için bir eğitimci grubu kurulmuştur. Eğitim grubunda görev alan bireyler Ülkücü Hareketin mihenk taşı olan Dokuz Işık doktrinindeki rakamdan feyz alarak Türkiye'yi dokuz bölgeye ayırmışlar ve Muhsin Yazıcıoğlu'da Ankara bölgesinde eğitimler vermiştir. (Akpınar, 2016: 113-130).

Ülkü Ocaklarında görev almak istemesinin sebebini de Yazıcıoğlu şu şekilde anlatmıştır: *'Bu durumun basit bir heyecan olmadığını, Türk milletini, içine düştüğü tehlikelerden yalnızca Ülkü Ocakları'nda bulunan Allah'a, Türklüğe, vatana bağlı, yüksek gençliğinin kurtaracağına inandığımdandır'*. (Öznur, 2016: 34).

1977 yılında Sağ ve Sol olaylarının Türkiye'de devam ettiği süreçte, Muhsin Yazıcıoğlu dönemin Cumhurbaşkanı ve yine o dönemde görevde olan siyasi liderlere mektup yollamıştır. Yaşanan kaos sürecinin kavga yerine anlaşmaya dönüştürülebilmesi için istekte bulunmuştur lakin başarısız olmuştur. Yine 12 Eylül darbesinden önceki süreçte siyasi yelpazenin sağında olan gruplardan Milli Türk Talebe Birliği, Akıncılar Hareketi ve Ülkü Ocakları arasında kaos başlayınca üç grubun liderlerinden oluşan bir komite Muhsin Yazıcıoğlu'nun mensubu olduğu Ülkü Ocakları genel merkezinde istişarelerde bulunarak aralarındaki kaosu sonlandırmışlardır (Öztürk, 2018).

12 Eylül darbesinden önceki süreçte ülke içinden yaşanan problemler gittikçe artarak devam etmiş ve bu durum da aslında darbenin bir habercisi niteliğinde olmuştur. 1980 darbesi Muhsin Yazıcıoğlu'nu da diğer siyasetçiler gibi etkilemiştir.

Milliyetçi Hareket Partisi'ne yargı tarafından 29 Nisan 1980 tarihinde *'Anayasayı ilga veya tedbile cebren teşebbüs'* etmek konusunda bir dava açılmıştır bunun sonucunda da iki yüz on dokuz Milliyetçi Hareket Partisi'nin ölüm cezasına çarptırılması gerektiği söylenmiştir (Milliyet, 1980). Yaklaşık bir sene sonra 19 Nisan 1981 tarihinde de suçlu olduğu söylenen partililerin ve Yazıcıoğlu'nun da içerisinde olduğu Ülkü Ocaklılar'ın mahkemeye sevkinden sonra davalar birleşmiş ve *'Milliyetçi Hareket Partisi ve Ülkücü Kuruluşlar Davası'* adını almıştır (Milliyet, 1981). Yazıcıoğlu bu davanın ardından tutuklanmıştır ve idam edilmesi talep edilen kişilerden birisi olmuştur. Bu süreçten sonra yedi buçuk sene Mamak Cezaevi'nde mahkum edilmiştir bu sürenin yaklaşık altı senesi hücre de çok ağır şartlarda geçmiştir (Özkan, 2011: 247). Bu süreçte ülkücülere hapis hane şartlarında da liderlik yapıp onlara her koşulda destek olmuştur. Yazıcıoğlu'nun bu süreç hakkındaki düşüncesi de aslında durumu açıklar biçimdedir. Yazıcıoğlu; *'Türkiye'ye sığınmayanlar iki buçuk metrelik koşullara sığırdı'* şeklinde açıklama yapmıştır. En ağır işkencelere mağdur kalanlardan biri olan Yazıcıoğlu bu işkencelerin ordu ile milletin arasını açtığını da ifade etmiştir. Ayrıca Yazıcıoğlu ve dava ortakları siyaset arenasını ülkeye hizmet etmek şeklinde görmüşler ve politikanın sebebini Allah rızası amacı güderek yapmışlardır (Erken, 2010: 13).

8 Nisan 1987 tarihinde cezaevinden çıkmıştır. Cezaevinden çıktıktan sonraki süreçte, darbeden etkilenen ülküdaşlarına ve yakınlarına yardımda bulunmak için *'Selçuklu Sosyal Güvenlik Eğitim Kültür ve Dayanışma Vakfı'* adıyla bir vakıf kurmuştur. Vakfın kurucu ve onursal başkanıdır. Bu vakfın kurulma sebeplerinden birisi de cezaevinden çıkan ülkücülerin dağılmasını ve yasa dışı işlere karışmasını önlemek ve bir arada diri şekilde durmayı sağlamaktır. Bu şekilde nüfuzunu gün geçtikçe daha fazla arttırmaktadır. Bununla beraber Muhsin Yazıcıoğlu ve yol arkadaşları 1987 senesinde *'Gençlik Kültür ve Sanat Ocakları'* ismi altında dernek kurmuşlardır.

Darbenin ardından siyasi partiler kapatılmış liderlere siyasi yasaklar getirilmiştir. Darbeden sonraki ilk seçimlere bu şartlar altında girilmiştir. 1988 yılında Muhsin Yazıcıoğlu siyasi yaşamına Milliyetçi Çalışma Partisi ile başlamıştır. 1991 yılında yapılan seçimlerde Milliyetçi Çalışma Partisi, Refah Partisi'nin listesinden seçime girmiştir ve Muhsin Yazıcıoğlu'da Sivas Milletvekili olarak bu seçimleri kazanmıştır.

Bundan sonraki süreçte aslında Muhsin Yazıcıoğlu'nun partiden kopmasına sebep olacak etkenleri barındırmıştır. Türkeş'in liderliğini yaptığı partinin görüşü Türkçülüğü ön planda tutarken, Yazıcıoğlu İslamcılık yönü güçlü bir görüşe sahiptir. Türkeş ile Yazıcıoğlu mecliste de gerginlik yaşamıştır ardından ülkücülerin, Yazıcıoğlu ve yol arkadaşlarının çıkarmış olduğu "Bizim Dergah" adlı dergiye yaptıkları baskın da iplerin kopmasına sebep olan sebepler arasındadır (Bora ve Can, 2004, s. 43). 1992 yılının Temmuz ayında Yazıcıoğlu ve kendisinin yanında olan 5 arkadaşıyla birlikte bağlı bulunduğu Milliyetçi Çalışma Partisi'nden istifa etmiştir. İstifanın ardından çok fazla süre geçmeden çalışmalarına başlayan Yazıcıoğlu ve arkadaşları "Yeni Oluşum" ismi altında bir yola çıkmışlardır. Bununla beraber Yeni Hafta gazetesini kurmuşlardır, Nizam-ı Alem dergisini çıkarmışlardır ve Nizam-ı Alem Ocakları'nı kurmuşlardır (Bora ve Can: 2004). Yapılan değerlendirmelerin akabinde Yeni Oluşum Hareketi kurultay yapma kararını almıştır ve kurultay 6 Nisan 1992 tarihinde Ankara'da yapılmıştır (Umur, 2017: 118). Kurultay'ın ardından Muhsin Yazıcıoğlu ve ekibi "Sivil İnsiyatif" ismi altında bir program oluşturmuşlardır. Vatandaşların arzularını iktidara taşımadaki gücün sivil toplum olacağını öne çıkarmışlardır. Genel olarak bu program ile kişisel menfaatleri için siyaseti bir basamak olarak görenler ve lider sultasıyla vatandaşın iradesinin önünde engel olarak duran siyasi partilerin nüfuzlarını azaltmayı amaçlamışlardır.

Muhsin Yazıcıoğlu'nun siyasi hayatında önemli bir role sahip olan Büyük Birlik Partisi 29 Ocak 1993 tarihinde kurulmuştur. Kurucu Genel Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu olmuştur. Bu parti kendini Türkeş'in partisinden farklı kılan yanı şöyle ifade etmiştir; "İslam'ın çizdiği sınıra kadar milliyetçiyiz" (Sarıbay, 2001: 77-78). Büyük Birlik Partisi ilk kurulduğu dönemde milliyetçi, maneviyatçı ve demokrasiye bağlı bir çizgi de olmuştur (Öznur, 2016: 141). Kitle partisi olma yolunda gitmişlerdir. İslami tarafın daha ağır bastığı Türklüğün bir adım geride durduğu bir yapıya sahiptirler. Büyük Birlik Partisi'nin ilk girmiş olduğu seçim 1994 senesinde yapılmış olan mahalli idareler seçimidir. Türkiye genelinde %1,27 gibi düşük bir oranda oy almasına karşın bu seçimde yirmi bir belediye başkanlığını kazanmıştır. Sivas ili Muhsin Yazıcıoğlu'nun yanında olduğunu göstermiş ve %18 gibi bir oy oranıyla Büyük Birlik Partisi'nin sandıktan çıkarmıştır. 1995 yılında yapılacak olan genel seçimlere BBP, Anavatan Partisi ile İttifak yaparak katılma kararı almıştır. Bu seçimin sonuçlarına göre Büyük Birlik Partisi yedi milletvekili kazanmıştır. Yazıcıoğlu 1996 yılında Anavatan Partisi'nden istifa ederek tekrardan kendi partisine dönme kararı almıştır.

Türk siyasi hayatındaki dönüm noktalarından birisi olan 28 Şubat süreci diğer siyasi aktörleri etkilediği gibi Yazıcıoğlu'nu da etkilemiştir. Yazıcıoğlu, Doğru Yol Partisi ve Refah Partisi tarafından kurulmuş olan birlikteliğe destek vermiştir. 28 Şubat sürecinde de Türk milletine ve demokratik değerlere destek olan bir tavırda olmuştur. Bu süreçteki söylediği çeşitli sözler de bu sürece karşı tepkisini açık bir şekilde göstermektedir. Türkiye'nin İran ve Cezayir'e benzemeyeceğini ifade etmesi ve yine namlusunu halka çeviren tanka selam durmayacağını belirtmesi her kesimden vatandaşın destek ve beğenisini toplamıştır (Özkan, 2011: 351). Yargının da siyasileştirilmesini doğru bulmayan Muhsin Yazıcıoğlu, bu süreçte alınan MGK kararlarının hayata geçirilip geçirilmediğini kontrol etmesi amacıyla kurulan Batı Çalışma Grubu'nun da tasfiyesini istemiştir. Bununla beraber ülkede kriz olduğu zaman başbakanın yetkilerini askeriye devir eden kriz masası yönetmeliğini de doğru bulmadığını ve kaldırılması gerektiğini belirtmiştir (Öznur, 2016: 409).

Bu sürecin ardından Türkiye tekrardan bir seçim sürecine girmiştir. 1999 yılı seçimleri öncesinde milliyetçilik ön plana çıkmıştır. Bu seçimin bir özelliği de genel seçimler ile mahalli idareler seçimlerinin aynı anda yapılacak olmasıdır. Bu dönemdeki milliyetçiliğin ön plana çıkması milliyetçi görüşü de barındıran Büyük Birlik Partisi'ne pozitif anlamda yansımıştır. Yerel seçimlerde %1,7 oy oranı ile yirmi beş belediye başkanı kazanmıştır. Genel seçimlerde ise %1,5 oy oranıyla sandıklardan çıkmıştır. Yerel seçimlerde oy oranının kısmen daha fazla olmasında seçmenlerin aday profili üzerinden oy kullanma davranışı sergilemesinin de etkisi vardır. Bu seçim sonuçlarının ardından partisinden aldığı düşük oy oranının toplumdaki gördükleri teveccühe karşı az olduğunu belirtmiştir ve oyların sayılmasında iptallerin çok olmasından dolayı da dijital ortamda oylama yapılması fikrini ifade etmiştir (Öznur, 2016: 175). 2002 seçimlerine giden süreçte TBMM de ki üç milletvekili Büyük Birlik Partisi'ne katılmıştır bundan dolayı da hazine yardımı almaya hak kazanmıştır bu parti.

Muhsin Yazıcıoğlu bu durumun yardım alınması için yapıldığı söylentileri üzerine, hazine yardımını kesinlikle almayacaklarını ve bu yardım miktarını Mehmetçik Vakfı ve Şehit Aileleri Derneği'ne vereceklerini söylemiştir (Umur, 2017: 174). Bu seçimde de diğer seçimlere benzer bir oy oranıyla Büyük Birlik Partisi %1 seviyesinde bir oy almıştır. Oy oranı gittikçe düşen Büyük Birlik Partisi 2004 mahalli idareler seçimlerinde yüzde birin altında oy oranı almış yalnızca on belediye başkanlığı kazanmıştır. Bir sonraki seçimde partisinin seçim barajının altında kalma ihtimalinin yüksek olduğunu öngören Yazıcıoğlu partisinden istifa ederek kendi memleketi Sivas'tan bağımsız milletvekili adayı olarak 2007 genel seçimlerinde aday olmuştur ve seçim sonucunda bağımsız milletvekili seçilmiştir bunun hemen ardından Büyük Birlik Partisi'ne geri dönmüştür. 2007 yılında yapılan kurultayda partisinin tekrardan Genel Başkan'ı seçilmiştir. 2009 mahalli idareler seçimi için çalışmalarına başlayan Muhsin Yazıcıoğlu partisine hedef olarak Ülke genelinde % 5 oy oranı belirlemiştir (Akpınar, 2016: 21-22). Bu durum aslında siyasete gerçekçi olarak baktığının bir göstergesi olarak da gösterilebilir.

Muhsin Yazıcıoğlu seçim çalışmalarını sürdürürken vefatından bir hafta önce Karaman'da yaptığı konuşma esnasında ‘*Şimdi bakın yoldan geliyoruz ve yine yola gideceğiz. Hiçbirimizin bu dünyada garantisi yoktur. Bu salonda oturanın da ayakta duranın da, oturanın da garantisi yoktur. Bir saniyesine dahi hükmedemediğiniz bir yaşam için, fırladık olmanın anlamı yoktur.*’ demiştir. Bu konuşmaları yaparken Şahadete ereceği belki de içine doğmuştur.

Kahramanmaraş'da 25 Mart 2009 tarihinde miting yapan Muhsin Yazıcıoğlu mitingin ardından Yozgat'a gitmek için bindiği helikopterin hareket halindeyken hain terör örgütü tarafından suikasta maruz kalması sonucunda Keş Dağı'nda düşmüştür. Helikopterin enkazına olaydan iki gün sonra ulaşıldığında ise acı gerçek maalesef ki ortaya çıkmıştır. Muhsin Yazıcıoğlu ve yanındaki beş kişi şehadet şerbetini içmişlerdir. Vefatının ardından Gazi Mecliste düzenlenen cenaze töreninin ardından, Kocatepe Camisine sığmayan bir kalabalıkla cenaze namazı kılınmış ve ardından Tâceddin Dergahı'na defnedilmek üzere götürülmüştür.

Muhsin Yazıcıoğlu'nun ölümünün ardından Yazıcıoğlu'na yaşanan bağlılık 2009 yerel seçim sonuçlarına da yansımıştır. Büyük Birlik Partisi Türkiye genelinde aldığı %2,3 oy oranıyla en fazla orana ulaşmıştır. Ayrıca Muhsin Yazıcıoğlu'nun memleketi Sivas'da ise birinci parti konumuna gelmesine sebep olmuştur.

3. MİLLİYETÇİLİK HAKKINDA

Ulus-devlet ve bunun sonucunda milli bilincin artmasıyla “milliyetçilik” olgusu üstünde araştırmalar yapılmaya ve kavramsal çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Milliyetçilik ile ilgili birçok aydın tarafından tanım yapılmış ve yapılan bu tanımlar aydınların ulusal kimlikleri ve dünya görüşleriyle paralellik oluşturmuştur. Bazı düşünürler milliyetçilik anlayışını farklı sınıflara ayırma yöntemini seçerek; toplum bazında gerçekleşen milliyetçilik olgusunu ‘iyi’, ‘liberal’, ‘insancıl’ olarak sunmuştur. Başka bir toplumdaki milliyetçiliği ise ‘kötü’, ‘entegral’ ve ‘totaliter’ olarak takdim etmiştir (Uzun, 2003: 140).

Milliyetçilik ile ilgili birçok farklı hatta bazen birbirine ters düşen tanımlamalar yapılmıştır. Karl Deutsch' a göre milliyetçilik siyasal ve toplumsal gelişmenin ulaştığı en üst seviyedir. Deutsch bu nedenle dünyanın tamamının açık toplum olmasındaki en büyük rolün milliyetçiliğe ait olduğunu belirtmektedir. Karl Popper'a göre ise milliyetçilik kavramı açık bir toplumun kurulmasının önündeki en büyük engellerden biridir. Bir diğer tanımda Hayes (2010: 189-190) tarafından yapılmış olup o da bu ideolojiye farklı bir boyuttan yaklaşarak eli kanlı bir din olarak tanımlamıştır. Milliyetçilik anlayışı Fransız Devrimi'nden sonra ilerici öğretisi olarak evrensel değerlere bağlı ve özgürlük hareketlerinin öncüsü olarak karşımıza çıkmaktadır (Akıncı, 2014: 132). Sosyal bilimler yazınındaki ilk milliyetçilik sınıflandırmasını 20.yy'ın başlarında Alman Tarihçi Friedrich Meinecke yapmıştır. Meinecke bu sınıflandırmada kültürel (kulturation) ve siyasal (staatsntion) ulus olarak adlandırdığı iki ulus tipinden bahsetmektedir. Ona göre ulusun oluşmasında etkili olan unsurlar; ortak ülke, ortak kan bağı,

ortak dil, ortak entelektüel yaşam ve ortak devlettir. Ortak kan bağı ve ortak ülke unsurları da hangi temel unsurun ağır bastığına göre bahsettiği ulus tiplerinin oluşmasında etkilidir (Kerestecioğlu, 2001). Milliyetçiliği tanımlamanın kolay olmaması bu kavramın tek başına işlev görmemesidir. Bu kavram "yurttaşlık, yurtseverlik, popülizm, etnizm, etnosantrizm, yabancı düşmanlığı, şovenizm, emperyalizm..." gibi terimlerle anılmış; millet, milliyet, etnisite, kültür, ırk, ırkçılık, halk, yurtseverlik vb. diğer terimlerle de iç içe geçmiştir. Bu kavramın, anlam çeşitliliğini yakın zamanda yani son yüzyıllık dilimde kazandığı iddia edilmektedir (Ertan ve Örs, 2018: 39-84). Milliyetçilik tarihsel gelişme sürecinde toplumda ortak ulusal bir kimliğin oluşmasında önemli işlevi olan bir ideolojidir. Farklı toplumsal yapılar da ulus-devletlerin kurulması ve yaşatılmasında geniş kitlelere hitap eden milliyetçilik anlayışı bu siyasal sonuçların oluşması noktasında önem arz etmektedir. Günümüzde de küreselleşme tartışmalarıyla birlikte en önemli konuların başında ulus-devletlerin varlık sorunu gelmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni ulus-devletlerin oluşması 19.yy'dan alışılagelmiş milliyetçilik anlayışının değişerek 'milliyetçilik çağının kapanması' olarak yorumlanmış ulusal kimlik üzerinde egemen kimliklerin oluşabileceği düşüncesine inanç artmıştır. Milliyetçiliğin kuramları hakkında yapılmış olan çalışmalarda Özkırmı, üç ayrı yaklaşım üzerinde durmuştur. Bunlar; ilkçi yaklaşım, modernist yaklaşım ve etno sembolcü yaklaşımdır (Özkırmı, 1999). Bununla birlikte daimiciliği de ilkçi yaklaşım arasında değerlendirmiştir. Smith de milliyetçilik teorileriyle ilgili benzer açıklamayı Nationalism isimli yapıtında yapmıştır (Smith, 2013). Ulus ve milliyetçilik kavramlarını da göz önüne alacak olursak ulus bilincinin Türk toplumlarında tarihin en eski çağlarından beri var olduğunu ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Gerek Orhun Abideleri, gerek Asya Hun İmparatorluğuna bakacak olursak ulus bilincinin belirtileri açıkça görünür. Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügatit Türk eserinde de ulus bilincinin izleri kendini belli etmektedir. Orta Asya Türk destan ve geleneklerine bakarak Osmanlı Hanedanının soyu Oğuz Han 'a dayandırılmış bu nedenle de bazı bilim adamlarına göre Türk Milleti'nin Asya, Avrupa, Afrika kıtalarında büyük devletler kurmasının ve kendi kültürlerini uzak bölgelerde bile yaşatmaya devam ettirmelerinin sağlayıcısı ulus bilincine sahip olmasıdır. Fransız İhtilaliyle gelişen ve Türk siyasal tarihine de etki eden modern milliyetçilik kavramı Türk düşünce sisteminde Türkçülük akımının dönüşümüyle meydana gelmiştir. Türkçü olanların kendilerini tanımlarken "milliyetçi" terimini kullanması millet denince Türk Milleti'nin anlaşılması ve bunun bir deyim haline gelmesi batının etkisiyle olmuştur. Batılı Türkologlar Türklerin milli bir topluluk olduğunu ve dünyanın çeşitli bölgelerine yayıldığını belirten, tarihlerinin dillerinin ve kültürlerinin zenginliğini ortaya çıkaran çalışmalar yapmışlardır. Türklerin tarihini Osmanlı'dan ibaret görmeyip İslamiyet öncesi Türk tarihine de bakarak Türkçülük anlayışının oluşumunda Batılı Türkologların etkisi oldukça fazladır. Bu çalışmalardan etkilenen Osmanlı aydınları da bu çalışmalarını göz önüne alarak imparatorluk dışında yaşayan soydaşlarını tanımaya yönelmiştir. İdeolojik bir arayış içinde olan Türk aydınlarının Türklük bilincinin oluşması ve Türk Milliyetçiliği'nin uyanması noktasında da yine batıdaki Türkoloji çalışmaları etkilidir (Sarınay, 1994).

1920'lerin ikinci yarısında yeni bir milliyetçilik anlayışı uyanmış 1931-1935 yılları arasında resmileşen ulus anlayışıyla ortak dil ve ortak kültür bağlamında bir ülkü etrafında toplanan millettense bahsedilmeye başlanmıştır. Milliyetçilik de bu milli birliği sağlayan ve kurulan yeni cumhuriyetin korunmasını temel alan bir kavram olarak değerlendirilmiştir (Karpaz, 1996). 1980'li yıllardan sonra ise milliyetçi düşünce bütün dünyada hem düşünsel hem de siyasal yaşamda kendine geniş bir yer bulmaya başlamıştır. Bu dönemler de milliyetçiliğin eylem yönünün daha fazla olduğu dönemlerdir. Milliyetçiliğin zamanla sona ereceğine dair düşünce ise gün geçtikçe önemini yitirmektedir çünkü milliyetçilik anlayışı devletleri bir arada tutmayı sağlayan en önemli faktörlerin başında gelmektedir.

4. MUHSİN YAZICIOĞLU'NUN MİLLİYETÇİLİK ANLAYIŞI

Seyyid Ahmet Arvasi'nin Türk Milliyetçiliği anlayışı Muhsin Yazıcıoğlu'nu en fazla etkileyen etmenlerden birisi olmuştur. Türk Milliyetçiliği Arvasi'nin fikriyatında İslamiyet'in kabul etmediği bir durum değil, İslam dini ile birlikte açıklanması mümkün bir olgudur. Milliyetçi olarak nitelenen bir kişi milli konularda hassas olan, milli çıkarları konusunda özverili olan, gerçekçi niteliklere sahip bir

kişidir (Arsal,1979: 91). Seyyid Ahmet Arvasi'ye göre insan, hayvan ya da hasta hayvan gibi yakıştırmalarla kıymeti azaltılmıştır. Evrim düşüncesi ön plana çıkarılarak asıl değer olan birey kendisini önemsizleştirmeyi yeğlemiştir (Arvasi, 1994: 10-23). Muhsin Yazıcıoğlu bir demecinde milliyetçilik anlayışı ile ilgili olarak Türklüğü ön plana çıkarırken Türk milletinin en önemli değerini de İslamiyet olarak belirtmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere Türk, İslam değerlerinin savunucusu olduğunu ifade etmiştir. Türk milletinin hayat felsefesi İslam dinidir. İslamiyet'i ön plana çıkaran milliyetçi anlayışı savunduğunu ifade etmiştir. Muhsin Yazıcıoğlu'nun milliyetçilik açıklamasına göre de; milliyetçiliğin, bir milletin diğer milletlerden farklı olan kültür, dini yaşayış ve uygarlık değerlerini muhafaza etmesi ve hür bir şekilde hayat sürmeyi istemesidir. Ona göre milli bir bağımsızlığın olmadığı yerde milliyetçilik de olamaz. Milliyetçilik fikrinin ayrıntılarına da değinirken bu anlayışın Batı'da egemen olan milliyetçilik görüşüyle aynı olmadığını belirtmiştir. Batı'da ki milliyetçilik anlayışının ırk kökenli biçimde 20. yüzyılda dünyada savaşa sebep olduğunu ve Türk milliyetçiliğinin kan dökmekle ilgisi olmadığını vurgulamıştır. İslam dinine ve Türk kültürüne karşı gelecek olacak yıpratıcı düşüncelere karşı taviz verilmemesi gerektiğini ayrıca milli değerlerimizi, çağın getirmiş olduklarıyla birleştirerek siyasi ve sosyal yaşamımızı şekillendirmemiz gerekliliğini ifade etmiştir. Allah'a inanmak ve bunun gerektirdiği bir değer olarak İslamiyet'in kurallarını rehber edinen bir milliyetçilik biçimi oluşturmak istemiştir (Öznur, 2016, s. 257). Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere Türk Milliyetçiliği ve İslamiyet'e bağlılık birbirinden ayrı bir şekilde değerlendirilmemelidir.

Muhsin Yazıcıoğlu, Türkistan'da, Ahmet Yesevi'nin minimal bir dergahın içinden dünyadaki bir çok insanı görüşleriyle faydalandırıldığını bunu da Türk diliyle yaptığını belirtmiştir. Yine Yunus Emre, Hacı Bayram Veli ve Mevlana'nın Selçuklu'da Türk İslam değerleri için çalıştığını belirtmiştir (Öznur, 2016: 129). Türk İslam Ülküsü anlayışı, cahid-ü fillâh' anlamındadır. Bununda manası Tanrı için savaş veren manasındadır. Bu ülkü kısa süreli ve fevri bir hareket değildir aksine aklıyla hareket eden insanlar yetiştirme gayesi gütmektedir. Bu görüşte kişi şuur ve ruh yönüne sahiptir. Buradan da anlaşılacağı üzere bir Türk Milliyetçisi fikriyatını güçlü tutmalı ve yeni bilgiler elde etmek için çalışmalıdır. Türk İslam anlayışında salt olan tek şey Tanrı'dır. Adları, sıfatları ile belirlemektedir. Beden, madde ve ruh gibi değerlerde varlık bilimsel fikir yapısını ortaya çıkarmaktadır (Arvasi, 1994: 40). Türk İslam sentezi konusunda Alperen Ocakları dergisinde yazmış olduğu bir yazıda genel hatlarıyla, Türk İslam Sentezi olarak belirtilen fikirlerin sistemli bir hale dönüşmediğini ifade etmiştir. Bu yüzden de algılanma şekillerinin farklılık gösterdiğini belirtmiştir. Kısaca bu görüşün bir bütünlüğe bürünmediğini anlatmaktadır. Türk İslam görüşünün, tamamlanması gereken yanları arasında sivil toplum ve demokrasinin olduğunu söylemiştir. Hatta kendi yol arkadaşlarının da fikirlerini kimi zaman Türk İslam sentezi olarak gördüklerini ifade ederek burada sentez olgusuna bakışın önemli olduğunu belirtmiştir. Bu sentezi resmi ideolojinin kimi zaman kullandığı seçmeci bir yol olarak görülmesinin doğru olmayacağını lakin bu yaklaşımı İslam'ın var olma nedeni ve Türk Milliyetçiliğini de yaşamın bir temel olgusu olarak kabul etmenin doğru bakış açısı olacağını anlatmaktadır. Bundan ötürü de İslam ve Türklüğün birbirinin tezi olmadığını ve sentez çıkartılmayacağını söyler ve bu yaklaşımı Türk İslam ülküsü olarak değerlendirmektedir (Yazıcıoğlu, 2011: 24).

Dava adamlığı ve ülkü kavramlarının değerlendirmesini yapan Muhsin Yazıcıoğlu bu konuda da Ahmet Arvasi'nin fikirlerinden etkilenmiştir. Dava adamlığı ona göre; Peygamber efendimiz Hz. Muhammed (sav) ve ashabının hayat tarzını benimseyerek uygulamaktır. Peygamber efendimizin davasına bağlılığı onun "Bir elime ayı bir elime de güneşi verseler yine de devamdan asla vazgeçmeyeceğim" sözüyle aslında açıkça anlaşılmaktadır. Bunun haricinde dava adamını dik duran, yeri geldiğinde risk almayı bilen ve belirli bir düzen içinde hareket eden kişi olarak ifade etmiştir. İktisadi, politik meselelerde de İslam dininin gereklerine uygun bir şekilde hareket edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Muhsin Bey'e kendine dava adamı olarak örnek aldığı kişi kimdir şeklinde yöneltilen soruya; Peygamber efendimizin insanlık için bir numune olduğunu ve en büyük dava adamı olduğunu söylemiştir (Öznur, 2016: 132). Ülkü kavramını ise; bireyin düşlerine giren ulaşmak için emek gösterdiği hedef olarak tanımlamıştır (Öznur, 2016: 126).

Ülkü Ocaklı kökenlileri Türk İslam anlayışının İslamiyet tarafına yönelmesine sebep olan eserler arasında yine Seyyid Ahmet Arvasi'nin Türk İslam Ülküsü yapıtı vardır. Sonraki yıllarda ülkücülerin kendilerini Türk İslam sancaktarları olarak görmesine de sebep olmuştur. Milliyetçi Hareket Partisi'nin 1969 yılındaki kurultayında bu görüşün etkisi kendini önemli ölçüde göstermiştir. Ülkücülerin düşleri artık Orta Asya Bozkırlarından ziyade İlah-i Kelimetullah davasını tüm dünyaya ulaştırmak amacıyla tuna boylarında at koşturmak olmuştur (Ayvazoğlu, 2010: 159). Ülkü Ocakları Başkanlığı yaptığı dönemde Yazıcıoğlu kongre salonunda dava arkadaşlarına "Türk'üz Müslüman'ız ve İslam'ın eriyiz ile kanımız aksa da zafer İslam'ın" sloganları attırıştır bu durum Muhsin Yazıcıoğlu'nun milliyetçilik anlayışını da ortaya çıkaran olaylardan birisi olmuştur. Yazıcıoğlu'nun Türk Milliyetçiliği görüşü aslında ırk temelli olmamakla beraber soy bilincini önemseme şeklindedir. Bir yerde Türk denildiği zaman Karluk Türkleri, Kıpçak Türkleri ve Oğuz Türkleri birbirinden ayrı düşünülmezse, Anadolu coğrafyasında da Özbek, Tatar, Kürt, Laz ve Çerkez denildiği zaman bunların Türk milletinden ayrı tutulamayacağını belirterek Türk adının diğer milletlerce verilmiş olduğunu belirtmiştir. (Öznur, 2016: 165).

Milliyetçiliğin önemli bir noktası da teröre bakış açısıdır. Yazıcıoğlu, ülkemizin güneydoğu ve doğu Anadolu bölgesinde ağırlıklı olarak yaşayan Kürt halkı ile PKK sempatanların ayrılması gerekliliği üzerinde durmuş ve özellikle yatırımların daha az gittiği bu bölgelerin geliştirilmesi, iş olanaklarının artırılmasıyla bu terör örgütü sempatanların gittikçe o bölgede azalacakları düşüncesinde olmuştur. Bu konuya ilgili çalışmalarında ise Türk bayrağı ve Türk kimliği ismi altında diğer farklılıkları ayırtılmayan bir siyasal propaganda ile hareket etmiştir. Terörün etkisi konusunda çalışmalar yapmak için Muhsin Bey doğu bölgelerinde incelemeler yapmıştır ve buradaki temasta bulunduğu kişilere, kendisinin milliyetçilik görüşünün esasında İslam'ın yer alması sebebiyle de köken ayırımına dayanan bir tutumunun olmadığını anlatmıştır. Ayrıca yaptığı çalışmalarda edindiği bilgileri mecliste de söz hakkı alarak açıklamıştır. Terör faaliyetlerinin yükselmesinin nedenlerinden birisi olarak da Avrupa Birliği uyum süreci yasalarını görmüştür. Bundan dolayı da yasalar başta olmak üzere Avrupa Birliği sevdasından uzaklaşılması gerekliliğini terör ile ilgili görüşlerinde belirtmiştir. AB konusyla ilgili olarak "Avrupa Birliği Türk milletinin kızıl elması değildir" demiştir (Öznur, 2016: 508). Bununla beraber "Avrupa Birliği için onursuz mücadele verilmektedir, tek yönlü dış politika anlayışı vardır" şeklindeki düşüncesini de belirtmiştir. Batının fikri yapısının zihniyetimize işleminin bizi değerlerimizden uzaklaştıracağını ve menfaate yönelik düşüncenin ülkücü de olsa İslamcı da olsa hemen her kesimi derinden etkileyeceğini ifade etmiştir (Öznur, 2016: 456). Yazıcıoğlu'nun partisi terörle mücadele açısından idam konusunun halkın onayına sunulacağını ve vatan hainliğinin önüne geçilmesi için bunun geri getirilmesinin olanaklı olduğunu fikriyatındadır. Terörün ortadan kalkması açısından, terör örgütüne imkânlar sunan Kürdistan Demokratik Parti Başkanı Mesut Barzani'nin idamı fikrini benimseyen Muhsin Yazıcıoğlu'nun kurucusu ve aynı zamanda lideri olduğu Büyük Birlik Partisi, terörün finansman kaynaklarından olan kaçakçılık, uyuşturucu, silah temini gibi olayları minimize etmek için Irak-Türkiye sınırının kapatılmasının faydalı olacağını belirtmiştir.

Liderliğini Muhsin Yazıcıoğlu'nun yapmış olduğu, Büyük Birlik Partisi'nin henüz siyasi hayata yeni girmiş olduğu zaman diliminde, Yazıcıoğlu'nun memleketi olan Sivas ilinde yaşanmış olan Madımak Olayı ile alakalı olarak Muhsin Bey de suçlananlar arasında yer almıştır. Lakin bu süreçte katliama sebep olanlardan değil, onların karşısında duranlardan birisi Muhsin Yazıcıoğlu'dur. Bu konu ülke gündeminin hassas bir konusu olduğundan ötürü bu konuyla ilgili olarak da mecliste söz hakkı almıştır. Daha sonraki süreçte de Sünni ve Alevi kökenli halk ile bir araya gelerek bir problem olmadığını ayrıyeten birlik ve beraberlik içerisinde yaşanılması gerektiğini belirtmiştir (Öznur, 2016: 363).

Ülkemizde geçerli olan anayasanın 1980 darbesinden sonra oluşturulmuş olması bakımından tam olarak demokrasi ilkelerine göre hazırlanmadığı görüşünde olan Muhsin Yazıcıoğlu, devletle milleti bir arada tutup ötekileştirmeyip sulh içinde tutacak bir anayasanın gerekliliğine değinmiştir. İstiklal Marşı'na vurgu yaparak bu devlete bir kimlik aranmakta ise bu marşın tekraren okunarak anlaşılması gerektiğini çünkü anayasadan daha çok mutabakatın burada olduğunu söylemiştir (Kocaman, 2010: 5-10). Devletin egemen ideolojisinin anayasa içerisinde yer almaması fikrini de savunmuştur. Türk

Devleti'nin anayasasında vatandaşların "Türk" sayılmasının doğru olduğunu ve bu görüşe zıt düşenlerin ise doğru bir fikirde olmadığı belirtilmiştir. Çünkü "İslam ve Türklük" bu devletin birbirinden ayrılmaz parçalarıdır.

Bu konuyla ilgili son olarak değinilecek husus, Muhsin Yazıcıoğlu'nun toplumda yankı uyandıran sözlerinden milliyetçilik anlayışını yansıtanlardır. Söylemiş olduğu sözlere örnekler verecek olursak:

- "İslam hassasiyeti olmayan milliyetçiliğin içi boştur."
- "Türk ata bindiğinde Alparslan'dır, Yavuz'dur. Attan indiğinde ise Mevlana'dır, Yunustur."
- "Bu bayrak öyle bir bayraktır ki; içinde vatan vardır, dökülen kan vardır, iki cihan vardır, din vardır, iman vardır."
- "Kan dökmeyi seven bir millet değiliz ancak söz konusu vatan ise; dünyanın şah damarını keseriz."
- "Vatan aşkı maya gibidir, sütü bozuklarda tutmaz."
- "Biz, Fatih Sultan Mehmed Han kadar Türk, Said Nursi Hz. kadar Kürdüz! Ve hepimiz aynı kilimin desenleriyiz."

Cümlelerinden de açıkça anlaşılacağı gibi din faktörünü milliyetçilik anlayışının odak noktasına yerleştirmiştir. Türk bayrağının sadece bir bayraktan öte çok yüksek manevi değerler içerdiğini ve her daim baş üstünde tutulması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca vatan mevzu bahis olduğu zaman tüm dünyaya karşı dik durulacağını belirtmiştir.

SONUÇ

Siyaset ile henüz on dört yaşındayken tanışmış olan Muhsin Yazıcıoğlu bu yola ilk olarak Türk milliyetçiliğini şiar edinmiş olan Alparslan Türkeş'in liderliğini yaptığı ülkücülerle beraber çıkmıştır. Siyasi hayatında Ülkü Ocakları Genel Başkanlığı, Milliyetçi Çalışma Partisi Genel Sekreterliği, Memleketi olan Sivas'ın milletvekilliği ve kuruculuğunu yaptığı Büyük Birlik Partisi Genel Başkanlığı görevlerini ifa etmiştir. Yazıcıoğlu'nun Ülkü Ocakları'nın liderliğini yaptığı süreç Türkiye siyaseti açısından sancılı bir süreçtir. Bu süreçte yaşanan sağ sol olaylarının derinden etkilediği kesimlerin başında da ülkücüler gelmektedir. Bu süreçte göstermiş olduğu gerek teşkilatçılığı gerekse de kaos ortamında ki cesaretli duruşu onun siyasi liderliğini göz önüne çıkarmıştır. İleri görüşlü bir yapıya da sahiptir. 80 darbesinden önceki süreçte dönemin Cumhurbaşkanı mektup yazarak ülkede ki anarşi ortamının arttığını ve gerekli önlemlerin alınması için çalışmalar yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Ülkü Ocaklı gençlere her zaman eğitimin ve okumanın önemini anlatmıştır ve okurken de her görüşü öğrenmek adına karşıt görüşlere yer veren okumalarda yapmaları tavsiyesinde bulunmuştur. Bu sürecin ardından yaşamış olduğu cezaevi yıllarında ise sürekli kendini geliştirmek için kitaplar okumuş ve dava arkadaşlarına orada da yalnız bırakmayıp her an destek olmuştur. Milliyetçi Çalışma Partisi'nin 1988 senesinde yapılmış olan kongresinde cezaevinden çıkan ülkücülerin ikinci planda tutulması aslında yeni bir oluşumun işaretçisi olmuştur. Yeni Oluşum Hareketiyle başlayan bu oluşum 1993 yılında Yazıcıoğlu'nun hem kurucu genel başkanı hem de ebedi lideri olduğu Büyük Birlik Partisi'ne dönüşmüştür. Bu partiyi kurma amacının Allah rızasını ön planda tutarak vatandaşlara ve Türkiye'ye yararlı olacak hizmetler yapmak olduğunu da belirtmiştir. Parti kurulma sürecinin ardından 28 Şubat Post Modern Darbesi sürecinde demokrasinin yanında saf tutmuştur yine 1980 darbesi sürecinde darbenin karşısında olduğunu belirtmiştir. Siyasi anlayışında bir olmayı beraber olmayı ve İslamiyet'in manevi değerlerine sahip çıkmayı öne çıkarmıştır. Seçimlerden daha fazla oy almak uğruna duruşundan değerlerinden ödün vermemiş daha iyi bir Türkiye için menfaat gütmeden çalışmalarını yapmıştır. Bu anlayışı da vefatının ardından cenaze törenindeki her kesimden insanı barındıran kalabalıklarla, aslında amacına ulaştığını göstermektedir. Türkiye'de bazı siyasi figürlerin ölümünden sonra fikirlerinin, duruşunun değer kazanması gerek Necmettin Erbakan gerek Alparslan Türkeş'de olduğu gibi Yazıcıoğlu'nda da olmuştur. Ölümünün ardından yapılmış olan seçimde partisi o tarihe kadar almış olduğu en yüksek oy oranını almıştır. Fikirleri de ölümünün ardından daha fazla değer görmüştür. Bugün yurt içinde ve yurt dışında adının

çeşitli yerlerde yaşatılması onun duruşundan kaynaklanan bir etmendir. ‘‘Bir saniyesine bile hükmedemediğimiz bir dünya için, bu kadar fırlıdak olmanın anlamı yok’’ sözü ve bunu yaşamına yansıtması bu konuyu özetleyecek bir cümlesidir. Milliyetçilik anlayışını da şekillendirirken ayırım gütmenden Türkiye’yi oluşturan bütün etnik grupları bir arada tutmuştur. Büyük Birlik Partisi’ni İslami değerleri ön plana çıkaran diğer siyasi partilerden ayıran husus aslında bu partinin dinin temsil partisi değil de, dinin gereklerine göre hareket eden bir parti olmasıdır. Milliyetçiliği ön planda tutan bir parti olan Milliyetçi Hareket Partisi Türklüğü ilk plana koymuştur. Ama Yazıcıoğlu İslamiyet’i ana etmen olarak göstererek çalışmalarının ve düşüncelerinin temelini oluşturmuştur. Özetle; Faşizme dayanan bir milliyetçilik anlayışı yoktur. Seyyid Ahmed Arvasi başta olmak üzere Cemil Meriç, Necip Fazıl Kısakürek, Mehmet Akif Ersoy gibi fikir adamları, Muhsin Yazıcıoğlu’nun Türk İslam milliyetçiliğinin şekillenmesinde etkisi olan kişilerdendir ayrıca peygamber efendimiz Hz. Muhammed (sav) hadisleri ve yaşam tarzı da Yazıcıoğlu’nun milliyetçilik anlayışını etkilemiştir.

KAYNAKÇA

- Akıncı, A. (2014). *Milliyetçilik Kuramları*, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 1 (15).
- Akpınar, H. (2016). *Kurtların Kardeşliği CMKP 'den MHP 'ye Ülkücü Hareketin Kısa Tarihi*. İstanbul: Kamer Yayınları.
- Arsal, M. (1979). *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*, 4.b., İstanbul, Ötügen Neşriyatı.
- Arvasi, S. A. (1994). *Türk İslam Ülküsü*. İstanbul: Burak yayınevi.
- Ayvazoğlu, B. (2010). *Tanrı Dağından Hıra Dağına*, İstanbul, Kapı Yayınları, 2010
- Bora, T. ve Can, K. (2004), *Devlet ve Kuzgun 1990''lardan 2000''lere MHP*, İletişim Yayınları, Ankara.
- Çoraklı, S. , (2009), Muhsin Yazıcıoğlu Adam Gibi Adam, Hayat Yayınları, İstanbul.
- Erken, V. , (2010), Muhsin Yazıcıoğlu'nun Büyük Birlik Tasavvuru, Yayın Yok, Bilge Ofset Matbaa, Ankara.
- Ertan, T. ve Örs, O. (2018). ‘‘Milliyetçiliğin Müphemliği Milliyetçilik Nedir’’, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* (62), Bahar 2018, s. 39-84.
- Hayes, C. (2010). Milliyetçilik: Bir Din. (Çev. Murat Çiftkaya). İstanbul: İz Yayıncılık
- Kerestecioğlu, İ. (2001). ‘‘Milliyetçiliğe İlişkin Sınıflandırmalarda Karşılaşılan Sorunlar’’, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (25).
- Kocaman, H. (2010). *TBMM'de Bir Lider Muhsin Yazıcıoğlu: TBMM Konuşmaları, Yasama ve Denetim Çalışmaları*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Özkırımlı, U. (1999). Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış. İstanbul: Sarmal Yayınevi
- Öznur, H. (2016). *Muhsin Yazıcıoğlu Külliyyatı*, 3 (3). Basım, Akçağ Basım Yayım, Ankara.
- Öztürk, F. (2001). *Küreselleşme-Yeni Dünya Düzeni, Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi*, Sayı:2, Dışişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Sarıbay, A. Y. (2001). *Türkiye 'de Demokrasi ve Politik Partiler*. İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Sarıbay, Y. (1994). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, İstanbul: Ötügen.
- Smith, A.D. (2013). Milliyetçilik Kuram İdeoloji Tarih. (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal). Ankara: Atıf Yayınları
- Umur, Ö. (2017). *Türk Siyasi Tarihinde Büyük Birlik Partisi Siyasi Gelişimi- Fikri Kaynakları- Teşkilatlanma Yapısı (1993–2009)*, Muhsiyad Yayınları, Ankara.
- Url-1. (2022, Aralık, 27) <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1980/04/30> Milliyet Gazetesi, 30 Nisan 1980. (Erişim: 27.12.2022)
- Url-2. (2002, Aralık, 27) <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/1981/04/20> Milliyet Gazetesi, 20 Nisan 1981. (Erişim: 27.12.2022)
- Uzun, T. (2003). *Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme*. Doğu Batı, 6 (23), 131-154.
- Yazıcıoğlu, M. , (1992), İhtilafın Rahmetinde Milli Mutabakata Doğru, Kardelen Yayınları, Ankara.